

1889-8

№ 89 ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆ ՊԵ 89

ՅՈՒ. Գ. ԴՈՒՐՈՎԻՆ

ԻՆՉ ՊԵՏՔ Ե ԻՄԱՆԱԼ
ՉԻՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԽԱՐԱԳՐՈՒԹՅԱՄ Խ. ԲԵԿՅԱՆԻ

ՀՐԱՑԱՐԱՆՉՈՒԹՅՈՒՆ ՀՈՂԺՈՂԿՈՄԱՑԻ

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն — 1980

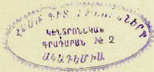
ՅՈՒ. Գ. ԴՈՒԲՐՈՎԻՆ

636.1

7

Ի Ն Զ Պ Ե Տ Ք Ե Ի Մ Ա Ն Ա Ն
Զ Ի ՈՒ Մ Ա Ս Ի Ն

Խմբագրութեամբ՝ Խ. ԲԵԿՅԱՆԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ ՀՈՂԺՈՂԿՈՍԱՏԻ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1930

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԾԻՒՆԻ ՏՊԱՐԱՆ
ՊԱՏՎԵՐ 2269
ԳՐԱՌԵՊԳԼԽՎԱՐ 1641(բ)
ՏԻՐԱԺ 1500

Յ Ե Ր Կ Ո Ի Խ Ո Ս Ք

Զիարուծության մասին ընդհանրապես և ձիւ խնամքի, կերակրման և աշխատեցնելու մասին մասնավորապես՝ մենք գրականություն չունինք, մինչդեռ ձին այժմ մեր տնտեսութեան մեջ հեղափոխիչ նշանակութիւն ունի։ դանդաղաշարժ յեզն ու գոմեշը փոխարինվում են արագաշարժ ձիով։ Այդ բացը, մառտը, վերացնելու նպատակով մենք վորոշ հապավումներով և հավելումներով, հարմարեցնելով մեր պայմաններին, կարևոր համարեցինք հրատարակել Յու. Գ. Դուրբովինի «ԻՆՁ ՊԵՏՔ Ե ԻՄԱՆԱԼ ՁԻՈՒ ՄԱՍԻՆ» աշխատութիւնը հայերեն լեզվով։ Բնագրից դուրս են գցված մի շարք, մեր պայմաններին անհամապատասխան և մեզ համար առորյա, հրատապ նշանակութիւն չունեցող հարցեր, ինչպես արտադրողների ընտրութիւնը (ռուսական պայմաններում), ձիերի դաստիարակութիւնը՝ ձիարշավների համար և այլն, նկատի ունենալով, վոր մեր ձիարուծական ձեռնարկումները հետապնդում են այլ նպատակներ։—ունենալ ազնվացեղ արտադրողներ՝ բուծելու քե՛ հեծյալ-բռնատար տիպի ձիեր՝ մեր լեռնային գոտիների համար և քե՛ ծանրաբարձ ձիեր՝ դաշտավայրի գյուղատնտեսական աշխատանքների համար, և բավարարել մեր կարմիր Բանակի կարիքները։

Զի քարգմանված նաև ձիարուծական կոոպերացիայի մասին գլուխը։ Այդ մասին, մեր պայմաններին համապատասխան՝ կհրատարակվի մի այլ գրքույկ։

Զիարուծութեան մասին յեղած բազմաթիվ գրքերից մենք ընտրել ենք Յու. Գ. Դուրբովինի գիրքը, նկատի ունենալով, վոր այդ գիրքը իր մատչելիութեամբ և ձիերի խնամքի ու պահպանութեան վերաբերյալ իր գործնական խորհուրդներով ավելի յե համապատասխանում մեր ընթերցողների և պայմանների պահանջներին, քան վորևէ մեկ ուրիշը։

Խ. ԲԵԿՅԱՆ

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԶԻԱԲՈՒՅԾԻ ՀԱՄԱՐ

I ԳԼՈՒԽ.

ԻՆՉՊԻՍԻ ԶԻ ՅԵ ՊԵՏԲ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆԸ

Մեր գյուղական տնտեսության մեջ ձին բազմատեսակ է. շատերն աշխատանք և կատարում: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է, վոր գյուղական տնտեսության մեջ բանող ձին լինի ուժեղ, դիմացկուն, կերի նկատմամբ վո՛չ պահանջկոտ, դյուրաշարժ, կայատու և միաժամանակ այնքան հեղ, վոր ութ տարեկան յերեխան ել կարողանա նրա հետ վարվել:

Այսպիսի ձի բնորեն այնքան ել հեշտ չէ, մանավանդ իմպերիալիստական և բաղաճաջիական պատերազմից 12 տարի հետո: Պատերազմը ձիերի մեծ կորուստ է պատճառել, իսկ պատերազմից հետո դեռևս փոքր է լավ և մատուց ձիերի թիվը: Ահա թե ինչու անհրաժեշտ է շատ զգույշ լինել և ճանաչել ձիու լավն ու վատը, թե չե վատ ձին փոխանակ ոգուտ բերելու դյուրական տնտեսությանը, կատարյալ պատուհաս կդառնա նրա համար:

Զիւ սեռը.

Ամենից առաջ տեսնենք, թե վո՛ր ձին է գյուղական տնտեսությանը ձեռնըրու՝ հովատակը (վորձ ձի), զամբի՛կը (եզ ձի, մադյան), թե՞ կրտած ձին:

Հովատակն այն առավելությունն ունի, վոր բացի գյուղական տնտեսության մեջ բանելուց, կարող է ոգտակար լինել նաև բեղմնավորման նպատակների համար, մանավանդ, յեթե հաջողվի լավ հովատակ դնել: Բայց այդ առավելության հետ հովատակն ունի այն պակասությունը, վոր աշխատանքի ժամանակ անհանգիստ է, վոչ մի բոլոր նրանից աչք չի կարելի հեռացնել, արոտ չի կարելի թողնել նրան և ամեն հասուն մարդ չի կարող դեկավարել, իսկ փոքրահասակները մասին խոսք անդամ չի կարող լինել: Այս անհարմարություններն ի չիք են դարձնում այն ոգուտը, վոր կարող է ստանալ գյուղական տնտեսությունը՝ հովատակը բեղմնավորման նպատակների ծառայեցնելուց: Գյուղական տնտեսության մեջ աշխատեցնելու համար ավելի հարմար կլինեն կրտած ձի պահել: Կրտած ձիերը, սովորաբար, շատ հանգիստ են լինում աշխատանքի ժամանակ և այն առավելությունն ունեն, վոր ամբողջ տարին կարելի յե աշխատեցնել, մի բան վոր չի կարելի ասել զամբիկների մասին:

Ցեղական նպատակների ծառայող զամբիկներն աշխատանքից ազատ պետք է լինեն ծնելուց մեկ ամիս առաջ և վոչ պակաս, քան մեկ ու կես շաբաթ ծնելուց հետո: Հաճախ պատահում է, վոր զամբիկը ծնում է զարնանացանքի ժամանակ, իսկ ձիու աշխատանքի այդպիսի բեղմնավորմ. ցանկալի չէ տնտեսության համար:

Հովատակը (վորձ ձին), բացի իր աշխատանքից, առանձին ոգուտ չի կարող տալ տնտեսությանը, այդ պատճառով նա յեւ այնքան ձեռնադրու չէ գյուղացուն, մանավաճ յեթե այդ գյուղացին ցականում և ձիարուծությամբ պարտել և ունենալ իր պահած, խնամած ձիերը: Մնում և դամբիրկ: Թեև վերևում բերված պատճառներով դամբիրկն անբողհատ չի կարող աշխատել տնտեսության մեջ, բայց այնուամենայնիվ ավելի ձեռնադրու չէ դամբիրկ պահել: Եթե Հաջողիկ լավ դամբիրկ ճարել, ապա նա, բացի տնտեսության մեջ զանազան աշխատանքներ կատարելուց, կծնի նաև մարուկներ (բուսակներ): Երկու կամ յերեք լավ մարուկը կհանեն դամբիրկի դինը և կծածկեն նրա պահպանման ծախքը, իսկ դամբիրկի աշխատանքը դուռ ողուտ կմնա տնտեսությանը: Անհրաժեշտ և միայն դամբիրկը բեղմնավորել ավելի շուտ, վորպեսզի ցանքի ժամանակ չծնի: Այսպես, ուրեմն, պետք և բողհունել, վոր գյուղական տնտեսության համար դամբիրկն ավելի ոգտակար և, քան Հովատակը:

Հասակը.

Այժմ զննենք հարցի մի ուրիշ կողմը. շատ գյուղացիներ, մանավանդ սակավ բերրի վայրերում, աշխատում են ցածրահասակ ձիեր դնել, կարծելով, թե այդպիսի ձիերը ձեռնադրու չեն տնտեսությանը, վորովհետև նրանց համար քիչ կեր և պահանջվում: Ծիշտ և, վոր այդպիսի ձիերը քիչ կեր են պահանջում, բայց չպիտի մոռանալ, վոր նրանց տված ոգուտն էլ շատ չէ: Ամենից առաջ պետք և խմանալ, վոր այդպիսի ձիերն ավելի թույլ են աշխատում, քան բարձրահասակ ձիերը, վորովհետև ձիերը բեռները քաշում են վոչ միայն իրենց ուժով, այլև իրենց քաշով. այդ պատճառով վորքան մեծ ծանրություն և ընկնում անուրի (խամուժ) վրա, այնքան քիչ ուժ և պահանջվում ձիուց: Բայց չէ՞ վոր ինչքան քիչ ուժ սպառի ձին, այնքան յերկար կաշխատի նա, կնշանակի, ա՛յն ինչ վոր ավելի յե ծախսվում կերի վրա, անպայման յետ և ստացվում ավելի կատարած աշխատանքի միջոցով: Բացի դրանից, փոքրամարմին դամբիրկը (եզ ձին) ամեն մի Հովատակով չի կարելի բեղմնավորել, վորովհետև անհամապատասխան Հովատակ լինելուց վատ մարուկներ կծնվեն: Վերապես, բարձրահասակ ձին միշտ էլ համարյա մեծ քայլեր ունի, քան ցածրահասակը, և յեթե փոքրամարմին ձիով կարելի յե որական կես հեկտար հերկել, ապա մեծաքայլ, բարձրահասակ ձիով համարյա մեկ հեկտար կարելի յե վարել: Այստեղից պարզ յերևում և, վոր բարձրահասակ ձին ավելի ձեռնադրու չէ, քան ցածրահասակը: Բայց այստեղ էլ սահման կա: Չափազանց մեծահասակ և ծանր ձին նույնքան անձեռնադրու չէ գյուղական տնտեսության համար, վորքան և փոքրահասակը: Մեծահասակ ձին շատ շուտ ներարում և և դժվար և նրան նորից բտել (չաղացնել) - նա շատ քրտնում և հոգնում և, իսկ լավ փափկացրած ցելում կամ ձյան մեջ վոտներով թաղվում և խորը և այդ պատճառով շուտ հոգնում և:

Այստեղից յերևում և, վոր պետք և գնել միջահասակ ձի, այսինքն՝ բարձրությունը պետք և լինի 147 սանտիմետրից վո՛չ պակաս և 150 սանտիմետրից վո՛չ ավելի:

Աշխատանքի տարիքը.

Պոսենք նաև ձիու տարիքի մասին: Շատերն աշխատում են ջահել ձի գնել, բայց քիչերն են հասկանում, վոր ավելի լավ և ինք տարեկան ձի ունե-

նալ, բայց առանց արատի, քան ունենալ չորս տարեկան հիվանդոտ ձի: Ձորից պակաս տարիք ունեցող ձի չպետք է գնել, վորովհետև այդ տարիքում ձիերը դեռևս հասունացած չեն լինում և ամեն տեսակի աշխատանք չեն կարող կատարել, իսկ յեթե հարկադրված լինեն կատարել, ապա շուտով կանպետքանան: Ձիու լավագույն տարիքն է 4-ից մինչև 12: Ի հարկե, ավելի լավ է ջահել ձի գնել, իսկ յեթե կարիք լինի ընտրել կամ 8 և նույնիսկ 10 տարեկան ձի, բայց առողջ և առանց արատների (մանավանդ հաջող ծրնող դամբիկ) և կամ 4 տարեկան ձի, բայց արատավոր, ապա այսպիսի գնալ-քերում միշտ էլ խորհուրդ պիտի տալ գնել տարիքով ձին: Գուցե այդ տարիքով ձին 10 տարվա փոխարեն 5 տարի բանի, բայց հենց այդքան ժամանակում էլ նա ավելի ողուտ կտա, քան հիվանդ ձին՝ 12 տարում:

II ԳԼՈՒԽ.

ՁԻԵՐԻ ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Այժմ, յերբ մոտավորապես գիտենք, թե տնտեսության ինչպիսի ձի յե հարկավոր, կարող ենք քննության առնել ձիու մարմնի մասերն առանձին-առանձին: Այս աշխատանքի ընթացքում պիտի սովորենք և հետո յե չմոռանանք, թե ինչը կարող է ողտակար լինել և ինչը՝ դնասակար:

Գլուխը.

Գլուխը պետք է լինի վո՛չ մըսալի, փոքր, լայն ճակատով, փոքր ականջներով, խոշոր և պարզ աչքերով (տես նկ. 1):

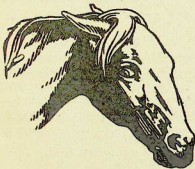
Այդպիսի գլուխը նշան է, վոր ձին հասկացող է և լավ վարք ունի: Ընդհակառակն, իեղ ճակատ և մանր աչքեր ունեցող ձին լինում է չար և հաճախ՝ կամակոր (նկ. 2):

Մոտ գլուխ սովորաբար ունենում են ծուլ և դանդաղաչարժ ձիերը (նկ. 3):

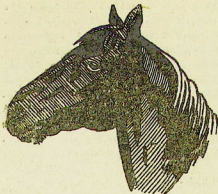
Ձիու աչքերին և ականջներին նայելով, կարելի յե դադափար կազմել այդ ձիու առողջության մասին: Յեթե ականջները կախված չեն և արագ դառնում են այն կողմը, վորանեղից ձայնն է դալիս և մաքուր ու պարզ աչքերն ել դառնում են նույն կողմը, ապա այդ նշանակում է, վոր ձին առողջ է. իսկ յեթե ականջները կախված են անշարժ և չեն դառնում այն կողմը, վորտեղից ձայնն է լսվում, ապա այդ նշան է, վոր ձին հիվանդ է (նկ. 4):

Նկ. 1. Լավ գլուխ

Նկ. 2. Զար և կամակոր ձիու գլուխը.

Նկ. 3. Մտու գլուխ.

չկա և յերբորդ՝ այն պատճառով, վոր ձիերը յերբան կծելու վատ սովորություն են ունենում և այդ կարելի չե խմանալ ատամների միջոցով:

Կծելը ձիու ամենավատ սովորությունն է: Կծան ձին, յերբ գտնվում և դոմում, սովորաբար ժամանակ առ ժամանակ ատամներով բռնում և մուռքի յեղբը և կոկորդով ջղային ցնցումներ և կատարում (կարծես՝ բխում է): Այդպես և անում ձին նաև ուտելու ժամանակ: Այսպիսի ձին կերը վատ և մարսում և արագ նիհարում է:

Կծելու այս զգվելի սովորությունն անցնում և նաև այն ձիերին, վորոնք պաշվում են կծան ձիու մոտ: Տնտեսության մեջ ամենեւին ցանկալի չէ կծան ձի պահել, վորի այդ վատ սովորության մասին դժվար չէ խմանալ հնչղենելու ժամանակ: Կծան ձիու բռնիչ ատամներն առջևից մաշված են լինում և այնպիսի առաք ունեն, ինչպես ցույց և տրված Ծ-րդ նկարում:

Ինչպես վորոշել տարիքը.

Ձիու, ինչպես և մարդու կաթնատամները թափվում են և նրանց փոխարեն դուրս են գալիս մնայուն ատամներ: Ձիու ծնվելու որից մինչև 12 տարեկան հասակը ատամներն ավելի վատ չեն վկայում նրա (ձիու) տարիքը, քան անցադիրը: 12-ից մինչև 16 տարեկան հասակն արդեն ձիու տարիքի մասին կարելի չե զազափար կազմել մոտավոր կերպով, վոր բոլորովին ճիշտ, իսկ 16 տարուց բարձր հասակում միայն փորձ-

Նկ. 4. Հիվանդ ձիու գլուխը.

*) Ին առաջինի գնդերում ձին ինչպիսի հիվանդության և ունենում, այդ մասին զուգ կիմանաք այս գրքի տառլին մասի վերջում:

ված մարդը կարող է վերնոչի տարիքը, այն էլ մոտավորապես և վճռորոշման հիշատ: Զիտ առջևի ատամները (վեցական ատամ վերին և ստորին ծնոտների միջև) բաժանվում են՝ միջին կտրիչների (դասավորված են կտրիչ ատամների կողքերին) և ծայրատամները (ОКРАЙКИ) (միջին կտրիչներին համարդող ատամները):

Հովատակների և կրտած ձիերի ամեն մի ծնոտի վրա լինում է նաև 2 ժանիք, միտոնք դուրս են դալիս ալդ ձիերի 4 և կես տարեկան հասակում: Մարուկի (քուտակը) ծնվելուց մի քանի օր անց դուրս են դալիս միջին կտրիչները և ժանիքները, միտոնք մինչև 1½—2 ամիսը բավական աճում են: Մարտատամները դուրս են դալիս 9-րդ ամսում և ալդ ժամանակից էլ սկսում են մաշվել կաթնատամների փոսիկները, ալսինքն ատամի վերին ծայրի խորտաթյունները (տես նկ. 6): 12-րդ ամսում բուրբոսի մաշվում են միջին

Նկ. 5. Կծան ձիու վերին ատամները.

կտրիչ ատամների փոսիկները, 1½ տարեկան հասակում՝ միջին կտրիչները փոսիկները, իսկ 2 տարեկան հասակում՝ արդեն՝ բոլոր կտրիչները, և կաթնատամներն սկսում են թափվել ու նրանց տեղ դուրս են դալիս մնալուն ատամները (նկ. 7): Մնալուն ատամները կաթնատամներից տարբերվում են իրենց ձևով, ալելի մուգ գույնով և մեծությամբ: Յերբ մարուկը դառնում է 2½ տարեկան նրա միջին կտրիչ կաթնատամները թափվում են, իսկ 3 տարին լրանալիս նրանց փոխարեն դուրս են դալիս մնալունները (նկ. 8, 10, 11): Յերբ և կես տարին լրանալու ժամանակ միջին կտրիչները (կաթնային) թափվում են և 4 տարին լրանալիս դուրս են դալիս մնալուն ատամները (նկ. 9 և 12): 4½ տարեկան հասակում ընկնում են կաթնային ծայրատամները, իսկ 5 տարին լրանալիս դուրս են դալիս մնալունները: Հինգ տարեկան հասակում լինում են բոլոր մնալուն ատամներն իրենց փոսիկներով (նկ. 13): Վեց տարեկան հասակից միջին կտրիչների փոսիկներն սկսում են մաշվել, միտոնք վերջնականապես մաշվում են յոթ տարին լրանալու ժամանակ (նկ. 14 և 15): 8 տարին լրանալիս մաշվում, անհետանում են միջին կտրիչների փոսիկները, իսկ 9 տարին լրանալիս անհետանում են նաև ծայրատամների փոսիկները (նկ. 16 և 17): Այժմ, ձիու տարիքն իմանալու համար պետք է նայել վոչ թե ստորին ծնոտի, այլ վերին ծնոտի ատամներին. վերջիններիս վրա յեղ, ինչպես և ստորին ծնոտի ատամների վրա, կան փոսիկներ: 10 տարին լրանալիս մաշվում, անհետանում են վերին ծնոտի միջին կտրիչների փոսիկները, 11 տարին լրանալիս՝ միջին ժանիքները, իսկ 12 տարին լրանալիս՝ անհետանում են նաև ծայրատամների փոսիկները. ստորին ծնոտի ատամները ցույց են տրված 18-րդ նկարում:

12 տարեկան հասակից սկսած, ինչպես վերևում ասացինք, ճիշտ տարիքը մորեղ հնարավոր է, այլ մոտավորապես միայն կարելի յե յեզրակաց-

Նկ. 6. 9 ամսական ժտրուկի (ֆուռսի) ատամները.

Նկ. 7. 2 տարեկան ճիւղ ատամները.

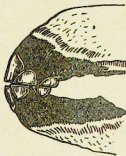
Նկ. 8. 3 տարեկան ճիւղ ատամները.

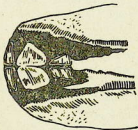
Նկ. 9. 4 տարեկան ճիւղ ատամները.

Նկ. 10. 3 տարեկան ճիւղ ատամները.

Նկ. 11. 3 տարեկան ճիւղ ատամները.

Նկ. 12. 4 տարեկան ճիւղ ատամները.

Նկ. 13. 5 տարեկան ճիւղ ատամները.

Նկ. 14. 6 տարեկան ձիու առամները.

Նկ. 15. 7 տարեկան ձիու առամները.

Նկ. 16. 8 տարեկան ձիու առամները.

Նկ. 17. 9 տարեկան ձիու առամները.

Նկ. 18. 12 տարեկան ձիու ստորին ծնոտի առամները.

Նկ. 19. 16 տարեկան ձիու առամները.

Նկ. 20. 18 տարեկան ձիու առամները.

Նկ. 21. 16 տարեկան ձիու առամները.

նել, թե քանի տարեկան է տվյալ ձին: Այստեղ դարձյալ կարող է ոգնել ստորին ծնոտը: Ստորին ծնոտին նայելը հեշտ է, իսկ այդ տարիներում հիշատակել ձիու տարեքը հնարավոր չէ թե՛ վերին և թե՛ ստորին ծնոտներում: 9 տարեկան հասակից սկսած՝ յերկայն ատամները կամաց-կամաց կյուր ձև են ստանում, իսկ 14 տարին լրանալիս սկսում են ձգվել դեպի հակառակ կողմը (բերանի խորքը): 16 տարին լրանալիս ատամներն ունեն 19-րդ և 21-րդ նկարներում ցույց տրված ձևը: 18 տարեկան հասակում նրանք է՛լ ավելի յեն ձգվում դեպի բերանի խորքը, իսկ 20 տարին լրանալիս դառնում են դրեթե յեռանկյուններ (նկ. 20) և սերտ կերպով մոտենում են իրար (տես նկ. 22):

Հիշելով այս կանոնները, պետք է ստուգել նրանց ճշտությունը հարեանի ձիու վրա և ապա միայն շուկա դուրս դալ ձիերի դնում կատարելու համար:

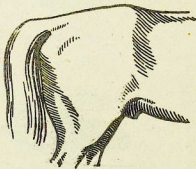
Նկ. 22. 20 տարեկան ձիու ատամները

Վիզը (պարանոց)

Ձիու վիզը բավականաչափ լերկար պիտի լինի և իրանին (մարմնին) աջակես միացած, վոր մնդավից դեպի վեր և թեք ուղղությամբ ընդունի, ինչպես ցույց է տրված 23-րդ նկարում: Գլու- Նկ. 23. Ձիու վիզը, յերբ մեծանում է (պարանոցի վզիկ):

Նկ. 25. Ձիու վիզը, յերբ մեծանում է (պարանոցի վզիկ):

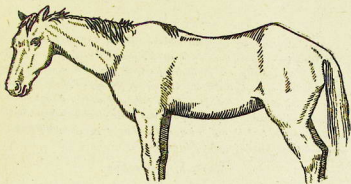

Նկ. 27. Ուղիղ գավակ.

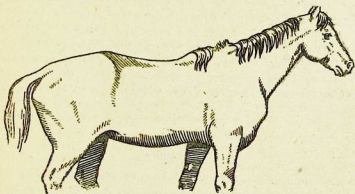
տեղում տեսանելիության ընդհանրապես ձիու վզի ձևը և նրա դրվածքն առանձին նշանակություն չունեն: Այնուամենայնիվ, գնելիս պիտի խուսափել աշխարհի ձիերից, վորոնց վիզը իրանին միանում է աշխարհ, ինչպես ցույց է տրված 24-րդ նկարում, վորովհետև վզի աշխարհի դրվածքը նշան է, վոր ձիու ուսերը բավականաչափ ամուր չեն: Պիտի խուսափել նաև աշխարհի ձիերից, վորոնց վիզը նմանում է (նկ. 25) պարանոցի վզին: Այդպիսի վիզ ունեցող ձիերը սովոր-

Նկ. 23. Վզի լավ դրվածք, լավ մնդավ, մեքե և գոտկատեղ.

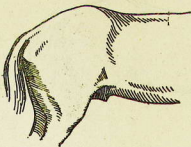

Նկ. 24. Վզի վատ դրվածք, հոնաված մեքե և ցածրադիր գոտկատեղ.

Նկ. 26. Զիւս մեքե, յերբ նման է ուզտի մեքեին.

բարբար ամեն տեղ չափից դուրս բարձրացնում են դուրիները և հաճախ սայ-
թակում են (այդպիսի ձիերին աստղադուշակն են կոչում) :

Նկ. 28. Կոխ ընկած գավակ.

Նկ. 29. Լավ, լայն և ուղիղ հետույք.

Մ Ո Ղ Ա Վ Ը

Թեև ձիու մեղավոր դուրսական տնտեսության մեջ աշխատելու տեսակե-
տից յերկրորդական նշանակություն ունի, բայց և այնպես ցանկալի չէ,
վոր մեղավոր լինի բարձր ու յերկար, ինչպես ցույց է տրված 23-րդ նկա-
րում, վորովհետև այդպիսի մեղավոր համարյա թե այն ձիերն են միայն ունե-
նում, վորոնք կարճ ու լավ մեջք ունին, իսկ լավ մեջքը մեծ նշանակություն
ունի թե՛ այն դեպքում, յերբ ձին ընտրում ենք ցեղական նպատակների ծա-
ռայեցնելու համար և թե՛ այն դեպքում, յերբ այդ ընտրությունը կատար-
վում է տնտեսության մեջ բանեցնելու համար :

Մեջքը և գոտկատեղը

Ձիու մեջքը և գոտկատեղը պիտի լինեն ուղիղ, լայն, կարճ և լիքը (վոր-
պեսդի վորոնաշարը՝ մեջքի ստակը դուրս չցցվի) : Ձամբիկի համար մեծ պա-
կասություն պիտի համարել, յեթե նրա մեջքը ճոճված է և գոտկատեղը ցած-
րադիր և (Նկ. 24) : Այդպիսի ձին թույլ է աշխատում . մի քանի անգամ ծնե-
լուց հետո մեջքն ե՛լ ավելի յե իջնում և հետզհետե դժվար է ծնում : Վերջ ի
վերջո դամբիկը կարող է սառկել կամ լավագույն դեպքում տատկած մարուկ
ծնել : Անպետք են նաև այն դամբիկները, վորոնց մեջքը կորացած, դուրս է
ցցված, (ուղտի մեջքի նման), ինչպես ցույց է տրված 26-րդ նկարում :

Վորոշ չըմանների դուրսացիներ առավելություն են համարում, յերբ
ձիու մեջքը կորացած է, կարծելով, վոր այդպիսի ձին ուժեղ է : Բայց, թ հաբ-
կե, այդ կարծիքը սխալ է : Մեջքը կորանում է հիվանդության պատճառով և
կոր մեջք ունեցող ձին չի կարող այնպիսի արագ և ուժեղ շարժումներ անել,
ինչպես կարող է ուղիղ մեջք ունեցողը :

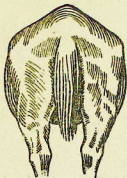
Գավակը

Լավ դավակը (թյարք) ձիու, (մանավանդ դամբիկի) համար մեծ նշա-
նակություն ունի : Վորքան լայն լինի դավակը, այնքան ել լայն կլինեն հե-
տույքի վոսկորները և ձին հեշտ կծնի : Այստեղից հետևում է, վոր պետք է

ընտրել լաշն և ուղիղ դափակ ունեցող ձիեր, (նկ. 27 և 29): Վնաս չկա, յեթև դափակը շատ էլ ուղիղ չլինի (ինչպես ցույց է տրված 27-րդ նկարում), այլ վորոշ չափով թեքված դեպի հետ (ինչպես այդ յերևում է 28-րդ նկարից): Այդպիսի դափակը, յեթև ձիայն բավականաչափ լաշն և ծնելու համար, սղատակար և նաև այն տեսակետից, վոր յերկար է, խոկ յերկար դափակ ունեցող ձիերը սովորաբար թե՛ ուժեղ և թե՛ արագ են աշխատում: 24-րդ և 30-րդ նկարների վրա ցույց տրված դափակները ցանկալի չեն, վորովհետև 24-րդ նկարի վրա ցույց տրված դափակը շատ կարճ է և ուժեղ կերպով կախ է ընկնում դեպի հետ. այդպիսի դափակ ունեցող ձին դժվար է ծնում և ընդունակ չէ արագ քայլելու: 30-րդ նկարի վրա ցույց տրված դափակը նրանով և վատ, վոր շատ նեղ և ցեղական նպատակների ծառայող ձիու համար, այդ պատճառով էլ անպետք է:

Փորը և անուկները

Ձիու փորը լինում է նորմալ (նկ. 26). կախ ընկած (նկ. 31) և նիհար: Պետք է խուսափել նիհար փոր ունեցող ձիուց, վորովհետև ալդպիսի ձիերը համարյա միշտ էլ հիվանդ են լինում, կերը վատ են մարսում և նիհարում են: Կախ ընկած փոր են ունենում այն ձիերը, վորոնք միայն խոտով ու դարձանով են կերակրվում: Այդպիսի ձիուն չեթև վարսակ տան և պակասեցնեն մեծածավալ կերի (խոտի և դարձանի) քանակը, այն դեպքում փորը նորմալ տեսք կստանա: Կնշանակի՝ մեծ կամ կախ ընկած փորը ձիու

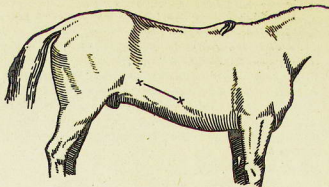

նկ. 30. Սրուլիկ և կախ ընկած գափակ.

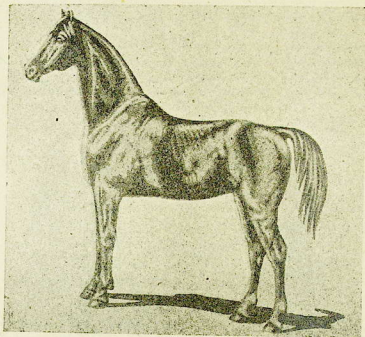

նկ. 31. Կախ ընկած փոր.

համար արատ չի կարելի համարել: Անուկ կոչվում է այն տարածությունը, վոր ընկնում է ձիու վերջին կողի և աղդրի դուրս ցցված վոսկրի ժիջև: Վորքան փոքր է այդ տարածությունը, այնքան աշխատունակ է համարվում ձին: Իսկ յեթև նույն տարածությունը ձեռքի ափի չափ կամ ե՛լ ավելի լա-

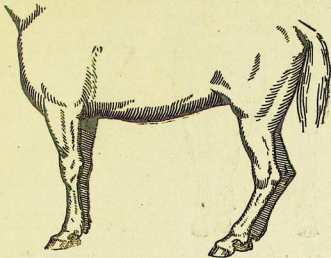

Նկ. 32. Վախտ փոր: Գծով և աստղերով ցույց է տրված այն տեղը, վոր լինում է ձիու սրտայտա-վարաքյան ժամանակ.

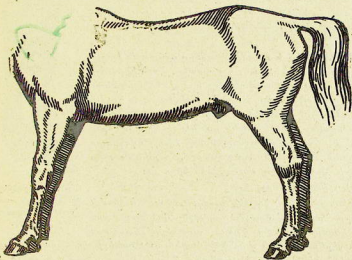

Նկ. 33. Վառների կոննոտվոր դրվածք. զամբիկն իր մարմնակազմով նման է հովաթակի-

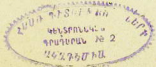
նություն ունի, ապա այդ նշանն է, վոր ձին աշխատանքի համար դիմացկուն
էն: Փորը և աճուկը տնտղելիս չպետք է մոռանալ, վոր ձին կարող է արտախառ
ունենալ: Դժվար էն իմանալ՝ ձին արտախառ ունի, թե չէ. այդ իմանալու հա-
մար պետք է միայն ուշադրութեամբ նայել, թե ի՞նչպես և շնչում ձին: Յեթե

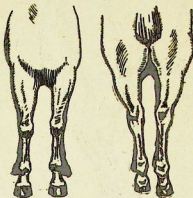
Նկ. 34. Վտանքի ամկանն գրվածք. վտանքը
չափազանց խորն են ընկած յրանի տակ.

Նկ. 35. Վտանքի ամկանն գրվածք. վտանքը չափազանց են մզված դեպի դուրս.

շնչառությունը համաչափ է և կողքերը աճուկների մոտ մեղմ են բարձրանում և իջնում, ապա արդ նշան է, վրը ձին հիվանդ չէ: Խոկ լեթե կողքերը բարձրանում են մեղմ, բայց իջնում են վրջ համաչափ, այլ կարծես՝ դարկելով, մանավանդ իջնելու վերջին մոմենտին, յերբ թվում է, թե ձին ջգաձգորեն գնալի իրեն և քաշում կողքերը, ապա արդ նշան է, վրը ձին սրտախառն է: Սրտախառն հատկապես նկատելի չէ դառնում այն ժամանակ, յերբ

Նկ. 36. Առաջի և հետևի վոտների կամեմավոր դրվածք.

ձին արագ բշում են 400-600 մետր տարածություն. այս դեպքում կողքերի սուր դարկերն տվելի նկատելի չեն լինում. ահա թե ինչու, յերբ ձին փորձվում է լծած վիճակում, անհրաժեշտ է կանգնեցնել և տեսնել՝ արդյո՞ք սրտախառն չունի ձին:

Զիււ վոտները

Բանելուց ձիու վոտներն ամենից ավելի չեն մնասվում, արդ պատճառով լավ պետք է հիշել այն բոլոր արտոնները, վրը կարող են լինել ձիու վոտներում, մանավանդ վրը արդ արտոններից մի քանիսը շատ քիչ են նկատելի:

Ամենից առաջ քննենք ձիու վոտների դրվածքը: Կանոնավոր պիտի համարել այն դրվածքը, յերբ ձիու չորս վոտն էլ միտնգամայն ուղղաձիգ են (չեթե նախնեք ձիու կողքից), ինչպես ցույց է տրված 33-րդ նկարում:

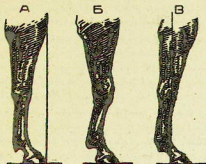
Յեթե հետևի և առաջի վոտները դրված են խորը՝ իրանի տակ (Նկ. 34) կամ, հակառակը, իրանից առաջ ու յետ են դրված, ինչպես ցույց է տրված 35-րդ նկարի վրա, ապա թե մեկ և թե մյուս դրվածքը լավ չեն: Առաջին դեպքում առաջի վոտների վրա տվելի ծանրություն կընկնի, քան հետևի վոտների վրա և վրոշ ժամանակ բանելուց հետո այդպիսի ձիու սվոտները կշարժվեն, իսկ յերկրորդ դեպքում, այսինքն յերբ վոտների դրվածքը շատ է ձգված, ձիու քալը կարճ (փոքր) և թույլ կլինի:

Զիււ դավակի կողմից նայելիս պետք է հետևի վոտները համարյա ծածկեն առաջի վոտները, իսկ գլխի կողմից նայելիս հետևի վոտները համարյա չպիտի յերևան առջևի վոտների հետևում: Վոտների կանոնավոր և անկանոն դրվածքները ցույց են տրված 36-րդ, 37-րդ, 38-րդ, 39-րդ և 40-րդ նկարների վրա: Վոտների անկանոն դրվածքից միշտ պայտասարություն և

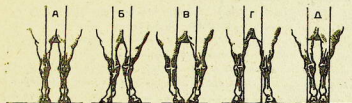

Նկ. 37. Սմբակներ և կաներ ումնեցող առաջի վոտների կամեմավոր դրվածք.

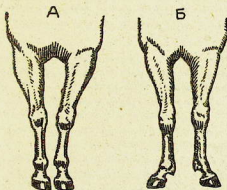
ձաղություն և առաջանում: Ծայրահեղ դեպքում ձին պիտի ունենա ալիսի-
սի վտանք, ինչպես ցույց և տրված 39-րդ նկարի վրա («Բ» տառը), վերավ-
հետև ալիսի ձինը մեծ մասամբ շատ կայտառ են լինում, թեև արագ
վազելի ժամանակ նրանց առջևի վոտները դրսից կայտառաւորվեն: Յեթե ձին

Նկ. 38. A—կանոնավոր վոտ. B—ալիսածուռիկ.
B—բացնված ծուռիկ.

Նկ. 39. A—հետևի վոտների կանոնավոր դրվածք.
B, B, Г և Д—հետևի վոտների արտավոր
(անկանոն) դրվածք.

Նկ. 40. Առաջի վոտների անկանոն դրվածք.

ունենա այնպիսի վտանք, ինչպես ցույց է տրված 40-րդ նկարի վրա («Ա» տառը), և դրա հետ միասին ունենա նաև լայն կուրծք, ապա այդպիսի ձին կարելի չէ դնել դանդաղ քայլերով բանեցնելու համար: Այդպիսի ձիերը սովորաբար ուժեղ են լինում:

Գնելիս այնպիսի ձի պիտի ընտրել, վոր ուսը շեղադիր լինի: Ուշից ուս ունեցող ձին աղելի պակաս արագավազ է և ծանր բեռ չի կարող քաշել: Ուսի արատից ձին կկաղի: Այս կաղությունը նկատելի չէ լինում, յերբ ձին չափ են հցում, մանավանդ յերբ ձին ճանապարհի շեղապատույններում դառնում է այն կողմը, վոր կողմից նա կաղում է: Ուսի կաղությունը շատ դժվար է բրժչվում, այդ պատճառով պետք է խուսափել այդպիսի ձի դնելուց: Ուսից մինչև ծունկը սովորաբար արատներ չեն լինում, բայց ծունկը պիտի անաղել թե՛ ուշադրությամբ: Ծունկը՝ առջևից նայելիս՝ պետք է բառանկյունու ձևով միանգամայն պարզ դժադրված լինի. նա պետք է մոտ չլինի, հոգեքի ջրից պարկեր չպիտի ունենա, իսկ նրա վոսկորները մաշկի տակ նկատելի պիտի լինեն: Կողքից ծնկին նայելիս՝ ծունկը և վտախ այն մասը, վոր բնկնում է ծնկան և կապատեղի հոդի միջև, պետք ուղիղ լինեն, ինչպես ցույց են տրված 38-րդ նկարում («Ա» տառը) և վոչ թե դեպի ներս կամ դեպի դուրս ճկված լինեն: Առանձնապես շատ վատ է, յերբ ծունկը դեպի ներս է ճկված: Այդ ձիերը առջևի վոտներից չափազանց թույլ են լինում և տնտեսությանը շոշափելի ուղուտ չեն կարող տալ: Յերբ ծունկը և դաստակը (ПЛОТЬ) դուրս ճկված են լինում, ապա ասում են, վոր ձին «այծածունկ» ունի (տես 38-րդ նկարի «Б» և «В» տառերը): Զիու «այծածունկը» կարող է բնածին լինել կամ ստանալ, յերբ ձին ծանր աշխատանք է կատարում մատղաշ հասակում: Բնածին «այծածունկը» ձիու աշխատանքի տեսակետից վոչ մի նշանակություն չունի, ուրեմն և կարելի չէ այդպիսի ձիեր համարձակ դնել, բայց յեթե ձիու «այծածունկն» առաջացել է ծանր աշխատանքից, այդպիսի ձիերից պետք է խուսափել: Բնածին «այծածունկը» ստացովի «այծածունկից», տարբերվելը շատ հեշտ է: Դրա համար պետք է բարձրացնել ձիու այն վոտը, վորի վրա «այծածունկը» — աղելի քիչ է նկատվում և ապա նայել մյուս վոտին: Եթե մյուս վոտը միայն նախկին վիճակում, այսինքն կոր, ապա նշանակում է, վոր «այծածունկը» — բնածին է, իսկ յեթե վոտը ուղղվի և այծածունկն այլևս չբուս, ապա նշանակում է, վոր բնածին չէ, այլ առաջացել է աշխատանքի մասնակ:

Դաստակը ծնկի տակ այնքան սաստիկ սեղմված չպետք է լինի, ինչպես ցույց է տրված 43-րդ նկարի վրա: Այդ վոտքի թուլության նշանն է: Դաստակի վրա վոսկրի պինդ ուռուցքներ չպետք է լինեն: Մանավանդ պիտի խուսափել այնպիսի ձիուց, վորի վոսկրի ուռուցքները դառնվում են թե՛ ծնկի տակ, թե՛ ծնկան յետևը և կամ ձգտանի (շլիբի) մոտերը: Եթե (վոսկրուռուցքը) դառնվում է դաստակի մեջտեղը, վոտի ներսի կողմում, առանձին նշանակություն չունի, բայց ելի ցանկալի չէ, վորովհետև այդ նշանակում է, վոր ձին գնալու ժամանակ իրեն պայթահարում է:

Կապատեղի հոդը և կոճը նույնպես վոսկրուռուցքներ և ջրից պարկեք այսինքն փափուկ, ուռուցքներ չպիտի ունենան: Թե՛ վոսկրուռուցքները և թե՛ ջրից պարկերը համարյա հաստատուն նշան են, վոր ձիու վոտները թույլ են: Կոճը պետք է այնպես դրված լինի, ինչպես ցույց է տրված 37-րդ նկարի վրա:

41-րդ և 42-րդ նկարների վրա ցույց են տրված արատավոր կոճեր. — առաջին դեպքում կոճը խիստ դիւր է, իսկ յերկրորդ դեպքում թույլ է: Այդպիսի արատ: ունեցող ձիերն աշխատանքի համար ոգտակար չեն կարող լինել, արդարաւանձաւով նրանցից պետք է խուսափել: Վասկրուուուցներ ունեցող ձին լարւած աշխատանքից կկազի և ժամանակի ընթացքում կաղուլթյունը կգտանա մշտական: Վասկրի ուռուցքներ ունեցող ձի չպետք է դնել:

Նկ. 41. Ուղածիկ կոճեր.

Նկ. 42. Թույլ կոճեր (արգարայր).

Նկ. 43. Սեղմված դաստակ.

Սմբակը

Զիւռ սմբակի արատների քննությանն անցնելուց առաջ, պարզության մտահար, անհրաժեշտ է իմանալ, թե ինչ դեր են խաղում սմբակի առաջին մասերը և այն ժամանակ հատկանալի կլինի, թե ինչպիսի արատներից պետք է ումենից ավելի խուսափել: Սմբակը կազմված է՝ ա) յնդընքապատից, բ) սմբակի ներքանից, գ) սլաքից և դ) պսակից: Յեղջերապատը նուրբ մասերը, այսինքն՝ վոսկորները և միւր պաշտպանում է ճանապարհի խորտորոքուություններից: Սմբակի ներքանը, ինչպես և յնդընքապատը, վոտքը պաշտպանում է ներքեից: Սլաքն ավելի բարդ աշխատանք է կատարում: Սլաքը սեղմում և լայնացնում է սմբակը, յերբ վերջինս բարձրանում և իջնում է գետին: Յեթե սմբակը դետին իջնելիս սլաքը չլայնացնի, ապա արագ դնալու ժամանակ ամբողջ վոտն աշխարհի հարվածներ կստանար, վոր շատ կարճ ժամանակում ձին աշխատանքի անընդունակ կդառնար: Այսպիսով, ուրեմն, սլաքը սմբակի համար զապանակի դեր է կատարում, միևնույն ժամանակ ամբողջ սմբակը ձիւռ վոտի համար նույնպիսի աշխատանք է կատարում, ինչպիսի աշխատանք կատարում են ուստրները կառքի համար: Յերբ վոտքը դրվում է գետին՝ սմբակը ապաստեղծվում և զգալի չափով մեղմացնում է այն հարվածը, վոր ստանում է ինքը ու աղպիսով վոտների մյուս մասերն ազատում է փչանալուց: Պսակը սմբակի ամենանուրբ մասն է, վորովհետև պաշտպանված է միայն մազերով, մինչդեռ ճանապարհին հաճախ նա զարնովում և խորտուրոքություններին: Պսակն ողնում է յնդջերապատի աճելուն և յեթե փչանա, սմբակը կսկսի անկանոն աճել:

Կանոնավոր սմբակը, ինչպես ցույց և տրված 33-րդ և 37-րդ նկարներին վրա, — գլխից պետք հարթ լինի, ճաքճքված չպետք և լինի և պտակը շուրջը ողակներ (վոսկրուսուցներ) չպետք և ունենա: Ողակներով ու ճաքճքված սմբակ, վարի յեղջերապատի ստորին մասը վոսրված և դեպի վեր և կոչվում և զոդնածնե, սովորաբար ունենում են այն ձիերը, վորոնց սմբակը տնցյալում խիտ բորբոքվել և և կամ պտակը սաստիկ պայտահարվել և: Բացի դրանից, պատահում են նաև տափակ և նույնիսկ «պորտածնե» սմբակներ ունեցող ձիեր: Այսպիսի դեպքերում ներքանը ներս ընկած չի լինում, ինչպես սովորաբար նկատվում և, այլ սմբակի պատերի հետ միասին միևնույն մտկադրակի վրա և դանվում կամ վորոչ չափով պատերից դուրս և ցցվում, այսինքն չպայտած ձին դեռնին կանգնում և վոչ թե սմբակի պատերով, այլ ներքանով: Լինում են նաև սղծված սմբակներ, այս պատահում և այն դեպքում, յերբ սմբակը պայտելուց առաջ սխալ ձևով են մաքրում: Այսպիսի դեպքերում սլաքը դադարում և այլևս իր դործը կատարել, այսինքն զսպանակի նշանակութուն ունենալ, և սմբակը հեղզհեան նվազանալով՝ ձիու կողու-թյան պատճառ և դառնում:

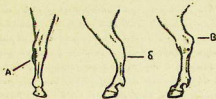
Այս արատներից բացի, յերբմն պատահում և նաև, վոր սմբակը շեղ և լե-նում. այս դեպքում կողքի պատերից մեկը և կրունկը ափելի պինդ են կոչում դեռնին: Այս դրությունն էլ կադության պատճառ և դառնում: Ուրեմն, պետք և խուսափել այն ձիերից, վորոնց սմբակը կամ տափակ և, կամ «պորտածնե», կամ «զոդնածնե», կամ շեղ և և անպայման պետք և նայել, թե առո՞ղջ և արդյոք սլաքը և չի՞ փտում նա: Յեթե սլաքից դարձահոտ և դալիս, կամ սլաքը փխրուն և դառել այդ նշանակում և, վոր նա փտում և:

Ձիու առաջի վոտները արատները քննելուց հետո, չափաի մոռանալ, վոր վոսկիի ուռնցքներ և սմբակի արատներ ունենում են նաև հետևի վոտները: Ձիու հետևի վոտի ամենից զլխավոր աշխատանքը կատարում և վազքահողը (скакательный состав), այդ պատճառով էլ վազքահողի քննությունը պիտի կատարեն առանձին և զգուշութամբ, վորովհետև հետևի վոտների բոլոր արատները (բացի վոսկրային ուռնցքներից ու սմբակի արատներից) լինում են հենց այդ մասում:

Նորմալ վազքահողը պետք և բավականաչափ լայն և մեծ լինի, բայց անհրաժեշտ և, վոր նա մոտա չլինի, այսինքն վո՛չ առաջից և վո՛չ էլ կողքե-րից ուռնցքներ չափաի ունենա: (Ջրլից պարկը, վորն անցնում և վազքահողի՝ միջից՝ նրա յետևի մասի մոտ՝ կոչվում և «միջանցուկ»): Կաշին պետք և սերտ կերպով նստած լինի վազքահողի վրա, ցույց տալով նրա բոլոր վոսկորները. բացի ջրլից պարկից և միջանցուկներից վազքահողի վրա կարող են 3 տեսակ արատներ ել լինել՝ սպառան, ջլարորբ (կամ այսպես կոչված «նապաստակի վոտ») և պիպհակ ճատ հեշտ և խմանալ՝ ձին ջլարորբ ունի՞, թե չե. յերբ ուղու-ռան ուռնցող ձին տեղից չարժվում և, ապա հետևի այն վոտը, վորի վրա ուղտան կա, ափելի յե վեր բարձրացնում, քան մյուսը: Բացի դրանից, վոտը հետևից դիտելիս սպառանը, վոր հոգատակի ուռնցք և հանդիսանում, համարյա միշտ էլ պարզ յերևում և, ինչպես ցույց և տրված 44-րդ նկարի վրա (սպառանը նշանակված և «А» տառով): Կուրբա կամ նապաստակի վոտը (տես նկ. 44, «В» տառը) առաջ և դալիս Ադտանի (сухажилце) բորբոքումից և նրա հաստանալուց: Այդ պահասությունը շատ պարզ յերևում և

վոտարը կողքից դիտելիս: Թե՛ սպառանք և թե՛ կուրբան ձիու համար լուրջ արատներ են, իսկ պիպակը (տես նկ. 44, «B» տառը), ձիու աշխատունակության տեսակետից վուչ մի նշանակություն չունի: Այդ արատը առաջանում է, յերբ ձիու վազքահոգն ուժեղ կաշոււմ և սալլի առջևի մասին կամ սահնակի դիրքին, յերբ ձին կարճ են լծում:

Աշխարհում մենք ծանոթացանք այն բոլոր պահասութիւններին, վոր կարող և ունենալ ձին և վորոնց լինելու դեպքում ձին շատ քիչ պետքական կլինի աշխատանքի համար: Անհրաժեշտ և հիշել նաև այն, վոր հովատակի մարմնակաղմ ունեցող (ինչպես ցույց է տրված 33-րդ նկարում) դամբիկ չպետք և գնել, վորովհետև այդպիսի դամբիկը լավ չի ծնի:

Նկ. 44. Վազքահոգի արատները. A—վազքային սպառն, B—կուրբա. B—պիպակ.

III ԳԼՈՒԽ.

ՁԻՆ ԶՆՆԵԼԸ ՅԵՎ ՓՈՐՁԵԼԸ ԳՆԵԼՈՒ ԺԱՍՆԱԿ Զննության կարգը

Շուկայում և վաճառքի այլ վայրերում միշտ ել աղմուկ, հրահրոց ու նեղվածք և լինում. բացի դրանից, ձիավաճառք ցանկանալով ծախել իր արտասովոր ձին, միշտ ել քաշում և նեղվածք տեղեր, վորպեսզի հնարավոր չլինի զննութիւնը լավ կատարել, և ձիու արատները աննկատելի մնան: Այդ պատճառով ավելի լավ է մի համապատասխան ձե նկատի ունենալ, դուրս բերել աղմուկից, հրահրոցից և ապա սկսել զննութիւնը: Անուհետև հիշենք, թե ինչքան շատ արատներ կարող և ունենալ ձին: Այդ արատներից մեկն ու մեկը չմոռանալու համար անհրաժեշտ է, իրրե կանոն, իմանալ, վոր պետք է ձիու զննութիւնը կատարել առանց շտապելու, մաս առ մաս և վուչ թե մեկ բերանը զննել և մեկ ել հետևի վոտները:

Ամենից լավ է զննութիւնը կատարել հետևյալ կարգով.—ձիու կողքի ուղղութիւնով հետանալ մի հինգ քայլ և նայել, թե կանոնաւոր և արդյոք ձիու պարանոցի (վզի) դրվածքը, մեջքը, մեղավը, գոտկատեղը և դաւալը լավ մի արդյոք, թե չե, վոտների դրվածքը կանոնաւոր և, թե չե: Յեթե այս տեսակետից պակասութիւն չկա, այն դեպքում պետք է զննութիւնը կատարել ձիու հետևի կողմից, դարձյալ հինգ քայլ հեռավորութիւնից. այս անգամ պետք է պարզել, թե կանոնաւոր են դրված վոտները, հետևի վոտները ծածկո՞ւմ են առաջի վոտները և արդյո՞ք բաժանահասի լայն և դավակը: Բացի դրանից, անհրաժեշտ և նայել, թե արդյո՞ք ջարդված չե աղջոսկրը: Անուհետև նույն տարածութիւնից ձիուն պիտի նայել մյուս կողքից՝ պարզելու համար, թե վերք կամ այլ պակասութիւն չկա՞ արդյոք ձիու վրա, դրա հետ միաժամանակ պետք է ուշադրութիւն դարձնել, թե ձին ձեզ հետևելիս ինչպե՞ս է շարժում ականջներն ու աչքերը: Սրանից հետո պետք է կանգնել դիրքի կողմից և նայել ձիու առաջի վոտների դրվածքին, կրծքի և ճակատի լայնութեանը:

Այս բոլորը վերջացնելուց հետո պետք է մոտենալ ձիուն և նայել աչքերին, թե արդյո՞ք սպիտակ փառ չկա աչքերում: Պետք է խմանալ, վոր յերբեմն աչքերը միանգամայն պարզ են լինում, բայց և այնպես ձին վռչինչ չի տեսնում: Զտալովելու համար պետք է ձիու աչքից մոտ 35 սանտիմետր տարածության վրա ձեռքը շարժել, և յեթե ձին աչքերը թարթի, ապա այդ նշան է, վոր նա լավ տեսնում է: Այնուհետև պետք է դնել քթածակերը և յեթե այստեղ էլ պակասություն չլինի, անցնել բերանի զննության. բերանը զննելիս չպետք է մեկ ձեռքով բռնել սանձակոթից կամ ձեռքը դնել ձիու խորդյունին, իսկ մյուս ձեռքը կոխել ձիու բերանը, բռնել լեզուն և հանել մի կողմի վրա: Զննության այս ձևը դուր չի գալիս ձիուն, նա ձգտում է ազատվել ձեռքից և ալդպիտով դժվարանում և նրա տարիքը վորոշելու դրծը: Ավելի հեշտ և ձախ ձեռքով բռնել սանձը, իսկ ալ ձեռքով ձիու բերանում դնել մարակի կոթը կամ փայտի մի ձողիկ, ինչպես սուհասարակ սանձն (չկամ) ևն բերանում դնում, և փայտյա ալդ ձողիկով լեզուն պահել բերանում մինչև վ տարիքն իմանալը: Այսպես վարովելու դեպքում ձիերն իրենց շատ հանդիսան են պահում և չեն աշխատում դուրս թռչել ձեռքից: Տարիքը վորոշելուց հետո պետք է անցնել վոտների զննության, համաստիանայու համար, թե ձին չունի՞ արդյոք վոտկային ուսեցքներ, յերակային ընդլայնումներ և այլ կարգի պակասություններ, վորոնց մասին մենք խոսեցինք վերևում: Այս զննության միջոցին պետք է ամեն մի վոտը բարձրացնել և տեսնել՝ արդյոք ձիու սմբակը հարթ չե՞, չի՞ փռում արդյոք սմբակի սյաքը և ուրիշ պակասություններ չունի՞ ձին:

Փորձելու կարգը

Վոտների զննությունից հետո պետք է խմանալ՝ չի՞ կաղում արդյոք ձին մի կամ միանգամից մի քանի վոտով: Այդ խմանալու համար, պետք ձին քաշել նախ քայլով և ապա՝ վազքով: Քայլով քաշելու ժամանակ պիտի նայել՝ հետևի վոտի հետքը բնկնո՞ւմ և արդյոք սքաջին վոտի հետքի վրա, թե՞ նրանից հետ և մեռում. յեթե հետ և մեռում, ուրեմն ձին վորք քայլեր բռնի: Փորձի ժամանակ միշտ էլ պիտի պահանջել, վոր ձին վազքով քաշեն պինդ հողի վրա, վորովհետև փափուկ դեղնի վրա նա յերբեմն չի կաղում, իսկ չոր և պինդ հողի վրա՝ սկսում և կաղել: Պինդ հողի վրա ձին կաղում է, յերբ նրա սմբակը և մանավանդ ներքանը (վոտի տակը) հիվանդ է: Յերբեմն այն տպավորությունն և ստացվում, վոր իրեթ թե ձին չի կաղում, այլ դժվարությամբ. և սույնի վոտները խրում հողի մեջ կամ այլ վոտներով դուրսում և հողը: Այդպիսի ձին անպետք է և պիտի յենթադրել, վոր այդ ձին կամ քրտնած ժամանակ ջուր է խմել ու մրսել, և կամ ծանր աշխատանքից վոտները մնասվել են:

Զիու կաղությունը ծածկելու համար յերբեմն ձիավաճառներն այնպես են հարկածում ձիուն, վոր նա կամ քայլով ու վազքով չի պնում բոլորովին այլ տեղում պտտվում և և կամ սկսում և դալուպել: Այդ պտտառումով նախքան փորձելը պետք է ձիու համար միանգամայն հանդիսավիճակ ստեղծել և ապա միայն տիրոջը պարտադրել, վոր ձիուն մտրակով չհարվածի, քաշի հանդիսավազքով և քայլով: Այս փորձից հետո, յեթե պարզվում է, վոր ձին պակասություն չունի, ապա պետք է փորձել, թե վոր չափով է նա պտաքական շճելու համար: Այստեղ էլ ձիավաճառները խորամանկություն են քանեցնում. ձին լծում են թե չե, իսկույն սկսում են քշել սմբոզ վազքով

և Հնարավորություն շին տալիս կանոնավոր նալել, թե ինչպես և դնում ձին: Լեյզ պատճառով ձին յծած ժամանակ վորձն ուրիշ կերպ պիտի կատարել: Յեբբը ձին յծված և սալլին, պետք և մի Հինգ մարդ կանչել և խնդրել, վոր Հենպին սալլին և այնպես անեն, վոր սալլը տեղում մնա. այնուհետև կամայով պետք և շարժել ձին և հետևել, թե ինչպես և ձգում՝ արդյո՞ք հետ չի թափում, յերբ բնոր ծանր և թվում իրեն: Յեթև ձին լավ և քաշում բնոր, այն ժամանակ պետք և Հինգ-մեջ հողի նստեցնել սալլում և քաջով ջշել, ավելի լավ և վատ ճանապարհով, որինակ՝ ավազուտ կամ ցեխոտ ճանապարհով կամ խոր ձյունով, իսկ հետո լավ ճանապարհ դուրս դալ և ջշել վաղգով: Այս վորձերը կատարելուց հետո միայն կարելի չե ասել, վոր ձին զննված և ինչպես պետք և և կարելի չե դնել, յեթև դուր և յեկել:

IV ԳԼՈՒԽ.

ՁԻՈՒ ԿԵՐԱԿՐԵԼ

Համարյա բոլոր գյուղական տնտեսություններն էլ ձի ունեն: Ձին դյուրացու առաջին ոգնականը և ապրուստի միջոցն և, բայց թե ինչպես պետք և պահել և խնամել ձիուն, այդ ժամին մինչև որս գյուղացին շատ քիչ բան գիտե: Յեթև գյուղի ձին, վոր համարյա թե միշտ էլ նիհար և, մարմինը կեղտոտ և կողերը դուրս ցցված, համեմատենք քաղաքի վորեն ձիու հետ, ապա գյուղի ձին մեղ միշտ էլ վատ կթվա: Գաղաքի ձին թե՛ մաքուր և, թե՛ գեղ և թե՛ մաղը միայլար և նստած մարմնին: Ինչի՞ց և առաջանում այս տարբերությունը. դուցե գյուղի ձին ինքնին այնքան վատ և, վոր ինչքան էլ խնամք թափվի, միևնույն և, անողուտ կանցնի, — մեկնեմքին վոչ: Միջին հաշվով մեր գյուղի ձին հետ չի մնում նույնիսկ արտասահմանյան վորոշ ցեղի ձիւրից, բայց ամբողջ գաղտնիքը նրանում և, վոր մեր գյուղի ձիու խնամքը չափազանց վատ և:

Ի մչ հիմնական սխալներ կան ձիու կերակրման գործում

Ամենից առաջ տեսնենք, թե ինչպես և կերակրվում ձին և ինչպես պետք և կերակրվեր նա: Ձմեռը մեծ մասամբ ձիուն վարսակ շին տալիս, իսկ յեթև տալիս են, ապա փայտի կամ այլ աշխատանքի դնալուց միայն մեկ որ առաջ: Մեր գյուղացին սովորաբար այնպես և կարծում, վոր յեթև ձին աշխատանքից առաջ կերակրվի, ապա միանգամից ուժ կստանա: Այս կարծիքը, իհարկե, սխալ և: Ուժը հավաքվում և շարաթնրով և վոչ ժամերով: Ձմեռը ձին խոտ էլ շատ քիչ և տեսնում, մեծ մասամբ նա դարձան և ուտում: Գարունը բացվում և, վրա յե հասնում ցանքի ժամանակը և վարն սկսելուց միայն մի քանի որ առաջ սկսում են ձիուն կերակրել վարսակով և խոտով, այն էլ քիչ-քիչ, իսկ յերբ դաշտ են դուրս դալիս և ցանկանում են վարելու ժամանակ խոփը խորը մտցնել հողի մեջ, պարզվում և, վոր ձին ուժ չունի: Այն ժամանակ գյուղացին սկսում և վոչ թե վարել, այլ քշիորել (ճանգոտել) հողը, այլևս չմտածելով, թե ինչպիսի բերք կստացվի այդպիսի վարից:

Ամբողջ դարնանը և ամռանը ձիուց շատ մեծ աշխատանք են պահանջում, բայց հենց այդ ժամանակամիջոցում էլ աշխատում են ձիուն կերակրել մի-միայն արածեցնելով:

Եթե գյուղացին ցանկանում և չաղ և աշխատանքի համար միշտ պետքական ձի ունենալ, ապա նա պետք և տարվա համար պատրաստի 16 ցնա-

ներ վարսակ, 15 ցենտներ խոտ, 7 և կես ցենտներ դարձանացանի դարձան, և աշորայի ալյուր՝ մեկ և կես ցենտներ: Այս պաշարն այնքան էլ մեծ չէ և յեթե հնարավորություն կա, պետք վարսակ և խոտ ավելի պատրաստել: Ինչպես պիտի գործադրել կերի այս պաշարը: Զիտն որական պիտի տալ չորս կիլոգրամ վարսակ^{*)}, չորս կիլոգրամ խոտ, յերկու կիլոգրամ դարձան—հետը խառնելով 400 գրամ ալյուր: Զիտն այսպես պետք և կերակրել մարդիկ տարին և վոչ թե այն որերին միայն, յերբ նա աշխատում է: Իսկ այն որերին, յերբ ձին ստիպված է ծանր աշխատանք կատարել, որինսկի՝ կտան, վատ ճանապարհով ծանր բռն քաշել, ապա կերի սովորական նորմայից դուրս պետք է տալ ելի 1,2 կլգ. (մեկ կիլոգրամ և 200 գրամ կամ 1200 գրամ) վարսակ: Հասկանալի չէ, վոր մարմնով մեծ ձիերն ավելի կեր կպահանջեն:

Յեթե տնտեսությունը կերի մեծ պաշար չունի և վերելում հիշած նորմայի փոխարեն ունի 8 կամ 10 ցենտներ վարսակ, նույնքան խոտ և մի ցենտներ էլ ալյուր, ապա այդ կերերի ամենորոյա չափը պիտի պահպանեն և նրանց փոխարեն ավելացնել քուսպ, յեփած կարտոֆիլ, դադար, ալյուրի թեփ կամ դարձան:

Այսպիսի դեպքերում ամեն որ ձիուն պիտի տալ՝ 1 և կես կլգ. վարսակ, 1 և կես կլգ. խոտ, 1 և կես կլգ. դարձան՝ հետը խառնելով 200 գրամ ալյուր, 2 կլգ. քուսպ, 2 կլգ. հարդ, կես կլգ. դադար և 3 կլգ. յեփած կարտոֆիլ կամ թեփ: Բացի դրանից, պետք և ավելացնել 3—4 կիլոգրամ դարձանացանի ծղոտ:

Բայց չպետք է մոռանալ, վոր այդ կերերը ձիու համար բավարար չի կարելի համարել և յերբ ձին ծանր աշխատանք և կատարում, պետք է նրան կերակրել այնպես, ինչպես ասացինք իր տեղում, իսկ այդ պահանջ նորմայով ձին կարելի չէ պահել այն ժամանակ միայն, յերբ տնտեսության մեջ աշխատանքը թեթև է:

Զիտն կերակրելու ժամանակը

Ձին կերակրելու համար վորոչ հմտություն և հարկավոր: Որվա ամբողջ կերը, յեթե միանգամից ամենք մտուրի մեջ և դնենք ձիու առաջ, դրանից շատ քիչ ոգուտ կտացվի: Զի յեկ կարելի այնպես անել, ինչպես անում են քյուլացիները չատերը, վորոնք ձմեռն որական յերկու անգամ են կերակրում ձիուն, իսկ ամառը՝ յերեք: Այս ձևով կերակրելու դեպքում ձին կուտի վոչ թե ամբողջ կերը, այլ՝ միայն նրա մի մասը, իսկ մնացածը ձիու շնչով կտաքանա, կթքտովի և համը կկորցնի:

Ձին պետք է կերակրել վոչ պահան, քան 4 անգամ ձմեռը և 5 անգամ՝ ամառը: Զմեռը ձին պետք է ջրել առափոյտյան ժամի 7—ին և տալ 1 կլգ. 200 գրամ խոտ, իսկ յերբ խոտն ուտի, վերջացնի, պետք է տալ 1 կլգ. 600 գրամ վարսակ: Յերեկվա ժամի 12—ին պետք է թեթևի ջրել և տալ մոտ 1 կլգ. դարձան հետը խառնելով 200 գրամ ալյուր, իսկ յերբ ձին ուտի—վերջացնի այդ, պետք է տալ 1 կլգ. 200 գրամ վարսակ: Ժամի 5—ին տրվում է վերջին բաժինը, այսինքն՝ 1 կլգ. դարձան և 1 կլգ. 200 գրամ վարսակ. այս դեպքում վարսակը կարելի չէ խառնել դարձանի հետ:

*) Մեկ մոտ վարսակին փոխարենում է դարձն, վորովհետև պարն ավելի ուժեղ է, քան վարսակը, ուստի դարձ պիտի տալ 3 կիլոգրամ: Դարձն առուց առաջ պիտի թրջել մարուր ջրի մեջ, ապա ջրից հանել ցամաքեցնել ու այնպես տալ: Ամեն տեղում թրջել մարուր ջրի մեջ:

Դարձն կարելի չէ տալ նաև ջրազած վիճակում:

Մանթա. խմբագրովի.

Ամսուր ձին պետք է կերակրել ուրիշ կերպ: Այն որը, յերբ ձիով պետք է վար անել կամ ուրիշ ծանր աշխատանք կատարել (որինակ՝ լծել), կերքը բաշխվում է հետևյալ ձևովով. — առավոտյան ժամի 4-ին կամ նույնիսկ 3 և կիսին ձին պիտի ջրել և 800 գրամ խոտ տալ, իսկ յերբ ձին ուտի-վերջացնի այդ խոտը, տալ 2 կլգ. վարսակ: Ձին պետք է բանեցնել վոչ ափելի շատ, քան մեկ կամ մեկ ու կես ժամ կերակրելուց հետո: Ժամի 8 և կիսին պիտի թողնել, վոր ձին կես ժամ հանգստանա, և այդ ժամանակ 1 կլգ. 200 գրամ խոտ պիտի տալ նրան, իսկ աշխատանքն սկսելուց առաջ՝ մի քանի կուս ջուր: Յերեկվա ժամի 12-ին լծից արձակելով՝ ձիուն պետք է տալ 800 գրամ խոտ: Խոտն ուտելուց հետո մի քանի կուս ջուր պիտի տալ ձիուն և ապա՝ 2 կլգ. վարսակ: Ծաշի ժամանակ ձին պետք է հանգստանա վոչ պակաս, քան 1 և կես ժամ, իսկ շող յեղանակին՝ 2 ժամ: Լծելուց առաջ ձին պիտի ջրել, բայց վոչ շատ: Յերեկոյան ժամի 5-ին կամ 5 և կիսին պետք է ձին նորից հանգստանա: Այդ ժամանակ նրան պիտի տալ 1 կլգ. խոտ, իսկ աշխատանքն սկսելուց առաջ՝ նաև 5 կուս ջուր:

Աշխատանքը վերջանալուց հետո, մոտավորապես յերեկոյան ժամի 8-ին, պետք է թողնել, վոր ձին մի լավ հանգստանա. մինչև ժամի 10-ը ձին պիտի կերակրել, իսկ ժամի 10-ին պիտի տալ 2 կլգ. դարձան, ցանկելով վրան 400 գրամ ալյուր և դարձանին ափելացնելով 1 կլգ. 200 գրամ վարսակ: Այդ կերքը տալուց առաջ պետք է 5—6 կուս ջուր խմեցնել ձիուն, իսկ կերակրելուց կես ժամ հետո պետք է ձին լավ ջրել: Ափելի լավ է, յեթև ձին ջուրը խմի վոչ թե միանգամից, այլ՝ կամաց-կամաց, դրա համար պետք է ժամանակ առ ժամանակ ջրի դույլը ձիու առաջից վերցնել և կամ դույլի մեջ խոտ դրել, վորպեսզի ձին ջուրը ծծի խոտի միջով: Այն որը, յերբ ձին չի բանելու, կերքը պետք է տալ հետևյալ կարգով. — առավոտյան ժամի 4-ին ձին ջրել և 2 կլգ. խոտ տալ, իսկ դրանից հետո՝ 2 կլգ. վարսակ: Առավոտյան ժամի 7—8-ի մոտերը կարելի չէ ձին արոտ դուրս բերել և թողնել, վոր արածի մինչև ժամի 11-ը: Ծաշին (ժամի 12-ին) պետք է ջրել և տալ 2 կլգ. դարձան՝ հետը 400 գրամ ալյուր խառնելով: Ծաշից հետո ժամի 4-ին կարելի չէ ձին նորից արոտ դուրս բերել և թողնել այնպեղ մինչև յերեկոյան ժամի 8-ը, վորից հետո դարձյալ պիտի ջրել և 2 կլգ. խոտ տալ, իսկ դրանից հետո՝ 2 կլգ. վարսակ: Ժամի 10-ից մինչև առավոտյան ժամի 4-ը կարելի չէ ձին թողնել գիշերային արոտում:

Յեթև դուղացին այս ձևով վարվի, այն ժամանակ կունենա զեր (շաղ) ձի, վորը միշտ ել կարող ծանր աշխատանքներ կատարել: Այստեղ նկատի չէ առնված կերի լրիվ նորման. բայց յեթև անբերրիության կամ հոգատակավորյան պատճառով հնարավոր չլինի այնքան կեր մթերել, վորքան պահանջվում է մեկ տարվա համար, ապա յեղած պաշարի համեմատ քիչացնելով կերի բաժինները, բաշխման ժամանակ, այնուամենայնիվ պետք է պահել այն կարգը, վորի մասին քիչ առաջ խոսեցինք: Յեթև ծղոտ չկա, ապա, ինչպես արդեն ասել ենք, նրա փոխարեն կարելի չէ դարձան տալ. խոտը կարելի չէ փոխարինել ջուրով, դադարով, յեղած կարտոֆիլով և հացով: Բայց վարսակը վոչ մի բանով հնարավոր չէ փոխարինել, և յեթև դուղացին ինքը չունի, ապա պետք է ուրիշից գնի թեկուզ 9—10 ցենտներ (16 ցենտներ փոխարեն) և պահի իր ձիու համար:

Արուոր

Ահհարաժեշտ և մի քանի բան էլ արուորի մասին իմանալ: Ճախնուտներում (ճահճոտ տափարակներում) և ճիկուտներում ձին արածեցնել չի կարելի: Այգալիսի տեղերի խոտը թթու յե և իրրե ձիւ անունը, բացի մնասոց վոչ մի ոգուտ տալ չի կարող: Այգալիսի խոտից ձիւ փորը փքովում և, և ծակոցներ են առաջանում: Արուորի համար բարձրագույն և բյուրներով տեղ պետք և ընտրել: Ձի կարելի անոթի ձիուն արտա գուրս բերել, յեթև արտառն դեռես ցող կա, վորովհետև ձին մնասովում և ցողից: Դարնանք և աշնանք նույնպես, յերբ խոտերի վրա յեղած և լինում, ձին, մանավանդ ծանրած դարձրիկին չպետք և արածեցնել:

V ԳԼՈՒԽ.

ԻՆՁՈՒՄԻ ՊԵՏՔ Ե ԹԻՄԱՐԵԼ ԶԻՈՒՆ

Ասված և, վոր լավ թիմարելը ձիւ կերի կեսն և կազմում: Այս իհարկե, մի քիչ չափազանցած և, բայց վոր թիմարելը ձիւ աշխատունակության և առողջության համար անսահման մեծ նշանակություն ունի, այդ արդեն անփիճելի յե: Մարդիկ սովորաբար ամեն որ յերեսները լվանում են, իսկ շարաթը մեկ անգամ ևլ բազմիս են գնում, բայց շատ քիչ են մտածում այն մասին, վոր ձին ևլ պետք և մաքուր լինի: Յերբ ձին չի թիմարվում (մաքրվում), ապա թեպի հավաքվում և նրա մաղերի արանքներում, և յերբ ձին չքրտում և հովանում և, կեղև և կապում և փակում մարմնի ծակոտիները (կաշվի վրա փոքրիկ ծակեր, վորոնք հասարակ աչքի համար տեսանելի չեն): Իրա հետևանքը լինում և այն, վոր արյունը լավ չի մաքրվում, վորովհետև արյունը մաքրվում և շնչառության միջոցով, իսկ ձին, ինչպես և ամեն մի կենդանի, դրանց թվում նաև մարդը, շնչում և վոչ միայն բերանով ու բթածակերով, այլև՝ մաշկով: Արյունը վատ մաքրվելուց ձին սկսում և նիհարել, մաշն սկսում և շաղկել և ցից-ցից կանգնել մարմնի վրա: Բացի դրանից, կեղտոտ ձիւ մարմինը կարող և վոջյուտել կամ նույնիսկ քոտարեր տղերով ծածկվել, իսկ թե ինչպիսի դարչելի հիվանդություն և քոտը, այդ հավանորեն իմացել և ամեն մի դյուղացի պատերազմի շրջանում: Սոսկալի յե նաև, յերբ բուն են գնում վոջիլները: Նրանք այնքան արագ են բազմանում և այնքան սարսափելի տանջանք պատճառում ձիուն, վոր յեթե ժամանակին միջոցներ ձեռք չառնվեն նրանց վոջնացնելու համար, ապա ձին դրանից կարող և սատկել:

Ինչպես քիմարել ձիուն

Ձին պետք և թիմարել որական յերկու անգամ—առավոտը՝ առաջին կերը տալուց առաջ և յերեկոյան՝ վերջին կերը տալուց առաջ. բայց յեթե ժամանակի պակասության պատճառով հնարավոր չի որական յերկու անգամ թիմարել, ապա կարելի յե թիմարել մեկ անգամ՝ միայն առավոտները: Թիմարելու համար պետք և ձիասանք (քերիչ, զաշտիկ 2КРІ-60000) և խոզանակ գնել: Դրա համար մեծ ծախս չպետք և անել, ընդամենը—յերեք ուրլի, բայց դրա փոխարեն ամբողջ յերկու տարի կարելի յե բանեցնել, յեթե միայն խնամքով վարվեն: Ձիասանքով կարելի յե մաքրել պարանոցը (վիզը), միջքը, կողքերը, փորը և վոտները—մինչև ծնկները, բայց միայն մազի ուղղությամբ: Մոնկը և վոտքի ներքևի մասը պիտի մաքրել ծղոտի փնջով:

Ձիասանրով չպետք է ամուր սեղմել ձիու մարմինը, վորովհետև ձին դրանից ցափ է դդում և անհանգստանում, բայց և չափազանց թույլ չպիտի սեղմել, վորովհետև այս դեպքում ել ձիասանրը չորացած կեղտը չի մաքրում, այլ միայն խռուտ (խողտանք) և պատճառում ձիուն, վորն իրեն այս ու այն կողմ է դդում: Ձիասանրը ձիու մարմինը քակուց հետո ամեն անգամ պետք է խողանակով մաքրել, վորպեսզի մաղից դուրս յեկած թեփը նորից հետ չըդհա սանրի հետ: Ձիու մարմինը պետք է մաքրել պարանոցից սկսելով, այն ել վոչ թե արևոտատանը, այլ բակում. ձին այնպես պիտի կանդնեցնել, վոր նրա գլխի կողմը լինի քամու հակառակ ուղղությամբ (այս դեպքում ձիու մաքրած մաղերը չեն փռչում): Չորացած կեղտերը և թեփը հեռացնելուց հետո պետք է սանրով և խողանակը մաքրել, սանրից հեռացնել թեփը և խողանակով սրբել ձիու մարմնի այն մասերը, վորտեղով սանրն է տարվել — նախ մաղին հակառակ, և ապա նրա ուղղությամբ: Այս դեպքում ամեն մի շարժումից հետո պետք է խողանակը սանրով մաքրել, իսկ յերբեմն ել սանրը մաքրել դետնին բաղխեով (թխթխկացնելով):

Ձիու պարանոցը, մեջքը, փորը և դափակը մաքրելուց հետո պետք է միմիայն խողանակով (առանց ձիասանրի) մաքրել դուռը, ապա ծղոտի փրնջով և խողանակով մաքրել վրանների ներքևի մասը, իսկ այնուհետև մաքուր և թաց լաթով (չորի կտորով) սրբել աչքերը, քթածակերը և բերանը: Այժմ մնում է միայն սմբակները մաքրել, բաշը սանրել, պոչը ուղղել, իսկ յեթե կեղտոտ ե՛ նաև լվանալ. սրանով ել կվերջանա ձիու թիմարումը: Մաքրաները մաքրելու մասին կխոսենք առանձին:

Ձին թիմարելու համար կպահանջվի 30—40 րոպե, իսկ այդքան ժամանակ դյուղացին, վորքան ել դբաղված լինի նա, կարող է ճարել: Յեթե դյուղացին ցանկանում է, վոր իր ձին առողջ լինի, պետք է անպայման թիմարի նրան: Յեթե դյուղացին ամեն ուր կանոնավոր թիմարի իր ձին և փոխի ձիու տակ յեղած թաց ցամաքը, ապա կարելի չե թիմարել միայն խողանակով, առանց սանրի, և այն ժամանակ թիմարելու համար կպահանջվի ընդամենը 15—20 րոպե:

VI ԳԼՈՒԽ.

ՁԻՈՒ ԽՆԱՄԲԸ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ՅԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՑ ՇԵՏՈ

Աշխատանքից հետո ձին լվանալը

Աշխատանքից հետո ձին արձակելով լծից՝ պետք է տեսնել, թե արդո՞ք չի քրտնել մաշկի այն մասը, վոր յեղել է անուշիկ (խամուժի) տակ և մեջքի այն մասը, վորի վրա թամբիկն է դառնվել: Յեթե ձիու աղ մասերը քրտնել են, ապա պետք է սրբել ծղոտի փնջով: Բացի դրանից, ամառը պետք է ձիու աղ մասերը սրբելուց հետո ջրով մի լավ թրջել: Ձին ջարդվածքներ և ծծծվածքներ քիչ կուենա, յեթե ջրով միշտ թրջեն այն տեղերը, վորոնց մասին խոսեցինք: Գարնանը, ամառը և աշնանը, յերբ ճանապարհները փռչոտ կամ ցեխոտ են լինում, ձին լծից արձակելուց հետո պետք է վրանները—ծնկներից ներքև ջրով լվանալ և ծղոտի փնջով սրբել ներքևից դեպի վեր (մաղի հակառակ ուղղությամբ) և վոչ վերևից դեպի վար: Յուրտ յեղանակին, յեթե

ձին քրտնած է, լծասարքը միանգամից չի կարելի վերցնել նրա վրայից: Այսպիսի դեպքերում առանց անուշիքի և թամբիկի վերցնելու, պետք է ձին ախոռատանը պահել մինչև քրտինքը ցամաքելը, վրից հետո արդեն կարելի չէ վերցնել լծասարքը: Ուստի սառնամանքի ժամանակ պետք է բացի լծասարքից, ձին ծածկել նաև չուլով կամ կապրոտով: Քառասուն բուլկայից հետո լծասարքը կարելի չէ վերցնել, թողնելով միայն չուլը կամ կապկրոտը:

Ձիու խնամքը յերկար ճանապարհի գնալիս

Յեթն ձին սալով կամ առանց սալի յերկար ճանապարհ է դնում, ապա անհրաժեշտ է, վր յուրաքանչյուր 30 կիլոմ. անցնելուց հետո հանդառնալ և կերակրվի: Բայց այս դեպքում չպիտի մոռանալ, վր քրտնած ձիուն չի կարելի վարսակ տալ: Այդ պատճառով մինչև քրտինքը ցամաքելը պետք է ձիուն խոտ տալ և ցամաքելուց հետո միայն ավելացնել վարսակ: Ծանապարհը շարունակելուց առաջ չպետք է մոռանալ ձին ջրել: Յեթն ձին դնում է վաղգով և առանց սալի, ապա տանից կամ այն կետից, ուր նա դնում է, դեռևս 8—6 կիլոմ. հեռու պետք է նրան ջրել: Այսպիսի դեպքերում պետք է վարվել հետևյալ կանոնի համաձայն.—դեռևս ջրատեղից մեկ կիլոմետր հեռու պետք է ձիու վաղգի թափը մեղմել և այդ կիլոմետրն անցնել քայլով: Ջրատեղին հասնելով՝ ձիուն միանգամից կարելի չէ 12 լիտր ջուր տալ, յեթե նույնիսկ նա քրտնած լինի կամ դեռևս բուլբուլին ցամաքած չլինի: Բայց խմելուց հետո ջրատեղում չի կարելի կանգ առնել, այլ պետք է անմիջապես շարունակել ճանապարհը. սկզբում մոտավորապես մի քառորդ կիլոմետր պիտի դնալ քայլով, իսկ հետո վաղգով, վրայեղծի մինչև տուն հասնելը ձին նուրից տարանա:

Այսպես են վարվում, վրայեղծի ձին տուն հասնելով՝ ծարավ չլինի և մինչև լավ ցամաքելը ստիպված չլինի մոտ 2—2½ ժամ մնալ առանց կերի: Վաղգով դնալիս, մասնավորապես չող ժամանակ, ձիու կոկորդը ցամաքում է, և ձին տուն հասնելով՝ չի կարողանում կերն ուտել: Ահա հենց այդ պատճառով էլ ձին պետք է ջրել ճանապարհին: (Որտեղ չող ժամանակ, ձին ջրելուց հետո ողորակար է նրա դլխին և մեջքին մոտ 6 լիտր ջուր անել):

Աշխատանքից հետո ձիուն ջրելը և կերակրելը

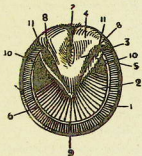
Քայլելով ծանր աշխատանք կատարելուց կամ վաղգից հետո առանձնապես զգուշ պիտի ջրել և կերակրել ձիուն: Քրտնած ձիուն բուլբուլին չի կարելի ջուր և վարսակ տալ, այդ պատճառով տուն (կամ այնտեղ, ուր դնում են) հասնելուց հետո ձիուն պետք է խոտ տալ: Յեթն ձին խոտն ուտի—վերջացի է բուլբուլին հոփանա, (այսինքն 2 ժամից հետո) նրան կարելի չէ 3 լիտր ջուր և վրից քանակությամբ վարսակ տալ, իսկ վարսակն ուտելուց մի ժամ հետո կարելի չէ 12 լիտր ջուր տալ: Յեթն ձին քրտնած ժամանակ կապից արձակվի և կուշտ—կուշտ ջուր խմի, ապա անհրաժեշտ է այս դեպքում սառը ջուր անել ձիու վրա և հեծած (վրայեղծի ժամանակ չկրել լծալու վրա)՝ քայլով անցնել մոտ հարյուր մետր, իսկ այնուհետև վաղգով, վրայեղծի ձին քրտնի: Այս անհրաժեշտ է անել նույնիսկ այն դեպքերում, յերբ ձին յերկար ճանապարհ է անցնել և հոգնած է, աշխատել նա սեղանի ունմատիկ բորբոքում կոտորնա կամ լինչպես ասում են՝ ճլրով կրնկիտ:

ՍՄԲԱԿՆԵՐԻ ԽՆԱՄՔԸ ՅԵՎ ԶԻՆ ՊԱՅՏԵԼԸ

Մմբակի հիվանդություններն ու անկանոնություններն առաջ են դալիս ձիու անուշադիր և վատ խնամքից, վատ պաշտելուց, ախուր վատ մաքրելուց, յերբ ձին ոտիայված և լինում կեղտի և հեղուկ դոմաղբի մեջ կանդնել, ինչպես և ձին քարքարոտ տեղերում և պինդ ճանապարհներում բանեցնելուց։ Գյուղում շատ քիչ և պատահում, վոր պաշտարբ ձին կանոնավոր և լավ պաշտի, այդ պատճառով գյուղացին պետք և այս դրքույկն ուշադրությամբ կարդա և պաշտարին ցուցմունքներն ստա, յեթե ձին պաշտելիս նա չի վարվի այնպես, ինչպես պետք և։

Սմբակները մաքրելը

Պաշտարբ հանցանք և դործում, յերբ պաշտը հարմարեցնելով ձիու վրան, առանց ուղտակու վոր սառչի, տաք-տաք կպցնում և սմբակին. դրանից սմբակը դառնում և փխրուն, գյուրարեկ և հիվանդանում և։ Անհրաժեշտ և միշտ հետևել և պահանջել, վոր պաշտարբ (նալրանդը) տաք պաշտը նախ ջրի մեջ զցի (խի ձմեռը՝ ձյան մեջ) և ապա կպցնի սմբակին։ Բացի դրանից՝ սմբակը մաքրելիս պաշտարները շատ են տալում (փորում, հանում) ներքանն ու սրբը և պատ են առաջացնում ախտեղ, վորտեղ սմբակի յեղջու-

Նկ. 45. Կանոնավոր սմբակի ստորին մասը։ 1.—յեղջերապատը, 2.—ճրքանը, 3.—յեղջերային սլաքը, 4.—փափուկ մասը, 5.—միացուցիչ անկյան ճյուղը, 6.—աղիտակ գիծը, 7.—ալափի սրիքն սկսած, 8.—ալափի կողային սկոսները, 9.—ալափի վերին մասը, 10.—ճրքանի հյուսվածքը, 11.—միացուցիչ անկյուններ.

Նկ. 46. Առջևի վառի պատը, վոր կանոնավոր կերպով դրված և սմբակի վրա.

րը անկյուն և կազմում։ Նկարի վրա այդ տեղը ցույց և տրված 11 թվանշանով։ Այդպես չպետք և անել և ահա թե ինչու.—յերբ ներքանը շատ են տալում՝ փոխանակ միայն վերևի խորտուրորտ (անհարթ, անհավասար) շերտը հեռացնելու, ապա դրանից ներքանը բարակում և, և ձին անհարթ տեղերում ախտատելով՝ Զարդում և սմբակը և սկսում և կաղալ։ Պետք և կտրտել, հեռացնել ներքանի ստորին մակերեսի վերևի անհարթ շերտը միայն։ Շե-

Թե սլաքից հանենք վոչ միայն քրքրված մասերը և անհարթու-
թյունները, այլև դրանց առկ յեղած շերտը, ապա սլաքը կրնկի մասում լայ-
նի լայնացնի սմբակը, յերբ ձին այդ վտար դեռնին դնի: (Իր տեղում արդեն
ասել ենք, վոր սլաքը սմբակի մեջ գտանակի դեր և խաղում): Հենց այդ
պատճառով յեղջերապատը չի կարելի կտրել այն մասում, վորտեղ նա ան-
կյուն և կաղմում: Յեթե անկյունը դանակով կտրենք, ապա այդ նույնն է,
թե քանդում ենք գտանակը: Բացի դրանից, յերբ ձին բանում և, վորքան
հնարավոր և սլաքը պետք և հաճախ չոչափի հողը. այդ վիճակում սլաքը լայ-
ն անում, ամփելի առածգական և դառնում: Այստեղից յերևում և, վոր յե-
թե սլաքը շատ կտրենք, ապա նա հողին չի հասնի, ուրեմն և չի չոչափի հո-
ղը: Հետևաբար, պայտարին կարելի չե թուլլատրել, վոր սլաքից ու ներ-
քանից կտրի վերևի անհարթ և մեռած շերտը միայն, վորն իր խորտուր-
տությամբ նման և թեփելի: Չպետք և թուլլ տալ, վոր պայտառ սմբակի յեղ-
ջուրը առվելով մաքրի վերևից, վորովհետև այս գեպքում առվելից
յեղջուրի վերևի ծածկոցը, այսպես կոչված «չիրբ» քերթում և:
Սմբակն առանց վերևի ծածկի չորանում և և նրա վրա ճեղ-
քեր են առաջ գալիս, իսկ այդ ճեղքերը լցվում են գոմաղրի մեջ յեղած
լինասակար հեղուկներով, վորոնք ուտում են սմբակը, և ձին սկսում և կա-
ղալ: Պետք և հետևել նաև, վոր պայտարը կանոնավոր կտրի սմբակի յեղջու-
րը, այսինքն ամփելի չկտրի, քան հարկավոր և և ամփելի մաս չթողնի: Շատ
հեշտ և ստուգել, թե վոր չափով կանոնավոր և մաքրված սմբակի յեղջուրը,
դրա համար բավական և իմանալ, վոր յեթե սմբակի յեղջուրը կանոնավոր
և մաքրված, ապա սմբակի թաթը առջևից՝ թեք ուղղությամբ յերեք ան-
գամ յերկար և հետևի կրկնամասից. իսկ հետևի վտաի սմբակի թաթը, նույն-
պես թեք ուղղությամբ, յերկու անգամ և յերկար կրկնամասից:

Յեթե սմբակն առաջուց վատ և մաքրված, ապա առջևի վտաի թաթը
կրնկամասից ամփելի չե լինում վոչ թե 3, այլ 4—4 և կես անգամ, և ձին այն-
պես և քայլում, կարծես թե սուրբ հագած լինի: Այսպիսի դեպքերում մի
անգամ միայն պայտելով հնարավոր չե թաթն ուղղել, անհրաժեշտ և աստի-
ճանաբար, 5—6 անգամ պայտելով ուղղել սմբակի թաթը:*)

Առջևի վտաի պայտի այն յերեսը, վորը չոչափում և սմբակը, պետք և
թեք լինի: Թեքությունը պիտի սկսվի պայտի միջին մասից (մեխի ծակերից
դեպի ներսի ծայրը: 49—րդ նկարի վրա ցույց և տրված առջևի վտաի կանո-
նավոր պայտը): Այդ պայտի վրա թեքությունը ցույց և տրված մուգ գույ-
նով: Այդ թեքությունն անհրաժեշտ և, վորովհետև առջևի վտաի ներքանը
հարթ և, և յեթե թեքությունը չլինի, պայտը կջարդի ներքանը: Հետևի վո-
տի ներքանն ամփելի գողավոր և (ներս և ընկած), այնպես վոր ներքանը չի
փարդվի, ուրեմն և այդ վտաի պայտը կարող և թեքություն չունենալ: Վո-
րովհետև աշխատանքի ժամանակ մեծ ծանրությունն ընկնում և սմբակի թա-
թի վրա, այդ պատճառով պայտի այն մասը, վոր թաթի մոտ և ընկնում,
պետք և հաստ լինի, իսկ կրնկի մոտ՝ բարակ: Պայտի առջևի սեպը հնդեխ
սեպերից մի քիչ փոքր պիտի լինի: Յեթե ճանապարհը սղղան (լարծուն,
սլկուն) լինելու պատճառով անհրաժեշտ և ձին պայտել սուր սեպավոր

*) Սմբակի թաթ կոչվում և սմբակի առջևի մասը՝ պսակից սկսած մինչև պայտը
Սմբակի կողմը կոչվում են կողպապտեր, իսկ սմբակի հետևի մասը՝ սմբակի կրունկ:

պայտերով, ապա ներսի սեպը (այսինքն հետևի այն սեպը, վոր մոտիկ է մյուս վոտին) անպայման բուժ պիտի լինի, վորպեսզի ձին իրեն չպայտահարի:

Պայտիլու ժամանակը

Չպետք է մոռանալ, վոր ձին շուտ-շուտ պայտելը շատ վնասակար է: Հաճախ պայտելուց սմբակը փխրուն է դառնում: Այդ պատճառով, աշնանը և դարձան սկզբին, յերբ հանապարհները բաժական յերկար ժամանակ սղջան են լինում, պետք է ձին պայտել զործարանային պոռուտակավոր սեպեր ունեցող պայտերով և փո՛չ խնդաշեն պայտերով:

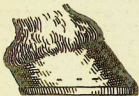
Այդ սեպերին լա՛վ պիտի հետևել, և հենց վոր նրանք մաշվեն պետք է յետ պոռուտակելով հանել և նրանց տեղ նորերը պոռուտակել: Այս պոռուտակավոր սեպերը շատ հարմար են, վորովհետև նրանք հնարավորութուն են տալիս, վոր ձին քայլի միշտ սուր սեպերի վրա և, բացի դռնից, կարիք չի լինում շուտ-շուտ փոխել: Բայց, ի հարկ է, ամեն բան չափ ունի: Յերբմե դռադացիք խնդում են ձին այնպես պայտել, վոր պայտը չպոկվի մինչև վերջնապահապես մաշվիլը: Հաճախ պատահում է, վոր ձիու պայտերն այլևս չեն յերևում, վորովհետև նրանք սմբակի մեջ են մտել: Այդ շատ վնասակար է: Դրանից սմբակը սեղմվում, կորցնում է իր կանոնավոր ձևը և ցավ է պատճառում ձիուն, ճիշտ այնպես, ինչպես նեղ կոշիկը ցավեցնում է մարդու վոտը: Հենց այս պատճառով էլ պիտի պահանջել, վոր վրապետը նեղ պայտեր չչինի:

Ամիս ու կեսը մեկ անգամ ձին անպայման պետք է պայտել, յեթե նույնիսկ պայտերը մաշված չլինեն:

Սմբակը մաքրելուց և պայտը պատրաստելուց հետո պետք է պայտը դնել սմբակի վրա և այնպես անել, վոր նա մի քիչ սմբակի ծայրից դուրս գա—մոտավորապես այնքան, վոր վերեից նրա վրայով կարելի լինի յեղունդը քսելով սահեցնել:

Անկանոն պայտիլը

Պետք է հետևել նաև, վոր սմբակի և պայտի միջև արանքներ չմնան, վորովհետև փոքրիկ քարերը կմտնեն այդ արանքները և վարդաված կառավաջնեն:

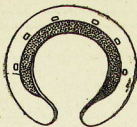
Նկ. 47. Պայտի կանոնավոր դրվածքը.

Նկ. 48. Պայտի անկանոն դրվածքը.

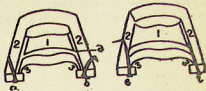
Այդ պատճառով, յեթե պայտը լավ չի նստում սմբակի վրա, պետք է պայտելուց սուտը ուղղել: Սմբակի վրա լավ նստած պայտը ցույց է տրված 46-րդ և 47-րդ նկարներում, իսկ կանոնավոր չչտկած՝ 48-րդ նկարում:

Սմբակը և պայտը պատրաստելուց հետո, յերբ պայտարն սկսում է պա-

տեւ, պիտի հետեւել, վոր մեխաւաս շտնի: Մեխաւաս ե կոչվում, յերբ անկանոն խփած մեխը փոխանակ սմբակի յեղջրի մեջ ժառնելու, ժառնում ե սմբակի մօր մեջ, և ձին դրանից կաղում ե: Մեխաւասը ցույց ե արված 50-րդ նկարի վրա: Նույն նկարի վրա, ձախից ցույց ե արված կանոնադոր խփած մեխը, իսկ աջից՝ շատ յերես խփված մեխը, վորը շատ հեշտությամբ թե՛ ինքը կպկվի:

Նկ. 38. Առջևի պայտը կամ ճանապարհի բեխուր-շամբ.

սկ. 50. Պայտած սմբակի կտրվածքը. 1.—սմբակի վաւկը, 2.—յեղջիրապատար, 3.—մեքրամը՝ հեկված պայտիմ, 4.—լավ խփած և գլուխը կոկած մեխ, 5.—յարես խփած և գլուխը վատ կոկած մեխ, 6.—մեխաւաս, 7.—ծակած տեղը, Ը.—սմբակի մտու մասը.

և թե՛ կպկվի սմբակի մի մասը: Յեթե մեխը սխալ ուղղությամբ ե դնացնել, ապիւրի ճիշտ՝ սմբակի մօր մեջ ե ժառնել, ձին ինքը իմաց կտա՝ վրաքը մարդու ձեռքից իսկույն դուրս քաշելով:

Կանոնադոր խփված մեխերը բոլորն ել դուրս պիտի դան սմբակի աբառաքին մասը միևնույն զծի վրա: Յեթե մեխաւաս պատահի, պետք ե պահանջել անմիջապես հանել մեխը և խփել մի ուրիշ տեղ. նույն տեղում մեխը խփել չի կարելի, վորովհետև նոր մեխն անպայման ծակած տեղով կզնա: Ապիւրի լավ ե վեց մեխի փոխարեն հինգ մեխ թողնել (կամ յոթը, յեթե ընդամենը ութ մեխ ե), քան թե նույն տեղից յերկրորդ անգամ մեխ խփել:

Չպետք ե մոռանալ, վոր պայտելու համար ձիու վրաքը չի կարելի կապել ալունից կամ մի այլ տնչարժ տեղից: Ինչպիսի ձի յեւ լիւր լինի, լավ պայտարը կարող ե պայտել առանց վրաքը սլունից կամ մի այլ անշարժ տեղից կապելու, փարող ե պայտել հենց միայն ձեռքի ողնությամբ: Մայրահեղ դեպքում միայն, յեթե ձին հանգիստ չի կանգնում, այլ իրեն այս ու այն կողմ ե դնում, կարելի յե չրթունքը թոկով սեղմել: Անշարժ տեղից կապելու դեպքում ձիու վրաքը հեշտությամբ կարող ե դուրս ընկնել (տեղից հանվել) և այն ժամանակ ձին խեղանգամ կղաւնա ու ալլես, բացի մորթելուց, ուրիշ բանի պետք չի դա: Ձին պետք ե պայտել անպայման լավ վարպետի ձեռքով: Վորքան ել անկանոն լինի սմբակը, այնուամենայնիվ լավ պայտարը 5-6 անգամ պայտելուց հետո կարող ե ուղղել սմբակի ձեռք:

Պայտելիս պիտի հետեւել, վոր սմբակը համապատասխանի վրտնների դրվածքին: Յեթե ձիու կոճերը շատ դիք են, ինչպես ցույց ե արված 41-րդ նկարի վրա, ապա սմբակը մաքրելիս պետք ե թաթը ապիւրի յերկար թողնել և, ընդհակառակն, յեթե կոճերը փափուկ են, պետք ե կարճացնել:

Սմբակի խնամքը

Սմբակի համար խնամք տանելիս պետք ե աշխատել, վոր յեղջիրապատարնը չքայքայվի: Դրա համար պետք ե ամեն սր արտաւանից հեռացնել

դոճադբը և հեռեւել, վոր հատակը միշտ չոր լինի: Յերեկոները ձիու վտտներէ տակ ցամաքար պիտի ածել: Իբրև ցամաքար կարելի յե բանեցնել վարսակի ծղոտը, փայտի թեփը, մանրած, փոշեցրած տորֆը և այլն, նայելով, թե դրանից վո'րն ե ավելի ետան նստում: Զին թիմարելիս անպայման պետք ե բարձրացնել ամեն մի վտտը և բուժ կեռով կամ ուղղակի փայտի բարակ ձողով պոկոտել նրբաններին կպած թրիքը և ամենայն խնամքով մաքրել ներբանի ու պայտի թեքության միջև ընկած տարածութիւնը: Սմբակը թրքից մաքրելուց հետո պետք ե սառը ջրով լվանալ: Զիռ սմբակները յերբեք չպետք ե ձյութ կամ անխի յուղ քսել, ինչպես սիրում են անել գլուղացիներէից շատերը—ցուց տալու համար, թե ինչպես լավ են փայլում իրենց ձիու սմբակները: Այդ փայլը նախ յերկար չի մնում (հենց առաջին իսկ փոշուց փայլը կորչում ե) և ապա վնասակար ե: Չպետք ե գնել այն յուղերը, մաղերը, ձյութերը, վոր քաղաքներում առաջարկում են ձիու սմբակները փափկացնելու համար: Մաքուր ջուրը ամեն տեսակի յուղից լավ ե: Սրմբակը վնասվում ե թե՛ սաստիկ չորութիւնից և թե՛ թացութիւնից: Չորութիւնից սմբակը փխրուն ե դառնում, իսկ թացութիւնից՝ շատ փափկում: Դրա համար ամառը, մանավանդ յեթե յեղանակը չորային ե, ուշտակար ե չարաքմ մեկ անգամ ձին մի գէշեր կանգնեցնել կալի վրա, բայց այնպես, վոր սմբակները մինչև պտակը թաղվեն կալի մեջ: Աշնանը, ձմեռը և դարձան սկզբին ձիու տակը պետք ե չոր ցամաք լինի: Զիռ սմբակի հիմնդուլթիւնների մասին կրոսենք այս գրքի վերջում:

VIII ԳՆՈՒՆ.

ԼՍԱՍԱՐՔԻ ԽՆԱՄՔԸ ՅԵՎ ԼՍԵԼԸ

Լծասարքը հարմարեցնելը

Լծելիս սովորաբար ուշադրութիւն չեն դարձնում, թե վո'ր չափով ե կանոնավոր լծված ձին. գլուղացին այս ամենը կատարում ե շտապ և միայն այն չափով, վոր ճանապարհին ձին չարձակվի լծից, մինչդեռ ձիու համար շատ մեծ նշանակութիւն ունի կանոնավոր լծելը: Մեծ նշանակութիւն ունի նաև այն հանգամանքը, թե ինչպիսի լծասարք ենք բանեցնում: Յեթե ձիուն մեծ անուր (խաժուտ) հազցեն և քայլով կամ վազով բևռ քաշել տան, ապա ձիու սրբանոցը և ուսերն անպայման ջարդվածքներ կստանան: Իսկ լծասարքին նայելիս հաճախ կարելի յե տեսնել, վոր նա պատուռոված ե, որինքն՝ անուրի (խաժուտի) թաղիքը կամ պոկվել և և կամ չափազանց կեղտոտվել: Լծասարքի նկատմամբ վոչ պակաս խնամք պիտի լինի, քան ձիու խնամքն ե: Ամեն անկամ աշխատանքից հետո անուրի (խաժուտի) և թամբիկի թաղիքները (քեշաները) պետք ե չորացնել ինչպես հարկն ե, իսկ յեթե նրանք քրտինքից կամ փոշուց կեղտոտվել են, անհրաժեշտ ե դանակով քերել և տաք ջրով ու սապոնով լվանալ: Յեթե լծասարքն անձրևից թռչվել և և ճանապարհին ցեխոտվել, ապա պետք ե ջրով լվանալ և լավ չորացնել: Անուրի (խաժուտի) փաղանը, փոկիբը, յերասանները և լծասարքի մյուս մասերը թռչվելու դեպքում, յեթե նրանք կաշվից են պատրաստված, անպայման պետք ե գտածո մյուսք քսել: Չյութ քսելու դեպքում կաշին կչորանա, շատ շուտ կմաշվի և կքերի ձիու մարմնի այն մասերը, վորոնց հետ շփվում ե: Անուրը (խաժուտը) լավ նստած պիտի լինի ձիու վրա: Յեթե ձին նիհարել ե և անուրը մեծ ե, այն դեպքում չպետք ե անուրը վեր բարձրացնել և դրանով

եւ ապահով դղաւ, այլ անհրաժեշտ և թաղիքի մի նոր կտոր (նույն յերկաթուղիայն և լայնութիւն, ինչ վոր անուրի վրայինն է) ալիւլացնել անուրի թաղիքին: Այս կատարելուց հետո ալիւս ձիւս վիզը և ուսը ջարդվածքներ չեն ստանալ:

Յեթն ձին բարձր մեղալ ունի, ապա ալիւլիսի ձիւս վրա ալիւլիսի թամբիկ չալիսի դնել, վորը կարող և կալէլ մեղալին և մեջքին, վորովհետեւ ծանր աշխատանքի ժամանակ ձիւս մեղալը և մեջքն անսպաժան կ'իմաստանան:

Լծելուց առաջ պետք է խմանալ, յեթն լծասարքը լալ դրութիւն մեջ է, կալին զիտուկ է և անուրի ու թամբիկի թաղիքը չոր, նոր միայն լծել ձին: Թաղիքը չկեղտոտելու համար լծասարքը յերեք գետնին չպետք է դնել:

Կանոնավոր լծելը

Վատ և անկանոն լծելուց ձին խեղանդամ է դառնում, անպետքանում և, այդ պատճառով անհրաժեշտ է խմանալ, թե ինչպիսի անկանոնութիւններն պետք է խուսափել:

Ձին կանոնավոր լծելու համար ամենից առաջ անհրաժեշտ է ստուգել, թե արդո՞ք բաւականաչափ սարքին են սալլի կամ սահնակի կողաքեղինները (լծափայտերը): Յեթն կողաքեղինները կարճ լինեն՝ միադէր ժամանակ ձիւս վաղաւորը կարող և խփվել սալլի կամ սահնակի առջևի փայտերին, առաջացնել պիպակներ, վորոնց մասին մենք խոսել ենք հետեւի վրտների պակասութիւնները նկարագրելիս: Ավելի վատ հետեւանք կստացվի, յեթն կարճ կողաքեղիններով սալլի կամ սահնակի լծված ձին վորեւե բանից խրտնի և սկսի փախչել: Այն ժամանակ նա վրտներն էլ ալիւլի ուժեղ կերպով կ'սկսի սալլի կամ սահնակի առջևի մասին և ցալից խելքը կ'կորցնի: Առաջուց կարելի չե ասել, վոր ալիւլիսի դեպքերում ձիւս վրտները բոլորովին կայանազաւղին, և ձին խեղանդամ կդառնա: Բայց շատ յերկար կողաքեղիններն եւ լալ չեն, վորովհետեւ ալիւլիսի կողաքեղինների լծված ձին ընտը մեծ դժվարութեամբ կբաշի: Կանոնավոր պիտի համարել այն դրութիւնը, յեթն սալլի կամ սահնակի առջևի մասից մինչև ձիւս վաղաւորը վոչ ալիւլի և վոչ պակաս, քան 70 սանտիմետր է:

Անհրաժեշտ է նաև հետեւել, վորպեսզի կողաքեղինները հավասար լինեն իրենց յերկարութեամբ և վորպեսզի քեղու փոկերը ձգված լինեն համաչափ: Յեթն քեղու փոկերից մեկը մյուսից միւլ լինի, այն դեպքում սալլը կողքի վրա կընա և ձիւս ուսերից մինը կշարդվի:

Այդ նույն պատճառով պետք է մի լալ ստուգել նաև ճոպանները: Յեթն նրանցից մեկը մյուսից կարճ լինի, ապա ձիւս ուսը ճիշտ ալիւլիսի ջարդվածքներ կստանա, ինչպիսի ջարդվածքներ ստանում և անհամաչափ ձգված քեղալիւլիներից:

Յեւ վերջապես ձիւս ուսը ջարդվածքներ կստանա, յեթն ձին լծննջ չեղալի, ալիւլին՝ յեթն աղեղը մի կողքից ալիւլի մոտ լինի կողաքեղու ծալքին, քան մյուս կողքից: Ստուգելու համար, թե արդո՞ք ուղիղ է դրված աղեղը, պետք է լծելու ժամանակ, նախքան անուրի փոկը կապելը, չափել և յեթն պարզի, վոր աղեղի ծալքերը կողաքեղինների ծալքերից հավասար չեն հեռացած, այն դեպքում ուղղել և ապա կապել անուրի փոկը:

Ձին լծելու գործում մի շատ կարևոր սխալ էլ և կատարվում. մեր մի շարք վայրերում գյուղացիք ձին լծում են թամբիկի մեկ փոկով և առանց փորձաշի (փորկապի): Այս, իհարկե, անպայման մեծ սխալ է: Փորձաշը թանկ բան չէ, իսկ լծելու գործում նա անհրաժեշտ է, վորովհետև ձին վաղելու ժամանակ, յեթե փորձաշ չկա, ամբողջ թասարքը ձիու ամեն մի շարժման հետ վեր ու վար և թռչում և անուրով ջարդում ձիու պարանոցը, իսկ թամբիկով և թամբիկի փոկով՝ մնադավը: Բացի դրանից, սարից իջնելիս փորձաշը ձիուն ուղնում է, վոր բեռը ձիու վրա չընկնի: Բայց յեթե թամբակալի վրա անբախտիկը չկարեն և ձին լծելու ժամանակ նրա (թամբակալի) միջով փորկապն անց չկացնեն, այն դեպքում ձին զնալու ժամանակ փորձաշը ձիու կուրծքը կքերի մինչ այն աստիճան, վոր արյուն դուրս կգա: Պետք է ուշադրություն դարձնել, վոր թամբի փոկը փորձաշի հետ միասին կողաքեղինների վրա կանոնավոր՝ իրենց տեղում փաթթված լինեն, այսինքն՝ յերբ ձին անուրին հենվի, կապը պետք է ընկնի թամբակալի ուղիղ դիմացը: Իսկ յեթե անբախտիկներն աղեղին մոտ են փաթթված և կամ, ընդհանրապես, անխնայներն են մոտ, այն դեպքում թամբիկը կջարդի ձիու մնադավը, վորովհետև թամբիկը շեղ դիրք բռնելով՝ կսկսի վռչ թե իր ամբողջ մակերեսով ճնշել մնադավը, այլ միմիայն մի մասով: Պետք է հիշել նաև մի կանոն. չպետք է ձիու ղլուկը սանձով խիստ պրկել և արբարացնել: Վորձան բեռը ծանր լինի, այնքան ավելի թույլ պիտի պահել սանձը, վորպեսզի ձին հնարավորություն ունենա ուղածի չափ իջեցնել ղլուկը: Այս դիրքում ձին ավելի յե կարողանում լարել իր մեջքը և ավելի ուժեղ թափով և հեռավոր անուրին:

Համարյա միշտ էլ կարելի յե տեսնել, թե ինչպես ձին լծած ժամանակ անբախտիկը կապելով չին ամբացված կողաքեղիններին, այլ, սովորաբար, անբախտիկը մի կողմից ընկած և ձիու մեջքին, իսկ մյուս կողմից՝ քարշ և գալիս դետոնին, փոխանակ կանոնավոր կերպով ձիու կողքերին դառնվելու: Այս գրությունը թե՛ անկանոն է և թե՛ վատնադավոր: Սարից իջնելիս կախ ընկած անբախտիկը համարյա բոլորովին չի ուղնում ձիուն յետ պահել առաջ մղվող բեռը, և սայլի առաջամասը խփում է ձիու վրտեսներին:

IX ԳՆՈՒՆ.

ԾԱՆՐԱԾ (ՂՂԻ) ԶԱՄԲԻԿԻ ԽՆԱՍՔԸ ՅԵՎ ՆՐԱՆ ԱՇԽԱՏԵՑՆԵԼԸ

Կրկնվող գուգավորումներ

Զուգավորումից հինգ—վեց ուր հետո դամբիկը նորից պետք է հովատակի մոտ տանել: Յեթե դամբիկը հովատակին մոտ չթողնի, ապա պետք է յենթադրել, վոր նա արդեն հղիացել և առաջին գուգավորումից: Այդ բանը լսով իմանալու համար առաջին գուգավորումից 10 կամ 12 օրից հետո պետք է դամբիկը նորից հովատակի մոտ տանել: Յերբեմն պատահում է, վոր դամբիկը թե՛ առաջին և թե՛ յերկրորդ անգամ մոտ չի թողնում հովատակին, բայց հետո, ամառվա կիսին, հանկարծ նորից գուգավորվելու տրամադրություն է ցույց տալիս: Այսպիսի դեպքերում զամբիկը նորից չպետք է հովատակի մոտ տանել, վորովհետև նա, չնայելով իր տրամադրության, կարող է արդեն հղիացած լինել և կրկնակի գուգավորումից կվիթի (կըռուակառի):

Յացի դրանից, բեղմնավորման լավ ժամանակն անցած պիտի համարել, վորովհետև յերբ գամբիկը բեղմնավորվում է սամալա կիսին, ապա շատ վրտանդավոր է հաջորդ դարնանը բանեցնել նրան, քանի վոր ծանր աշխատանքից նա կարող է անժամանակ ծնել ու սատկել և կամ լավագույն դեպքում ցուռակը սատկած կծնվի: Յեթե ընդունենք անգամ, վոր վոչ մի վնաս չի պատահի, և գամբիկը ժամանակին հաջորդությամբ կծնի, այնուամենայնիվ այն անհարաբույթյունը կա, վոր սամալա կիսին ծնված ցուռակը մինչև մեծու չի աճում և այնուհետև ել վատ կգարգանա:

Զամբիկն իր ուժերի մի մասը տալիս է ցուռակին (մորուկին), որա գոյանալու հենց առաջին որերից մինչև վ ծնվելը: Այդ պատճառով ծանրած գամբիկի խնամքը պետք է տարվի հատուկ ուշադրությամբ, իսկ նրա կերը պետք է լավ վորակ ունենա: Վատ կերից ցուռակը կարող է սատկել, և գամբիկը կվիժի:

Վիժումները և նրանց պատճառները

Լավ հասկանալու համար, թե ծանրած գամբիկի խնամքն ի՞նչպես պետք է տարվի, ամենից առաջ անհրաժեշտ է պարզել այն բոլոր պատճառները, վորոնցից առաջանում են գամբիկի վիժումները: Զամբիկը վիժում է՝ 1) յերբ փորը վնասվում է, 2) յերբ գամբիկին այնպիսի կեր են տալիս, վորից փորը սաստիկ փչվում, ուռչում է, որինակ՝ աշորայից կամ սրա հասկերից, 3) յերբ մին արածեցնում են սառն ցողով ծածկված արոտում, 4) հաճախակի փրկագուլթյունից, 5) չափազանց սառը ջուր խմեցնելուց, 6) անձրևի ժամանակ մթերած խոտից, 7) յերկար ժամանակ ընկած խոտից, 8) բորբոսնած խոտից, 9) յեղյամով ծածկված արոտում արածեցնելուց, 10) զուգավորումից, յեթե մինչ այդ գամբիկն արդեն ծանրած է յեղել, 11) մրսելուց, յեթե քրտնած գամբիկը կանգնի միջանցիկ քամու առաջ, 12) սառը ջրում լողացնելուց և 13) Եփոստան հատակի թեքությանից, յերբ միու գլխի կողմն ափելի բարձր է լինում, քան գավակինը: Բացի դրանից, գամբիկը վիժում է նաև վորոշ հիվանդություններից, որինակ՝ թոքերի բորբոքումից, ինչպես և ծանր աշխատանքից կամ արագ դնալուց: Վերջին յերկու դեպքում մին սովորաբար վիժում է հղիության վերջին ամիսներին, այսինքն՝ 8-րդ և 12-րդ ամիսների միջև ընկնող ժամանակաշրջանում: Առաջուց ցուլց լարված պատճառներից մին կարող է վիժել տարբեր ժամանակներում, բայց ամենից հաճախ վիժումները լինում են հղիության 3-րդ, 4-րդ և 5-րդ ամիսներում:

Ծանրած գամբիկի աշխատանքի չափը

Առաջին յոթն ամիսը ծանրած գամբիկին կարելի չէ բանեցնել վոչ ծանրածին հավասար: Ութներորդ, իններորդ և տասներորդ ամիսներին չի կարելի գամբիկը ծանր աշխատանքի լծել և վաղգով ջել (արագ դնալուց ցուռակը (մարուկը) ընչարագելություն և ստանում է խեղդվում է): 11-րդ ամսում մին կարելի չէ լծել միայն քայլով դնալու և վոչ վաղեցնելու համար և այն ել բնուր յերկու ցնեռներից ափելի չպիտի լինի և վոչ ել ճանապարհը զսփար: 12-րդ ամսից սկսած մինչև ծնելը լծել բոլորովին չի կարելի, բայց որովհան յերկու անգամ՝ առավոտները և յերեկոները, ամեն անգամ մոտ մեկ ժամով պետք է ման ածել: Այս կարևոր է անել նրա համար, վորպեսպի մին լավ մարտի կերը, ծնելու ժամանակ անհրաժեշտ ուժն անենա և հիվան-

դառնալից յերեւելիքներ չառաջանան։ Իսկ յեթե ձին թողնեն անշարժ վիճակում, նա կդերանա (կշաղանա)։ չաղ ձիերն ավելի դժվար են ծնում։ Ծնելուց վեց կամ ութ օր առաջ դամբիկի կուրծն ուժեղ կերպով ուռչում է, անուկները ներս են ընկնում և ծննդաբերական անքից քիչ-քիչ լորձյուն են հոսում։ Զամբիկը սովորաբար դիչերն է ծնում, այդ պատճառով ձիատերը պատրաստ պիտի լինի ողնելու ձիուն, յեթե դրա կարիքն զգացվի։ Ծնելու նշանները (վորոնց մասին խոսեցինք քիչ առաջ) յերեւելուց հետո ամեն դիչեր, չորս կամ հինգ անգամ, պետք է մտնել ձիու ախոռը և տեսնել, թե արդյո՞ք ծնելու ժամը չի հասել։

X ԳՆՈՒՒՄ

ԾՆԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿ ԶԻՈՒՆ ՈԳՆԵԼԸ

Ի՞նչ նշաններով կարելի չե իմանալ, վոր ձիմ շուտով ծնելու չե

Ծնող դամբիկին ողնություն ցույց տալու համար ձիատերը յերեկոյան արդեն ձեռքի տակ պետք է ունենա ճրագ, լուցիկ, յերկու դույլ տաք ջուր, մաքուր փալա, սապոն, (ոճառ), սրբիչ և մեկ ու կես շիշ ձիթապտղի ձեթ (դեղթունի ձեթ)։ Ծնելուց անմիջապես առաջ դամբիկն սկսում է անհանդուրստանալ, հաճախ է արտաթորում ու միզում և փոփոխում է տեղը։ Այս նշանները ցույց են տալիս, վոր ձին արդեն ծնելու վրա չե, այդ պատճառով ձիատերն ալլես չպիտի հեռանա նրանից։

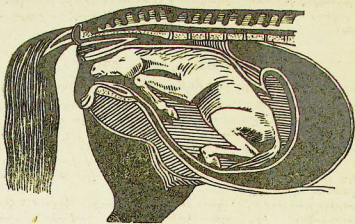
Զամբիկը պառկում է, ծննդյան ցավերը (յերկունքը) սկսվում և հետզհետե ուժեղանում են, այնուհետև ուժեղ ցավերից սաղմնապարիկը պատռվում է և մարուկը (բուռակը) սկսում է մղվել դեպի դուռ։ Քանի դեռ ծնելու ընթացքը կանոնավոր է, կարիք չկա, վոր ձիատերը փորձ անի ողնելու, բայց համենայն դեպս նա պետք է պատրաստվի այդ ողնության համար, թերևս դրա կարիքն զգացվի։ ձիատերը պետք է ձեռքի յեղունդները կարճ կտրի, ձեռքերը մինչև արժուկները սապոնով լվանա։ Դրանից հետո լվացած ձեռքերով վոչինչ չպետք է վերցնի, վորպեսպի նորից չկեղտոտվեն։

Եթե դամբիկը ծնում է կանոնավոր, այն դեպքում մարուկը (բուռակը) դուրս է դալիս առջև վոտներով, գլուխն ել՝ նրանց վրա դրած։ Անկանոն ծնելու դեպքերը մի քանիսն են, և այս դեպքերում արդեն գործը շատ լուրջ բնույթ է ստանում։ Անկանոնությունները շտկելու համար մեծ հմտություն պետք է ունենալ, թե չե անփորձության պատճառով մարդ կարող է թե՛ դամբիկից զրկվել և թե՛ մարուկից (բուռակից)։ Այդ պատճառով, յեթե մոռնիկ անասնաբույժ կա, նրան անսխալման պետք է ողնության կանչել։ Բայց վորովհետև ամեն գյուղում ել անասնաբույժ չկա, դրա համար ել ձիատերը վորոշ բաներ պետք է ինքը սովորի, վորպեսպի ձիուն բուրրովին անողնալիս վիճակում չթողնի։

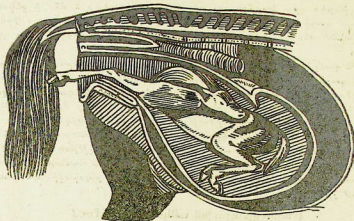
Մարուկի գլուխն անկանոն դիրքում

51-րդ նկարի վրա ցույց է տրված մարուկի (բուռակի) անկանոն դիրքը (գիրքը կանոնավոր է, յերբ գլուխը գրված է դեպի առաջ ձգված առջևի վոտների ծնկներէ վրա)։ Մյուս անկանոնություններից է, յերբ բուռակի (մարուկի) գլուխը դանվում է առջևի վոտների տակ կամ յերբ (շատ սակավ դեպքերում է լինում) գլուխն ընկած է լինում մարուկի (բուռակի) մեջքին, ինչպես ցույց է տրված 52-րդ նկարի վրա։

Շատ հեշտ է խմանալ՝ գլխի դիրքը կանոնավոր է, թե չե. անկանոն լինելու դեպքում մարուկի (բուռակի) վրաները բաժանվանքն դուրս յեկած են լինում, իսկ գլուխը դեռ չի յերևում: Բայց պետք է լավ տեսնել, թե վո՛ր վրաներն են դուրս յեկել, վարովհետև յերբեմն պատահում է, վո՛ր առաջ հետևի վրաներն են դուրս գալիս (նկ. 53): Յեթև մարուկի (բուռակի)

Նկ. 51. Մարուկն անկանոն դիրքում: Առաջին վրաները ծալված են և մարուկը դուրս է գալիս գլխով.

Նկ. 52. Մարուկն անկանոն դիրքում: Գլուխը ձգված է յետ, մարուկը դուրս է գալիս առաջի վրաններով.

գլուխն անկանոն դիրք ունի, անհրաժեշտ է ձիուն ողնել և այդ ողնությունը պետք է ցույց տալ հետևյալ ձևով.— ձին պետք է բարձրացնել (բայց յերբեք չպետք է խփել ձիուն և ստիպել, վո՛ր ինքը բարձրանա) և այնպիսի դիրքում պահել, վո՛ր առաջի կողմը դաժակից ցած լինի: Այս դիրքում մարուկը կզնա

դեպի արդանդը: Այնուհետև պետք է ձեռնները թաթախել ձիթով (ձիթա-
պտղի ձիթով, վորի մասին խոսել ենք իր տեղում) և զգուշությամբ մտցնել
ծննդաբերական անցքը: Ձեռքի մատները ձգված պիտի լինեն դեպի առաջ:
Ձեռքը ծննդաբերական անցքը մտցնելուց հետո պետք է զգուշությամբ և
քնքշությամբ մտրուակը (քուռակը) հրել դեպի յետ (բայց շատ քիչ), վորպեսզի
հնարավոր լինի ձեռքն առաջ շարժել և շոշափել մտրուակի գլուխը: Յեթև
մտրուակի գլուխը ծալված, ընկած լինի կողքի վրա, պետք է ստորին ծնոտից
բռնել և դուրս քաշել առաջի վոտներին վրայով:

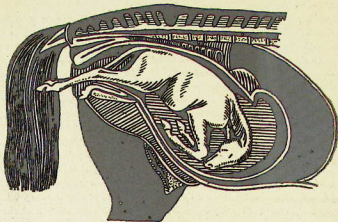
Յեթև գլուխն առաջի վոտների տակն ընկած լինի, պետք է խորդյունից
(хруп) բռնել և բարձրացնել: Բայց յեթև պարզվի, վոր գլուխն ընկած է
մեջքին, այստեղ արդեն դործը կրարդանա: Այս դեպքում կամ պետք է ձիա-
տենք ինքը մտրուակի գլուխը բռնի ու հանի և կամ, յեթև այդ չի հաղորդում,
անմիջապես անասնաբույժ կանչի, թե չե՞ն կարող ես սատկել: Յերբեմն
պատահում է, վոր ուղղված գլուխը նորից անկանոն դիրք է ընդունում,
այսինքն կամ ելի կողքի վրա յե ընկնում և կամ վոտքի տակն է մտնում:
Այսպիսի դեպքերում մատի հաստության կամ քիչ բարակ թուկից ճարմանդ
(петля) պետք է շինել և մտրուակի գլուխը հազցնել: 54-րդ նկարի
վրա ցույց է տրված, թե ինչպես պիտի պատրաստել ճարմանդը: Ճարման-
դի վերևի մասը պիտի հաղցնել մտրուակի ականջները, իսկ լայնությամբ
ընկնող մասը կանցնի խորդյունի վրայով՝ դունչ իշուրջը, այսպիսով ճար-
մանդը յերասանի (սանձի) կնժանի: Այդ ճարմանդը մտրուակի գլուխը կա-
նոնավոր դիրքում պահելու համար է, նրանով յերբեք է վո՛չ մի դեպքում
չի կարելի գլուխը ձգել: Չպետք է մոռանալ, վոր այդ ամենն անհրաժեշտ
է անել մեծ զգուշությամբ և հատուկ խնամքով, վորպեսզի դամբիկի
ծննդաբերական անցքն ու արդանդը չջերծվեն, չվնասվեն: Իսկ յեթև այդ
կանոնը խախտվի, այն դեպքում անմիջապես վերաբերմունքից և անշնորհ
ոգնությունից դամբիկը կվնասվի միայն:

ՎՈՒՄՆԵՐԻ ԱՆԿԱՆՈՆ ԴԻՐԲԸ

Բացի մտրուակի գլխից, պատահում է, վոր վոտներն ել անկանոն դիր-
քում են լինում: 51-րդ նկարի վրա ցույց է տրված մաշուկը՝ վոտների ան-
կանոն դիրքով, յերբ նրանք ծալված են մտրուակի մարմնի տակ: Յերբեմն
պատահում է, վոր մի վոտն է միայն ծալված լինում: Անկանոնությունը
վերացնելու համար այնպես պետք է վարվել, ինչպես վերևում ցույց
տրվից, այսինքն՝ ձին բարձրացնել, զգուշությամբ մտրուակը յետ տանել
և իմանալ, թե ինչում է անկանոնությունը: Յեթև վոտները ծնկներից
ծալված են մտրուակի տակ, անհրաժեշտ է ուղղել. դրա համար պետք է
ծալված վոտը բարձրացնել դեպի վեր՝ մշղավի (шеле) ուղղությամբ:
Դրանից հետո պետք է վոտները շտկել և գլխի հետ միասին ուղղել դեպի
ծննդաբերական անցքը:

53-րդ նկարը ցույց է տալիս, վոր յերբեմն մտրուակը դուրս է դալիս
յետևի վոտներով: Այս դեպքում ոգնության կարիք չկա, վորովհետև
դամբիկը հետոթյամբ է ծնում, բայց համարյա միշտ ել մտրուակը սատ-
կած է լինում: Սրա պատճառն այն է, վոր յերբ պորտապարանը կաշկերով
դամբիկի կոնքի վոտերներին սեղմվում է, դրանից մտրուակը (քուռակը)
խեղդվում է: Յերբեմն պատահում է, վոր մտրուակը թեև յետևի վոտներ-
րով է դուրս գալիս, բայց մարմնի տակ (ինչպես առաջի վոտները 51-րդ

նկարի վրա)։ Այսպիսի դեպքերում յեթե առաջ մտրուկի հետույքն է յերեւելում, նշանակում է գործը այնքան ել վատ չէ. յերբ ծննդյան ցավերն ըսկսում են, պետք է ոգնել զամբիկին—մտրուկի բուղերից բռնելով և դեպի գուրս քաշելով։ Բայց չափից գուրս ուժեղ չի կարելի քաշել, վորովհետև զամբիկի ծննդաբերական անցքը կամ արգանդը կարող է պատռվել։ Մտրուկը քաշել կարելի չէ այն ժամանակ միայն, յերբ զամբիկը ծննդյան ցավերով բռնված՝ ուժ է տալիս։ Իսկ յերբ առաջ մտրուկի վազքառողներն են

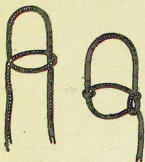
Նկ. 33. Մտրուկն անկանոն դիրքում. Մտրուկը գուրս է գալիս յետեի վտանքով։

գուրս գալիս, ապա մտրուկին յետ տանելով՝ ձեռքով պետք է ուղղել նրա վտանքը։ Այսպիսի դեպքերում վտանքին այնպիսի դիրք տալ, ինչպես ցույց է տրված 53-րդ նկարում, չի կարելի, այդ պատճառով վտանքը պիտի մեկնել փորի ուղղությամբ։ Մտրուկի բուղերին սովորական մեռյալ Հանգույց են դնում, և յերբ զամբիկը ծննդու ժամանակ ուժ է տալիս, թոկից ձգում են, վոր մտրուկը գուրս դա։

Մտրուկի դիրքն ըստ լայնության

Պատահում են նաև այնպիսի դեպքեր, յերբ մտրուկն արգանդի լայնության ուղղությամբ է բնկած լինում, այսինքն կողքով ուղղված և լիծում դեպի ծննդաբերական անցքը։ Այսպիսի դեպքում պետք է զգուշաբար ճարձանդ զցնել մտրուկի առաջի կամ հետեի վտանքին և ձախ ձեռքով, դրսից, քիչ մոտենցնել նրան (մտրուկին) դեպի ծննդաբերական անցքը։ Միաժամանակ ալ ձեռքով արգանդի մեջ պետք է մտրուկի դափակը թնքել դեպի յետ, յեթե ճարձանդն առաջի վտանքին է դցած և, բնդհակառակն, մինչև վոր մտրուկը կմոտենա ծննդաբերական անցքին։ Եթե ծննդաբերական անցքը և ճարձանդն առաջի վտանքին զցնել, վորպեսպի մտրուկը կանոնավոր գուրս դա։ Յերբ թոկի ուղնությամբ ձախ ձեռքով մտրուկի դուխը և վտանքը մոտեցված կլինեն ծննդաբերական անցքին, ալ ձեռքը պետք է Հանել ծննդաբերական անցքից, իսկ թոկի միջոցով մտրուկին պահել կանոնավոր դիրքում մինչև ծննդյան ցավերն սկսելը, վոր

բիշ Հետո կարելի յե մտրուկին քաշել նույն թուկի ողնությամբ: Հասկապես այս դեպքը բարդությունների Հետ և կապված, այնպես վոր ավելի լաօ և անասնաբուժի ողնության դիմել (ինչպես և մյուս բոլոր դեպքերում): Այդ անկանոնություններից մտրուկները Համարյա թե միշտ սատկում են: Չամբիկին ողնելիս մեծ խնամքով պետք և վերաբերվել դեպի դործը, վորպեսզի դամբիկը չվնասվի, իսկ մտրուկի (ջուռակի) մասին անանձնապես չարժե մտածել, վորովհետև միևնույն և ուստի և ծնվելու:

Նկ. 54. Կանոնավոր ճարմանդներ՝ զամբիկը ծնելու ժամանակ օգնություն ցույց տալու համար:

Թե տրտապարանն ինքն և կտրվել, բայց 12 սանտիմետրից յերկար և, այդ դեպքում ել պետք և մաքուր մկրատով կտրել և հասցնել անհրաժեշտ յերկարության:

Չամբիկի խնամքը ծնելուց հետո

Ծնելուց անմիջապես Հետո զամբիկին ծղոտով պիտի մաքրել, իսկ ջուռակը դնել զամբիկի առաջ՝ գլխի մոտ, վորպեսզի զամբիկը նրան լիզի: Ընկերքն (այն թաղանթը, վորի մեջ մոր արգանդում պտուղը զարգանում և) ընկնում և զամբիկը ծնելուց յերեսուն կամ չառասուն բուլեյից Հետո: Ծինը չպետք և ձգել կամ պոկել, վորովհետև նրա մի մասը կարող և մնալ արգանդում և այնտեղ փտել և հոտել: Սովորաբար ընկերքն ընկնում և ինքը՝ միու շարժումներից: Արյունով կեղտոտված ցամքարը և ընկերքն անմիջապես պետք և Հեռացնել ախոռատնից և անմիջեպես նոր ծղոտ փոել, բայց սովորապես մի քիչ ավելի:

Յերբ զամբիկը ջուռակին լիզելը վերջացնի, պետք և թողնել, վոր ջուռակը մոտենա միու կրծքին, իսկ յեթե ջուռակը թույլ և և չի կարողանում ինքը մոտենալ, այն դեպքում անհրաժեշտ և ողնել նրան: Չամբիկի առաջին կաթը չպետք և կթել, վորովհետև նա շատ ոգտակար և ջուռակի (մտրուկի): ստամոքսի Համար: Ծնելուց Հետո մի ամբողջ շաբաթ զամբիկը լծել և առհասարակ բանեցնել չի կարելի, իսկ յեթե Հնարավորություն կա, շատ լավ կլինի, յեթե նա յերկրորդ շաբաթն ևլ Հանգստանա կամ գոնե ծանր աշխատանք չկատարի: Ձիու Համար վնասակար և, յեթե ամեն տարի ծնի, վորովհետև նա Համարյա թե ամբողջ տարին ծանր աշխատանքի մեջ և լինում, բացի դրանից, յեթե մին ամեն տարի ծնում և, ջուռակներն ևլ (մտրուկները) թույլ են:

դինում: Այդ պատճառով ավելի լավ է այնպես անել, վոր դամբիկը ծնի վոյ թե ամեն տարի, այլ յերկու տարին մի անգամ: Այս հանգամանքը կարող է անհետաու համարվել, բայց դրա փոխարեն դամբիկն ավելի յերկար կդիմանա, իսկ քուռակներն ել (մարուկները) ավելի արժեք կունենան:

XI ԳԼՈՒԽ

ՍՈՒՏՐՈՒԿԻ (ՔՈՒՌԱԿԻ) ԽՆԱՄՔԸ ՅԵՎ ՆՐԱ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մոր կրծով (կաքով) կերակրելը

Առաջին ամիսներին ընթացքում մարուկի առողջությունն էր մոր անդից և կախված: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է խմանալ, թե ինչպես պետք է կերակրել նոր ծնած դամբիկին: Ջամբիկին կերը տալու ժամանակը մոտ է սովորականը (տես «Զրուես կերակրելը» դրուբը), բայց կերի տեսակը և չափերը պետք է փոփոխվեն: Մենկուց հետո ամբողջ առաջին ամսում դամբիկին չի կարելի վարսակ տալ: Վարսակի փոխարեն պետք է ցորեն-ալյուրի թեփ տալ, այն ել որական 5 կիլոգրամ: Բացի դրանից պետի ավելացնել դարձանի քանակը և 400 գրամ ալյուր շաղ տալ դարձանի վրա: Վարսակը չափազանց վատ և ազդու է դամբիկի կաթի վրա, իսկ կաթի միջոցով՝ նաև քուռակի (մարուկի) վրա, այդ պատճառով լավ էլինի դամբիկին վարսակ չտալ, քանի դեռ մարուկը ծծում է նրան: Բայց դժբախտաբար, այդ հնարավոր չե անել, վորովհետև դամբիկը պետի բանի, իսկ յեթե նա բանի առանց վարսակի, այն ղեպզում ուժերը կսպառի, և քուռակի համար ավելի ծանր վիճակ կստեղծվի, քանի վոր ուժասպառ դամբիկը բաժարար քանակի կաթ չի կարող տալ:

Յերկրորդ ամսում կարելի չե դարձանի վրա վարսակ շաղ տալ, բայց քիչ-քիչ՝ սկսելով 400-800 գրամից, և 800 գրամ տալու ղեպզում պակասեցնել դարձանի քանակը. յերկու որից հետո կարելի չե դարձալ 1 կ.—գրամ 200 գրամ վարսակ ավելացնել, բայց նույնքան դարձան պահպանեցնել. այնուհետև վարսակի քանակն որական 400 գր. պետի ավելացնել, մինչև վոր որական կերարածին վարսակը հասնի 5 կիլոգրամի: Մյուս կերերը, մինչև մարուկը ծծից կտրելը, պետի թողնել անփոփոխ, իսկ ծծից կտրելուց հետո ալյուս չպետք է ալյուրի թեփ տալ և պետք է անցնել սովորական կերին: Նույնիսկ ավելի լավ է ալյուրի թեփ տալը դադարեցնել մարուկը ծծից կտրելուց մեկ շաբաթ առաջ: Այս կանոններով ղեկավարվելը չափազանց անհրաժեշտ է և կարևոր: Գյուղական տնտեսությունում մեջ աշխատանքն այնպես է ընթանում, վոր մի որն ամբողջ տարի չե կերակրում: Մտառվորապես նույնը կարելի չե ասել նաև մարուկի մասին—այն ծախսը, վոր արվել է նրա վրա, յերբ նա ղեռ մոր արգանդումն էր և այնուհետև ել նրա յրանքի առաջին յերկու տարիներում, կարելի չե հետո առնալ, յերբ նա մեծանա: Կարճ ասած՝ յեթե քուռակին մինչև յերկու տարի վատ կերակրեն և վատ ել խնամեն, ապա միևնույն է, ինչպես արտադրողներից ել նա լինի, առանձին ոգուտ չի կարող տալ:

Ծծկեր մարուկների հիվանդաբույժները

Քուռակի (մարուկի) խնամքն առաջին յերկու տարին պետք է տարվի հատուկ ուշադրությամբ: Յերբեմն պատահում է, վոր քուռակը ծնվում է

անմիտաւ և ստողջ, բայց հանկարծ նա հիմադրանում և՛ Նա միանդամից այն-
պէս ծանր և հիմադրանում, վոր այլևս չի կարողանում կանգնել, վրտներն
ու ականջները ստուռ ևն և ջղաճգութուն և առաջանում: Բուռակն (մարու-
կը) այս վիճակին յենթարկում և փորկապութունից, վոր հաճախ պատա-
հում և նրա կյանքի առաջին որերում: Յեթն նկատում և, վոր քուռակի կուն
(թրեքը) դուրս չի գալիս կամ դուրս և գալիս, բայց մեծ դժվարությամբ,
այսպէս սապրանջրով պետք և զրեխիկ (ոքնա, դասաուր, КЛЕШТОК) դնել:
Դրեխիկը դրվում և հետևյալ ձևով — ուստն և խորովակ և ապակյա ծայրա-
կալ (НАКАЧЕНИИ) ունեցող հատուկ ամանի մեջ յերեք բաժակ տաք ջուր (նոր
կթած կաթի տաքության) ևն ածում և ջրի մեջ մի փոքրիկ կտոր սապոն
դրում: Յերբ սապոնը լուծվում և, և ջուրը նրանից պղտորվում և, այն ժա-
մանակ ծայրակայր դնում ևն քուռակի (մարուկի) հետանցքում, իսկ ջրա-
մանը բարձրացնում և սպասում ևն, մինչև վոր ամրողջ ջուրն ամանից անց-
նի քուռակի աղբնեքը: Յերբ ամանը դատարկվի, ծայրակայր պիտի հանել
և մաքուր ջրով լվանալ: Դրանով էլ դործը վերջանում և, մնում և միայն
սպանել, վոր քուռակը թրքի: Դրեխիկի ամանն անհրաժեշտ և տնտեսու-
թյան համար. նա անհրաժեշտ և մարդու համար փորկապության դեպ-
քում, անհրաժեշտ և և քուռակի համար, ինչպէս տեսանք քիչ առաջ և վեր-
ջապէս անհրաժեշտ և տարբերով ձիու համար, յերբ նա աղբնեքի խիթ (ծա-
կուն, КОЛНА) ունի: Այդ ամանը թանգ չէ, ընդամենը մեկ ու կես ուրլի ար-
ժէ և կարելի չէ դնել ամեն մի դեղատնից: Յեթն զրեխիկը ժամանակին չի
դրվել, և քուռակը, — ինչպէս վերևում ասացինք, — այլևս վրտի վրա չի կա-
րողանում մնալ, անհրաժեշտ և նրա բերանն փծել մի զուլ կտալատի յուղ
(ձեթ) կամ լուծողական (զենադերչակի յուղ) և այնպէս անել, վոր քուռա-
կը կուլ տա: Դրա համար պետք և քուռակին վրտի կանգնեցնել, զուլիսը դե-
պի վեր բարձրացնել, բերանը բաց անել ու յուղը մեջն ածել և միաժամա-
նակ զթածակները սեղմել, վորպեսզի քուռակն ստիպված լինի յուղը կուլ տալ
կամ թե ձեռքով թեթեւակի տորել կոկորդը: Դրանից հետո քուռակին կա-
րելի չէ վրտներն վրա պահել, իսկ յեթն վրտները սառչեն, պետք և տորել
ծղոտով: Բացի փորկապութունից, քուռակները հաճախ փորլուծություն ևն
ունենում: Փորլուծությունն առաջ և գալիս դամբիկի կերը հանկած փոխե-
լուց. այսպէս, յերբ դամբիկին չոր կերեր տալուց հետո հանկարծ սկսում ևն
միայն կանաչ խոտ տալ, կամ միանգամից շատ վարսակ ևն տալիս, մինչդեռ
դրանից առաջ բոլորովին վարսակ տալիս չեն յեղել և, վերջապէս, քուռակի
հետ փորլուծություն կարող և պատահել, յեթն մոր կաթը թե՛ առատ և և
թե՛ չափազանց յուղալի: Առաջին յերկու դեպքից կարելի չէ խուսափել, յե-
թն դամբիկին կերակրեն այնպէս, ինչպէս այդ մասին արդեն խոսել ենք իր
տեղում, իսկ յերրորդ դեպքում պետք և դամբիկի ամբարը կաթը կթել:

Ծծկեր մարուկի խնամքը

Այն ախտատուներ, վորտեղ քուռակն (մարուկն) և գանգում, պետք և
տաք լինի: Յուրա շենքից նույնպէս կարող և փորլուծություն, հողացալ
և ընդհանուր մրսածություն առաջանալ: Այս բոլորից խուսափելու համար
պետք և մաուրի առաջը, վորտեղ կանգնում կամ նստում և քուռակը (մարու-
կը), ամբիլի ծղոտ փոխել և լավ նայել, վոր պատերից քամի չփչի:

Անշարժ դրուժյան մեջ չպետք է պահել ջուռակը. լավ յեղանակին նրան անպայման դուրս պիտի բերել բակը կամ ախպիտի մի տեղ, վորը պաշտպանված է խիստ քամիներից:

Առաջին մազը (ինչպես ստում են՝ Վարամ մազը) թափվելու շրջանում ջուռակին շատ դուր է գալիս, յերբ նրան ջորում են: Այդ հարմար մոմենտը ձեռքից չպիտի տալ, աշխատելով ջուռակին վարժեցնել մաքրության և ընդհանրապես ընտելացնել, վոր յխուսափի մարդուց: Գուռակին ել անհրաժեշտ է մաքրել (թիմարել) ախպես, ինչպես հասուն ձիերին, բայց ձիասանր (դուռ) չպետք է դործածել, վորպեսզի նրա նուրբ մաշկը չանհանգստանա: Մաքրելու (թիմարելու) ժամանակ հերթով պետք է բարձրացնել բոլոր վոսները, սմրակներից թրիքը հեռացնել և փայտի ձողիկով խփել սմրակներին, վորպեսզի ջուռակն առաջուց վարժվի պայտելուն: Բացի դրանից պետ է կարգի բերել ջուռակի սմրակները, այսինքն վարպետի (պայտարի) միջոցով կտրել, հեռացնել սմրակի ավելորդ աճած յեղջիքայնությունը. ջուռակի սմրակներն այս ձևով անհրաժեշտ է կարգի բերել գոնե յերկու ամիսը մի անգամ: Ենթե ջուռակի սմրակներն այս ձևով կարգի չբերվեն, ապա կարող է յեղջիքայնությունը կտրվել և, բացի դրանից, կոճերը և ծնկները կախ ընկնել, իսկ այդ հանգամանքը վատ կազդի ջուռակի թե՛ վորակի և թե՛ արժեքի վրա:

Այն ժամանակ, յերբ առաջին բուրդը տալիս է, լավ կլինի փափուկ նյութից (կաննփի թելից) ջուռակի գլխին հարմար սանձ (նոխտա) պատրաստել: Սանձը պետք է հազցնել ժամանակ առ ժամանակ. նույնիսկ կարելի չէ սանձը (նոխտան) թողնել ջուռակի գլխին, իսկ յերբեմն թույլ ավելացնել սանձին և ջուռակին կամաց-կամաց թե՛ կապի վարժեցնել և թե՛ մարդու հետ տեխից զնալուն:

Երբ ջուռակի աստամները դուրս են գալիս, նա ինքն է սկսում վարսակ և խոտ ուտելուն վարժվել՝ մոր առաջից կրելով այդ կերերը: Հինգերորդ ամսում արդեն պետք է ջուռակին առանձին վարսակ և խոտ տալ, ի հարկե, սկսելով փոքր չափերից (որական մոտավորապես 400 գրամ վարսակ և նույնքան ել խոտ) և հետզհետե ավելացնելով ախպես, վոր 2-րդ շաբաթվա վերջը կերարատիրն լինի 2 կիլոգրամ վարսակ և նույնքան ել խոտ: Դրա համար ախոռատանը պետք է ջուռակի հասակին հարմար առանձին մուր պատրաստել և մի տաշտ դնել ջրի համար: Թե՛ մուրը և թե՛ տաշտը մաքուր պիտի պահել և ամեն անգամ կեր ու ջուր տալուց առաջ մաքրողները պետք է հեռացնել: Գուռակին կեր տալիս պետք է դամրիկը կապված լինի, վորպեսզի ջուռակի կերը չուտի: Զպետք է մոռանալ, վոր ջուռակի կերն անպայման լավ վորակ պիտի ունենա:

Մորուկը ծծից կտրելը

Գուռակը ծծից պիտի կտրել վեցերորդ ամսում: Ենթե այստեղ ցույց տված կանոնն անփոփոխ դործադրվի, այն ժամանակ ջուռակը բոլորովին չի մնասի ծծից կտրելու պատճառով: Սխալ կլինի, յեթե թողնենք, վոր ջուռակը մորը վեց ամսից ավելի ծծի, վորովհետե դրանից մայրը չափազանց ուժառույժ է լինում, մինչդեռ աշխանը նա ծանր աշխատանք պիտի կատարի և առհասարակ անհրաժեշտ է, վոր ձմեռն սկսվելիս մայրն ուժերը հավաքած լինի:

Գուռակը ծծից պետք է կտրել միանգամից և վո՛չ թե ախպես, ինչպես

անում են դուղացիներին չատերը, յերբ ցերեկը թուլլ չեն տալիս, վոր քուռակը մորը մոտենա, իսկ դիշերը յերկուսին ել մի տեղ են պահում: Այս ձևը ավելորդ տեղը տանջում, ջղախնացնում և թե՛ զամբիկին և թե՛ քուռակին: Վո՛չ մի ոգևուտ չկա, յեթե մենք քուռակին վարժեցնենք կերին առաջուց. ընդհակառակը, դա վնասակար և թե՛ այն պատճառով, վոր մոր կուրծքը կարող և չիվանդանալ և թե՛ այն պատճառով, վոր քուռակը՝ ազաճորեն ծծելով մոր կաթը՝ կարող և վնասվել:

Ծծից կտրելուց հետո քուռակին պետք և առանձին չենք (տեղ) հատկացնել, վորպեսզի նա չկարողանա տեսնել վո՛չ իր մորը և վո՛չ ել ուրիշ ձիերի: Այդ ժամանակ մտրուկի (քուռակի) հետ շատ քնքուլլ պիտի վարվել. ծծից կտրելուց հետո սովորաբար նա շատ դրդված և անհանգիստ է լինում և կոչառ ու կոպիտ վարվելու դեպքում կարող է ընդմիջաւ չար ու վախկոտ դառնալ:

Մեկ ու կես կամ յերկու շաբաթ անցնելուց հետո մտրուկը (քուռակը) մորը մոռանում է և վարժվում և կյանքին. այստեղ արդեն պետք է նրան լավ կերակրել և հնարավորութուն տալ ամեն որ դուրսը լինելու, վորպեսզի թե՛ ուժերը դարգացնի և թե՛ կանոնավորի քայլվածքը:

Բացի դրանից, չպետք է մոռանալ, վոր անհրաժեշտ է որական յերկու, իսկ ծայրահեղ դեպքում մի անգամ մաքրել քուռակը: Ծծից կտրելուց հետո պետք է քուռակի պոչն ու բաշը խուզել և աստիճանաբար, մազն անելու հետ միասին, ուղղել մինչև մեկ տարեկան հասակը, իսկ այնուհետև թողնել, վոր մազն աճի անարգել: Այսպես խուզելու շնորհիվ պոչի ու բաշի մազը խոտանում է:

Մտրուկին կապի և աշխատանքի վարժեցնելը

Յերբ վոր մտրուկը (քուռակը) մեկ կամ մեկ ու կես տարեկան դառնա, պետք և սկսել նրան ձիասարքի (լծասարք, сдвѣгъ) վարժեցնել: Դրա համար փտիօուկ կապից կամ կտորից լծասարք պիտի պատրաստել: Բարակ թուկից անրակալ և լծափոկ պետք է լինել, այնուհետև պետք է վերցնել փոքրիկ թամբիկ և սանձ, իսկ յեթե սանձ չկա, թողնել յերասանակը: Մի քանի որ շարունակ այս լծասարքը պետք է հագցնել քուռակին քնքաբար և հաց պիտի տալ նրան, վորպեսզի գրավվի: Այս լծասարքի տակ քուռակին 5 բույս պահելուց հետո կարելի յե դասը վերջացած համարել և լծասարքը վերցնել: Յերբ քուռակը լծասարքին վարժվի, կարելի յե այդ լծասարքով մի քիչ ման ածել, իսկ հետո լծափոկին փայտե ձողիկ կապել և ձողիկին՝ 5 կիլոգրամ ծանրությամբ մի քար: Մանրաքարը և փայտե ձողիկը պիտի դնել դետնին, վոր քարը դան, իսկ քուռակին քաշել սանձով, վորպեսզի ծանրությունն զգա: Այս դասը պիտի կրկնել մի քանի որ շարունակ, իսկ այնուհետև սանձի միջոցով վարժեցնել ճանապարհի շեղապտույտներին, կանգ առնելուն և տեղից շարժվելուն: Այդ նպատակին հասնելու համար քուռակին հագցնում են նույն լծասարքը և սանձը յերկարացնում, վորպեսզի քուռակը, յեթե խազալ սկսի, չկարողանա դադակով հարվածել դեկավարողին: Քուռակի տերը բռնում և յերասանակը, իսկ մի ուրիշն առաջնորդում է քուռակին՝ կապը քաշելով: Քուռակի տերը պիտի յետևից դնա և յերասանակով թեթեւակի խփի քուռակին. ամենևին թուլլ չի տրվում կոպտաբար ձգել յերասանակը: Յեթե քուռակն այլևս չի վախենում յերասանակի հպումից, կարելի յե վարժեցնել ճանապարհի շեղապտույտներին, կանգ առնելուն և տեղից

շարժվելուն: Մինչև վոր քուտակը լավ չվարժվի այդ բաներին, պետք է նրան ղեկավարելու համար ողնական ունենալ, իսկ հետո կարելի չէ ղեկավարել նաև մենակ, առանց կապը քաշելու:

Մտրուկին լծելու վարժեցնելը

Ձմեռվա վերջին, այսինքն՝ յերբ քուտակի յերկու տարին լրանալու վրա չէ, կարելի չէ փորձ անել քուտակին լծելու փոքրիկ է շատ թեթևով սահնակի, բայց այս անգամ արդեն՝ կողաքեղիննրով (ОРУДЪЯ), անբաժնիով և աղեղով: Քուտակի տերն ինքը սահնակում չպիտի նստի, այլ պիտի դնա սահնակի յետևից, ղեկավարելով քուտակին յերասանակներով: Ձյտի մոտանալ, վոր այս բոլորն արվում է վոչ թե քուտակին աշխատանքի մեջ քաշելու համար, այլ լծասարքին վարժեցնելու նպատակով: Այս վարժությունները պիտի կրկնել մեծ քնքշությամբ և համբերությամբ. հեղուկյունը հացով պիտի քաջալերել, իսկ անհնազանդության համար չպետք է պատժել: Քուտակը տիրոջ կամքը չի կատարում, վորովհետև յերբեմն չի հասկանում, թե ինչ է պահանջվում իրենից:

Այդ վարժություններն ամառը պիտի կրկնել, վորպեսզի մարուկը (քուտակը) չմոռանա: Հաջորդ ձմեռը, յերբ քուտակի յերկու է կես տարին կլրանա, նրան կարելի չէ իսկական սահնակի լծել, ղեկավարողը կարող է սահնակի մեջ նստել և մի փոքր տարածություն զբաղել: Այդ ժամանակից արդեն մարուկը (քուտակը) աշխատանքի չէ լծվում, բայց մինչև յերեք տարին լրանալը նա պետք է վաղըով, առանց բեռան, կարճ տարածություն անցնի, կամ բարեկարգ ճանապարհով, առանց վազքի, թեթևով բեռներ քաշի:

Գարնանը, յերբ քուտակի յերեք տարին լրանա, կարելի չէ նրան փոցիքի լծել, ամառը՝ կարճ տարածություն վրա 2-3 է կես ցեղաներ ծանրությամբ բեռներ կրել, բայց ճանապարհը պետք է բարեկարգ լինի:

Ձյտեք է մոտանալ, վոր ձին մինչև 5 տարեկան հասակը աճում, դարդանում է, և յեթե նա յերկու տարեկան հասակում փոցիքի լծվի, իսկ յերեք տարեկան հասակում էլ ծանր աշխատանք կատարի (ինչպես սովորաբար կատարվում է մեր դյուղերում), ապա ցեղական մարուկը կարող է վատ ձի դառնալ, այսինքն՝ այնպիսի ձի, վորի նմանը մեր դյուղերում չառ կան:

Կերի այն չափը, վոր մենք սկսել էյինք տալ մարուկին-ծծից՝ կտրելուց հետո այսինքն, որական, 2 կիլոգրամ վարսակ և 2 կիլոգրամ խոտ, — պետք է կամաց-կամաց, քուտակի մեծանալու հետ միասին, ավելացնել և համարյա հասցնել հասուն ձիու կերարածին, յերբ արդեն քուտակի յերկու է կես տարին լրանալիս կլինի: Պետք է այնպես անել, վոր քուտակը չարժման մեջ շատ լինի. այդ անհրաժեշտ է նրա համար, վորպեսզի կերից առաջ պատրաստվի և վոչ թե ճարպ, վորը վոչ մի բանի պետք է: Ծաբպը վոչ միայն ձիու ուժը չի ավելացնում, այլև, ընդհակառակը, պակսեցնում է:

XII ԳՆՈՒՆ.

ԶԻՈՒ ՂԱՃԱՒԱԿԻ ՊՍԱՆՈՂ ՇԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՆՐԱՆՑ ՊՍՃԱՒՈՆԵՐԸ

Գրքի սկզբում ասված է, վոր հիվանդ ձին շատ հեշտ է տարբերել առողջից: Հիվանդ ձին տխուր տեսք է ունենում, դուռը կախած, աչքերը լինում են պղտոր և վոչ այնքան շարժուն, ականջները կախված և չեն ուղղվում դեպի այն կողմը, վորտեղից ձայն է լսվում, իսկ մաղերը՝ ցից-ցից կանդնած: Բացի

այս բոլորից, հիմանդ ձին լավ չի մարտում կերը, իսկ դա հաստատ նշան է, վոր ձին առողջ է: Այստեղ անհրաժեշտ է քննության առնել մի շարք կարևոր, ձիերին հաճախ պատահող հիվանդություններ և խմանալ, թե այդ հիվանդությունները պատահելու զեպքում առաջին ուղնությունն ի՞նչ ազդեցություն է ունենում ձիերի վրա: Ամենից առաջ պետք է ասել, վոր հիվանդ ձին պետք է բժշկի անասնաբույժի և վոչ թե ինքը ձիատերը, վորքան ել թեկուզ փորձված լինի նա: Ձիու բժշկության դործը հեքիմներին նույնպես չպիտի համանել: Ձիատերերը և հեքիմները զուցե և դիտեն, թե վոր հիվանդության զեպքում ի՞նչպիսի դեղ պիտի տալ, բայց նրանք չեն կարող խմանալ, թե այդ զեղը ի՞նչ ներդրածություն կունենա ձիու մարմնի մյուս մասերի վրա և այդ պատճառով նրանք տվյալ հիվանդությունը բժշկելով, առաջ կը բերեն մի ուրիշ հիվանդություն: Բայց այդպես չէ անասնաբույժը. նա ուսյալ, փորձված մարդ է, և յեթե ժամանակին հիվանդ ձին ցույց տրվի նրան, ապա միևի կարելի չէ հուսալ, վոր ձին չուսով կբժկվի:

Այդ պատճառով անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրություն դարձնել, թե վոր հիվանդություններն են ամենից հաճախ պատահում և ինչ ախտանիշներ ունեն նրանք, ինչպես նաև դիտենալ, թե այս կամ այն հիվանդության զեպքում, մինչև անասնաբույժ կանչելը ի՞նչպիսի ուղնություն պիտի հասցնել ձիուն, իսկ բժշկության ու զեղերի մասին մենք միայն թեթև ծանոթություն կտանք և այն ել նրա համար, վորպեսզի, յեթե մոտակայքում անասնաբույժ չլինի, ձին հիվանդության առաջին օրերին բոլորովին անուղնակա՞ն չմնա:

Աղիքների խիթ

Ամենից աղիքի ձիերը հիվանդանում են աղիքների խիթով կամ «փերնոտություն»-ով, ինչպես ասում են գյուղացիները մի շարք չըջաններում: Վերնոտություն (ծաղուն) ասելով հասկացվում է ստամոքսի և աղիքների հիվանդագին վիճակը: Յերը ձին տառապում է այդ հիվանդությամբ, մերթ պտուկում է, մերթ կանգնում և գլուխը թեքելով՝ հաճախ նայում է փորին: Յեթև հիվանդությունը պատահում է աշխատանքի ընթացքում, ապա առաջին նշաններն արտահայտվում են նրանով, վոր ձին անհանդատանում է, չալլվածքի մեջ լարվածություն է նկատվում, իսկ դալվակն որոյվում է: Ապա վորոշ ժամանակից հետո ձին սկսում է հետևի վրաներով ծեծել իր փորը, ամբակներով քանդում է հողը և թափով ընկնում և զետնին: Յերը ուղնություն ցույց չի տրվում, ձին ջղաձուլության մեջ է ընկնում, վորին հաճախ հետևում է մահը: Յերբեմն ձին առողջանում է նաև ինքն իրեն, առանց ուղնության. բայց, իհարկե, չպետք է հուսալ, վոր ամեն անգամ դործը հաջող կանցնի. հենց վոր ձին խիթով (փերնոտությամբ) հիվանդանա, անմիջապես պետք է ձևեքերը մինչև արժուեկները մի լավ լվանալ, ձևեքերից մինը ձեթ կամ սապոն քսել և հենց ձևեքով ձիու հետանցքից հանել կուտակված թրեքը: Դրանից հետո սառը ջրի գրեթեի պիտի գնել ձիուն, և յեթե ձին լավ չթրքի, 15 կամ 20 րոպեի մեկ անգամ դարձյալ զերթի գնել, իսկ մինչև գրեթեիները զնելը քայլով մաս անել, մեջքը, կողքերը և փորն ստաշուց ծածկելով վորեւն տաք բանով (քնջով, վերմակով, մուշտակով և այլն): Միաժամանակ ձիուն պետք է լուծիչ դեղ տալ, որինակ՝ 200 գրամ գլաուբերյան աղ՝ մի չիշ ջրի մեջ լուծված: Դեղը ձիուն խմեցնում

են հետեւյալ ձևով.— կապը դրում են ախոբի փայտի վրայով, վորքան հնարավոր է դուրսը բարձրացնում են և ամբողջ լուծույթը կամաց—կամաց ածում են կոկորդը: Յեթն ձին չի ուզում դեկը կուլ տալ, ապա պետք է քթածակերը սեղմել կամ բուկը տորել: Յեթն տանը զեղ չճարվի, այն ժամանակ հետանցքը մաքրելուց և դրեխիկը դնելուց հետո ձին պետք է մոտակա անասնաբույժի մոտ կամ զեղատուն: Դեկը տալուց հետո ձին պետք է ման ածել և նույնիսկ նստելով վրան՝ հանդարտ վազքով քշել, մինչև վոր փորը լուծի, և ձին հանդատանա: Այս հիվանդութիւնն ամբողջութեամբ անցնում է սովորաբար մեկ սրում: Առողջանալուց հետո 5—6 ժամ ձիուն վռչինչ չպիտի տալ: Կարելի չէ միայն մի քանի կում ջուր տալ: Վեց ժամից հետո կարելի չէ ձիուն խոտ տալ և հաջորդ ամբողջ սրը, բացի խոտից և ջրից վռչինչ չտալ: Յերրորդ սրը, բացի խոտից կարելի չէ նաեւ յերկու կիլոգրամ վարսակ տալ և սկսել ձին բանեցնել: Չորրորդ սրը պետք է վարսակը լրիւ չափի հասցնել, իսկ հիգիենայի սրը կարելի չէ նաեւ դադարան տալ:

Աղիքների խիթը (վերնոտութունը) պատահում է դանդաղան պատճառներից—մարելուց, կերի խիստ փոփոխութունից, փչացած կերից (բորբոսնած վարսակից և խոտից), ճահճատ վայրերից հարած խոտի հետ յեղած վնասակար խոտերի խոտնուրդից, դժվարամարս կերերով չափից ավելի կեղտակրելուց, որինակ՝ յերբ կերակրում են աշորայով, աշորայի հատիկերով, արածեցնում են կանաչ խոտերում, այն ել ցուրտ յեղանակին և, վերջուպեւ, խիթ հիվանդութունը կարող է առաջ դալ ներկերով, մկնդեղով և այլ նյութերով թանափորվելուց:

Պայտահարութիւն, ջարդվածֆներ և ծեծվածֆներ

Պայտահարութիւնը, ջարդվածքը և ծեծվածքը նույնպէս հաճախակի պատահող հիվանդութիւններ են դուռպական կյանքում:

Պայտահարութիւնը պատահում է անկանոն պայտելուց, վոտների անդանոն դրվածքից և կամ անկանոն քայլվածքից: Զարդվածքները և ծեծվածքներն առաջ են գալիս լծասարքը վատ հաղցնելուց, ձին և լծասարքը կեղտոտ պահելուց և լծասարքի պատահական վնասվածքներից, յերբ սրանք յերկար ժամանակ աննկատելի յեն մնում: Թե՛ պայտահարութիւնը և թե՛ ջարդվածքն առանձին բժշկութիւն չեն պահանջում: Վորքան հնարավոր է պիտի խուսափել ջարդվածքների և ծեծվածքների ունեցող ձին բանեցնելուց, իսկ վերքերը պետք է ամեն ոք լվանալ և յող քսել, մինչև կլալանա: Յեթն վերքեր չկան, բայց ուռեցը կա, այն դեպքում պետք է ուռեցքի վրա խոնավ և սառը կալ զնել: Յեթն հնարավոր չէ ձին ազատել աշխատանքից, այն դեպքում լծասարքն այնպէս պիտի հարմարեցնել, վոր վերքերին կամ ուռեցքին չկրպչի: Որինակ՝ յեթե թամբիկը ծեծել և ձիու մեղալը, այն դեպքում թամբիկը պետք է վռչ թե մեղալի, այլ մեղքի վրա զնել և հետեւիլ, վոր մեղալին չմոտենա: Յեթն ձիու ուն է ծեծված, այն ժամանակ պետք է ջարդվածքի շորս բոլորը թաղիք զնել և կապել անուրին:

Սովորաբար չատ դժվար և կատարել այն ամենը, ինչ վոր տալից քիչ տալ: Վերջի վերջո լծասարքն աշխատանքի ընթացքում սկսում է քերել ձիու հիվանդ տեղը և ծեծվածքները յերկար ժամանակ չեն լալանում: Այդ պատճառով ավելի լալ և ջարդվածքներ ու ծեծվածքներ ունեցող ձիուն չաշխատ-

տեղնել, իսկ դրանից չլիսապելու համար պետք է ուշադրութեամբ հետեւել, յոր լծասարքը մարուր և նորոգ, իտքրամարմին ձիուն մեծ անուր չհաղցնել, նիհար և բարձր մեղալի վրա տախակ թամբիկ չդնել: Այսպես վարվելու դեպքում ձին ջարդվածքներ և ծեծվածքներ չի ունենա:

Անհրաժեշտ և հիշել այլ հիվանդութիւնների յերկու դեպքը, վորոնք կարող են մտանդալոր լինել ձիու համար: Առաջինը սմբակի պսակի պայտահարութիւնն է: Պսակը մտտի չափազանց քնքուշ մասն է, և նրա պայտատահարութիւնից կարող են սմբակի մտանդալոր հիվանդութիւններ առաջ գալ: Յերկրորդ դեպքը թաղնված ջարդվածքն է: Ամենից շատ այլ դեպքը պատահում է մեղալի ջարդվելուց: Հիվանդութիւնը հետեւյալ ընթացքն ունի.—կեղտն ընկնում և ջարդվելուց առաջացած վերքի մեջ և վերքը վերկից ծածկվում է թաղանթով: Կեղտից վերքը թարախակալում է և թարախն ուտելով մարմինը, կամաց-կամաց խորանում և դեպի նեքէ: Այդ մամանակ մեղալի յերբեմն ուռչում է, յերբեմն ել նորմալ տեսք է ստանում, իսկ թարախն ավելի ու ավելի խորացնում և վերքը: Ձին սկսում է կաղալ. թարախը յերբեմն դուրս է գալիս վերքի արտաքին յերեսը, միաժամանակ շարունակելով դնալ դեպի խորքը: Վորոչ դեպքերում թարախն իր համար ճանապարհ և հարթում վոչ թե անմիջապես մաշկի տակ, այլ միանգամից՝ ավելի խորը, դեպի վորնաշարը (մեջքի ստակը) և այն դեպքն ավելի մտանդալոր է, քան առաջինը: Անասնաբույժի ոգնութիւնն անհրաժեշտ է նաեւ այն դեպքում, յերբ ձին թաղնված ջարդվածքներ ունի: Խոշոր բարդութիւններից խուսափելու համար սովորաբար կարիք է լինում ձիու մաշկը խորը ճեղքել աջնտեղ, վորտեղ թարախն իր համար ճանապարհ է բացել և հետո արդեն բժշկել այլ ճեղքված մասը:

Կաղուքիւն

Ձիու կաղութիւնը կարող է առաջ գալ վորտքի զանազան մասերը վնասվելուց, որինակ՝ ուրը, ծունկը, կապտտեղի հոդը կամ սմբակը վնասվելուց և ուրիշ զանազան պատճառներից:

Ուտից, կապտտեղի հոդից և ծնկից ձին սովորաբար կաղում է այն ժամանակ, յերբ ուժեղ շեղապտույտներում նրա հոդը դուրս է ընկնում (տեղից հանվում է) կամ մկանը (ջիւր) ձգվում է: Ձին սմբակից կարող է կաղալ, յեթե մեխահասն է լինում (մեխով է ընկնում), յեթե սմբակը հարթ է, յեթե սմբակը ճաքճքված է, ինչպես նաեւ այն դեպքերում, յերբ պայտահարութիւն է լինում և սմբակի սլաքը փտում է: Կաղութեան բոլոր դեպքերում ել անհրաժեշտ է անասնաբույժի ոգնութեան դիմել, վորովհետեւ տնային միջոցներով կաղութիւնը բժշկել չի կարելի և, բացի դրանից, նույնիսկ մասնագետի համար դժվար է իմանալ, թե յոր մասից է անհանդադարում ձին: Զիւր (ձգտանը) ձգվելու դեպքում միայն, յերբ ուռուցք առաջանա, կարելի յէ տնային միջոցներով բաշկանանալ: Այն դեպքում պետք է ձիուն ժխնդամայն հանդիստ թողնել և ուռուցքի վրա խոնավ ու սառը կաղ դնել:

Քիմֆի բարբոնում

Յերբ ձին միայն չոր կերերով է կերակրվում, այն դեպքում քիմֆի վերին մասում, կորիչ առամենրի յետեւն ուռեցք է առաջ գալիս: Կերը ծո-

մելիս այդ ուսած տեղը ցավում է, և ձին կերը կուլ է տալիս առանց ծամելու: Այդպիսի կերը ստամոքսում վատ է մարսվում և անողուտ է անցնում: Հետևանքը լինում է այն, վոր ձին հետզհետե նիհարում է, մաղերը ցից-ցից կանգնում են: Այս հիվանդությունը շատ հեշտ է բժշկել, բայց նա նորից կարող է կրկնվել, այդ պատճառով պետք է հաճախ նայել ձիու բերանին խմանալու համար, թե յերբ պետք է սկսել բժշկությունը և, բացի դրանից, ձիուն միայն չոր կեր չպետք է տալ: Քիմքի բորբոքման բժշկությունն այն է, վոր մի քանի որ իրար վրա ձիու քիմքը պետք է շփել կոշտ աղով: Այսով չփեխուց քիմքի բորբոքումն անհետանում է: Այդ փոխարեն կարելի չէ քիմքը յող քսել:

Գոլյատամներ

Գալյատամները ձիու սեղանատամների սուր ծայրերն են, վորոնք կերը ծամելու ժամանակ կտրում են ձիու ալյուրը:

Գալյատամներն առաջ են գալիս չոր կերից և դիտավորապես ատամների տեղանոն անելուց: Գալյատամներ ունենալու դեպքում ել ձին նիհարում է ալյուր, ինչպես քիմքի բորբոքման ժամանակ, և վորքան ել կերն ավելացնենք, մեկնույն է, չի կազդուրվի: Այսպիսի դեպքերում ձին պետք է տանել անասնաբույժի մոտ ատամների սուր ծայրերը խարտոցելու, վորպեսպի ալյուրը չկտրեն, կամ պետք է անկանոն դուրս յեկած ատամները հանել տալ: Շատ հեշտ է խմանալ՝ ձին դալյատամներ ունի՞ր, թե վոչ: Դրա համար մատները պիտի քսել սեղանատամների կողքին, ատամներին ու ալյուրին: Անհետանալու դեպքում մատները և ալյուրի վրա յեկ կտրալվածքներ յերևան, այդ նշանակում է, վոր ձին պետք է տանել անասնաբույժի մոտ ատամները խարտոցելու:

Խոնավալխտ

Խոնավալխտ կոչվում է այն կարմիր ցանը (сыпь), վոր դուրս է տալիս կոճերի հետևի մասում: Խոնավալխտը մեծ մասամբ լինում է հետևի վրտների վրա, բայց առաջի վրտների վրա յեկ և պատահում: Խոնավալխտով ձին հիվանդանում է այն ժամանակ, յերբ նրա խմածը տարվում է չափազանց վատ, փոշոտ ու ցեխոտ ճանապարհ անցնելուց հետո նրա վրտները չեն մաքրում, յերբ անոտատան ալյուր չի մաքրվում և, վերջապես, այն դեպքերում, յերբ ցեխոտ ճանապարհով յերկար տարածություն են անցնում կամ ձին արածեցնում են ճահճոտ տեղերում: Խոնավալխտի առաջին նշանն այն է, վոր կոճերի յետևը կարմրավուն է հիվանդալին ուռեցք և առաջ դալիս: Ուռեցքի ժամանակ քոր (մարմանը) և առաջանում է, և ձին աշխատում է հիվանդ կոճերը քսել վորեն բանի: Մի քանի որից հետո կոճերի վրա թունավոր քրտինք է յերևում, սկզբում թափանցիկ, ցողի հատիկների նման, իսկ հետո՝ դեղին, մածուցիկ (սոսնձի նման), ուսիչ հառկաթյամբ: Կոճերի մաղը դղղղվում է, ձին սկսում է սարսուել, աշխատում է պաշտպանել հիվանդ վրտը և համարյա թե նրա վրա չի հենվում:

Խոնավալխտն սկզբից չնկատելու է նրա դեմ միջոցներ ձևոք չառնելու դեպքում, հիվանդությունը ձիու համար վճանդավոր կդառնա: Խոնավալխտով հիվանդ ձին պիտի բժշկել անասնաբույժի միջոցով, վորովհետեւ դեղատոներ առանց նրա տոմսի անհրաժեշտ դեղերը բաց չի թողնել:

Ժամտնաբերութիւն

Համարյա բոլոր ձիերը մատաղաշ հասակում ժանտահարութիւն են ունենում: Ժանտահարութիւն ամբողջ թթախոտութի բորբոքումն է՝ սկսած թթածակերից մինչև կոկորդը: Սառսին ծնունդ տակ դասալորոված գեղձերն սկսում են ուռչել և նրանց մէջ սկսում է թարախ հալաքովել: Ծնունդ տակի ամբողջ տարածութիւնն ուռչում է, թթածակերի ներքին մակերեսը ուժեղ կերպով կարմրում է թթածակերից թարախ և հոտում: Սկզբում թարախը լինում է պարզ, յորձնային, իսկ հետո՝ սպիտակավուն և, վերջապես՝ դեղին ու կանաչ: Կուտակիվող թարախից գեղձերը հետզհետե ավելի ու ավելի յեն ուռչում, մինչև վոր ուռեցքը (պալարը) պատռւում է, և թարախը դուրս է գալիս:

Ժանտահարութիւն վարակիչ է, այս պատճառով հենց վոր ձին հիվանդանա ժանտահարութիւնով, անմիջապէս պետք է նրան առանձնացնել առողջ ձիերից: Այս հիվանդութիւնն ունեցող ձին պիտի ջրել առանձին ամանով և վոչ թե սառը, ալլ դոլ ջրով: Կերակրելուց հետո ամեն անգամ ձեռքերը լավ պետք է լվանալ և ապա կերակրել առողջ ձիերին: Հիվանդ ձիու խողանակը և ձիաւարքը նույնիսկ չպետք է ուրիշ ձիերի հազցնել, իսկ յեթե այդ հնարավոր չէ, այն դեպքում լծատարքն անպայման պիտի յեռացող ջրով լվանալ, ցամաքացնել, ձուլթել և ապա միայն հազցնել առողջ ձիերին:

Ժանտահարութիւն ինքնըստինքյան վտանգավոր հիվանդութիւն չէ: Եթե ժանտահարութիւնով հիվանդացած ձիուն լավ վորակի կեր տան, տաք շնքում պահեն, վոչ թե սառը, այլ տաք ջուր տան, ապա մինչև 2-3 շաբաթ ձին կառողջանա առանց վորեն դեղի: Բայց անհրաժեշտ է ժանտահարութիւնով հիվանդացած ձին ցույց տալ անասնաբույժին, վորովհետե ժանտահարութիւնը շատ նման է մի ուրիշ վարակիչ և վերին ստոմանի վտանգավոր հիվանդութիւն, վոր խախտ (CAY) է կոչվում: Անփորձ մարդն այդ յերկու հիվանդութիւնն իրարից տարբերել չի կարող: Երբեմն խոտի յեփած տակաքանիցի սպեղանիներ են պատրաստում և դնում ժանտահարութիւնով հիվանդ ձիու ծնոտի տակ, վոր պալարը (խոցը) շուտ բացվի: Այս սպեղանիների դործածութիւն ձեռ չիմանալու դեպքում, ձիուն ավելի շուտ վնաս կհասցնի, քան թե ողուտ: Բայց յեթե այնուամենայնիվ սպեղանին պիտի դործադրվի, այդ դեպքում սպեղանին գնելուց հետո անհրաժեշտ է ձիու գլուխը թաղիքով փաթաթել և թաղիքի վրա անցքեր թողնել՝ աչքերի ու ականջների համար: Թաղիքը պետք է ձիու ամբողջ գլուխը՝ խորդուանից սկսած մինչև պարանոցի կեսը ծածկի: Թաղիքը պիտի լավ կապել, վոր շրնկն կամ տեղից չլքթվի: Սպեղանիները վերցնելուց հետո յեկ վորոշ ժամանակ թաղիքը չպետք է վերցնել ձիու գլխից, վոր ձին չմտի: Զեռքի տակ թաղիք չունենալու դեպքում նրա փոխարեն կարելի չէ դառան մորթի գործածել:

Հիվանդ ձիու մոտ յերկու մաքուր լաթ (փալաս) պիտի պահել, մեկով թթածակերը վերեից լվանալու համար, իսկ մյուսով բացված ուռեցքի (պալարի) թարախը սրբելու համար:

Խլախտ

Խլախտն իր առաջին նշաններով շատ նման է ժանտահարութիւն: Զիշտ այնպէս, ինչպէս ժանտահարութիւն հիվանդութիւն ժամանակ ձիու թթածակերը ներսից կարմրում են, բորբոքվում և սկզբում նրանից (թթածակերից) կանա-

չափուն, իսկ հետո թանձր, մածուցիկ և դեղին թարախ և հոտում: Ծնոտի տակ նույնպես գեղձերի ուռեցքներ են առաջ գալիս այն տարրերությամբ միայն, վոր ժանտաբլուրի հիվանդության ժամանակ ուռեցքը շոշափելիս կարծես՝ նա մի տեղից դեպի մյուսն և գլորվում, մինչդեռ խախտի ժամանակ ուռեցքն անշարժ և, կարծես՝ ծնոտից բուսած լինի:

Ուլախոը վերին աստիճանի վտանգավոր հիվանդությունն է թե՛ ձիու և թե՛ մարդու համար: Բավական է, վոր թարախի մի փոքրիկ մասնիկ ընկնի մարդու աչքը, բերանը, քիթը կամ վորեն վերքի մեջ և ահա նա յեւ հիվանդանում և խլախտով: Ուլախոով հիվանդ ձին այլևս չի բուժվում, իսկ մարդը բուժվում է, թեև շատ հազվադեպ:

Ուլախոով հիվանդ ձին չպիտի բժշկել, այլ անմիջապես պետք և սպանել:

Գլուղացիներից վոմանք խախտով հիվանդ իրենց ձիերը թաղցնում են, հուսալով, վոր դուցե նրանք առողջանան, այլևս չհայտնելով անասնաբույժին, լավ դիտենալով, վոր անասնաբույժն ստիպելու չե անպայման սպանել այդ ձիերը: Այս մեծ սխալ է և միաժամանակ չափազանց խոշոր չարիք թե՛ իրեն-ձիատիրոջ համար և թե իր հարևանների համար: Ուլախոով հիվանդ ձին միևնույն է, աստիպելու չե, նրա համար փրկություն չկա, իսկ յեթե՝ նրան թաղցնեն, ապա նա կվարակի ամբողջ ախոռատունը, կվարակի այն նոր ձիուն, վոր կսպվելու չե նրա տեղը: Բացի դրանից, նա կարող է պատահամբ վարակել նաև մարդկանց, իսկ այնուհետև վարակը (հիվանդությունը) կարող է տարածվել վոչ միայն ամբողջ գյուղում, այլև ամբողջ շրջանում: Թե վորքան հեշտ կարող է խախտ հիվանդությունը տարածվել, յերևում է թե-կուզ հետևյալ որինակից: Յենթադրենք թե գլուղացին հենց քիչ առաջ յեղել է իւլախոով հիվանդ իր ձիուն մոտ և ձեռք և տվել ձիու քթածակերին կամ թեկուզ մարմնին: Նա ձիու մոտից դուրս դալուց հետո, ասենք՝ պատահում է իր հարևանին և բարևում և նրան՝ սեղմելով ձեռքը․ այն թարախը, վոր գլուղացին չեւ նկատել իր ձեռքի վրա, քսվում է հարևանի ձեռքին: Հարե-վանն այդ հանդիպումից հետո գնում է ձիուն կերակրելու, և այդպիսով՝ հարևանի ձին եւ վարակվեց խլախտով: Յերբեք չպիտի մոռանալ, վոր խլախտով հիվանդ ձին բժշկել անհնարին է, այդ պատճառով պատահաա չպետք է ստեղծել թե իրեն և թե իր հարևանների համար: Զիտ քթածակերից թա-րախ յերևալուն պես պետք է դիմել անասնաբույժին:

Հին ժամանակ անասնաբույժները յերբեմն սխալվում և սպանել էյին տալիս այն ձիերը, վորոնք հիվանդ էյին լինում վոչ թե խլախտով, այլ ժանտաբլուրի ծանր ձևով: Այժմ այդպիսի սխալ չի կարող կատարվել, վորովհետև խլախտ ճանաչելու համար հուսալի միջոցներ կան, և անասնա-բույժը չի բավականանում միայն դրանց քննելով: Նա իր ստացած արդյունքը ստուգում է ուրիշ հուսալի միջոցներով, մալխինիդացիս յե կատարում և հե-տադոտում է ձիու արյունը: Ուրեմն՝ չպետք է յերկյուղ կրել, եթ ձին կու-պանվի սխալմամբ: Բացի դրանից, խլախտի պատճառով սպանված ձիու արժեքն իշխանությունը վճարում է գլուղացուն: Ուլախո ունենալու պատ-ճառով սպանված ձին պետք է թաղել կաշին հետք և բնակության տեղից հեռու, խորը, վոր չենք չհասնեն թաղված տեղը և հանեն: Անասնաբույժի հսկողությամբ պետք է ախտահանել ախոռատունը, լծասարքը և այն բոլոր իրերը, վորոնք այս կամ այն կերպ շփման մեջ են յեղել խլախտով հիվանդ ձիու հետ:

Բացի քթի խլախտից, վորի մասին հենց քիչ առաջ խոսեցինք, լինում և նաև մաշկի խլախտ: Մաշկի խլախտի ժամանակ քթից արտահոսումներ լինում են մոչ միշտ, բայց այս հիվանդությունն ուրիշ նշաններ ունի: Սկզբում աղ-դրերի ներքի կողմից ու կրծքի ներքևի մասում, վոտների արանքում փոքրիկ և պինդ դոշտիկներ են յերևում, վոր նմանում են հանդուլցների (կապրի): Հետո այդ հանդուլցները տարածվում են ղևայի կողքերն ու պարանոցը: Այդ հանդուլցները շուտով պատվում են և նրանցից թարախ և հոսում: Խլախտի այս տեսակը նույնքան վտանգավոր և և վարակիչ, վորքան և քթի խլախտը: Մաշկի խլախտը նույնպես անբուժելի չէ, և հիվանդ ձիու հետ պետք և վարովել այնպես, ինչպես առաջին դեպքում:

Սիրիբախտ

Մեզ մոտ տարածված վարակիչ հիվանդություններից և նաև սիրիբախտը: Այս հիվանդությունն ևլ շատ վտանգավոր և: Սիրիբախտով հիվանդացած 100-ձիուց հազիվ թե յերեսունը կամ քառասունը առողջանան: խլախտի նման սիրիբախտն ևլ վտանգավոր և մոչ միայն ձիերի, այլև մարդկանց համար: Այս հիվանդությունը հետևյալ նշաններն ունի.—

Ձին բռնվում և սարսուռով, շնչում և ծանր և հաճախակի քթածակերի ներքև կարծրում և, աչքերը վախեցածի տեսք են ունենում: Ձին, ինչպես աղիքների խիթի ժամանակ, որորվում և վոտների վրա, հաճախ պառկում և և կանգնում. նորից և ընկնում դետին, նայում և փորին և փռնում սարսուռով: Յերբման այս նշանների ավելանում են նաև ուռեցքները, վոր յերևում են մարմնի գոնապան մասերում, բայց ամենից հաճախ՝ կրծքի վրա: Այդ ուռեցքներն սկզբում մանր են լինում, բայց հետո արագ մեծանում են և սկսում և նրանցից կաթիլ-կաթիլ թարախ դուրս գալ:

Այդ հիվանդությունը աչքաթող անել չի կարելի, նրա առաջն առնելու համար պետք և մտածել ժամանակին: Ձիատերը առանց ժամանակ վատնելու տնասնարույթի հետև մարդ ուղարկելով, ինքը պետք և սկսի ձիու նախնական բժշկությունը: Բժշկությունը կատարվում և հետևյալ կարգով.—

Ձիու ճակատին, ծոծրակին և մեջքին 25 լիտր սառը ջուր պիտի ածել: Հետո չոր շորով կամ տապրակով (մեշոկ) լավ ցամաքացնել: Այնուհետև անմիջապես տաքացնող կոմպրես պետք և դնել ձիու կրծքին և փորի վրա: Կոմպրեսը պետք և դնել հետևյալ ձևով.—պետք և սիտոցը կամ սալանը թրջել սենյակի ջրով և դնել կրծքի վրա, բայց այնպես, վոր մի ծայրը հասնի մինչև պարանոցի սահմանը, իսկ մյուս մասը դուրս դալով առաջին վոտների արանքների փովի կրծքի մնացած մասի ու փորի վրա, և ծայրերը հասնեն մինչև ձիու կողքերը: Ամբողջ սալանը պիտի ծածկել կլոնկայով (իսկ յեթե կլոնկա չկա, կարելի չէ ծածկել բրդենտի կամ ռեզինի պլաշչով, ծայրահեղ դեպքում՝ նաև լրագրի թղթով). կլոնկայի (կամ նրա փոխարեն դրվածների) վրայից պետք և թաղիք կամ մորթի դնել, իսկ սրանց վրայից՝ տապրակներ (մեշոկներ), այդ բոլորը թողնել լավ կապել, վորպեսզի կոմպրեսը տեղից չչարժվի: Կոմպրեսը պատրաստելուց հետո պետք և մի բաժակ սառը ջրով ձիուն գրենիկ (կլիտեր) դնել: Այդպիսի գրենիկներ պիտի դնել յուրաքանչյուր 15 րոպեն մի անգամ: Յերբք կամ չորս ժամը մի անգամ պետք և փոխել կոմպրեսը:

Վերը նկարագրված ձևը հին մեթոդ և և այդ ձևը պիտի գործադրել իրրև առաջին ոչնություն: Սիրիբախտը բժշկելու համար ներկայումս դոյալություն

ռւնին մի շարք լավ, հուսատու միջոցներ, և յերբ ձին հիփանդանում է, դյու-
ղացին պետք է անպայման դիմի անասնաբույժի ուղնության:

Քոս

Վարակիչ հիվանդությունները շարքին և պատկանում նաև քոսը: Մոյս-
րարար քոս ռւննում են այն ձիերը, վորոնք ուժաստատ են, ինչպես նաև այն
ձիերը, վորոնց խնամքը տարօրւմ է շատ վատ:

Քոս հիվանդությունը շատ հեշտ է նանաշէլ, վորովհետեւ բոլոր ասանձ-
նացած (մեկուսացած) տեղերում, այսինքն՝ բաշի առկ, սուաջի վտանքի ա-
րանքում, կրծքի մոտերը վորքրիկ խոցեր են ստալ գալիս, վորոնք հետո բր-
նում են ամբողջ մարմինը: Այնուհետեւ քոր է սկսվում, և ձին մարմինը քոսում
է արտադան պատերին կամ, յեթե դուրսն է, սուաջին իսկ պատահած
ռւնը:

Քոսը պիտի բժշկել ծծմբային դաղով՝ ասանձին սենյակում: Այդ պատ-
ճառով, հենց վոր պարզվի, թե ձին քոս ունի, պետք է դիմել անասնաբույժի
ուղնության:

Կատալուքյուն

Կատալությամբ հիվանդ ձիերն անհանգիստ, վախկոտ են դառնում, վր-
նջում (խրխնջում) են, կրծում են մտուրը և ուրիշ իրեր, նույնիսկ իրենք ի-
րենց են կծում. յերբեմն հարձակվում են մարդկանց և ուրիշ կենդանիների
վրա և կծում նրանց. յերբեմն նրանք հաճախակի միջոյւ կարիք են դրում.
սուաջ և գալիս նաև սեռական ցանկություն. այնուհետեւ կլլալու (կուլ տալու)
կաթված է սկսվում, և ձիերն ատամներով կրծում կամ քերում են. մաշկի վրա
նկատվում է, վոր այս ու այն տեղում (պոռոշների, վզի, կրծքի, վորի վրա և
այլն) մկանները կծկվում են, վորկապության հաճախակի դեպքեր են պատա-
հում, ինչպես նաև վորի ծակոցներ են սկսվում. այնուհետեւ ձիու քայլ-
վածքը յերբերուն է դառնում, և դաւալը կաթվածահար է լինում:

Կատալության միջին տեղությունը 5-6 որ է. յերբեմն պատահում է,
վոր մեղծ կատալություն են ունենում (բայց դաւակն արտոյ կերպով կաթ-
վածահար է լինում):

Պիրոպլազմոզ

Պիրոպլազմոզ և կոչվում հիվանդությունը մի ասանձնահատուկ մակա-
րուծի (պիրոպլազմա) անունով, վոր գտնվում է արյան կարմիր գնդիկների
մէջ. այդ մակարուցիները մանրադիրտակի (միկրոսկոպի) տակ նման են կլոր
տանձաձև մարմնիկների, վորոնք սովորաբար 2-ազան հատ միացած են ի-
րար՝ իրենց նեղլիկ ծայրերով: Հիվանդությունը մի կենդանուց մյուսին թեկ
չի անցնում, բայց համաճարակի բնույթ է կրում, սուաջին հերթին յեղջերա-
վոր անասունների, իսկ այնուհետեւ ձիերի համար: Կենդանիները այդ հի-
վանդությամբ վարակվում են հանդի տիգերի (клевши) կծելուց, վո-
րոնք սովորաբար լինում են անտառի թփուտներում. այդ տիգերն ընկնելով
կենդանիների մարմնի վրա և նրանց հիվանդացնելով՝ կարող են վարակել
նաև ատոզլ անասուններին, յեթե հիվանդների վրայից տեղափոխվեն նր-
բանց վրա:

Համենայն դեպս պիրոպլազմոզ հիվանդությամբ կենդանին վարակվում է
տիգերով միջոցով. այդ պատճառով, յերբ անասուններն արածում են թփուտ-

ներում, պիրուպլագմոլ հիվանդությունը հանախակի արտահայտվում է համաճարակի ձևով: Սուրբարար հիվանդությունն արտահայտվում է թփուռաներում արածացնելու առաջին որից հաշված 2 շաբաթ հետո:

Պիրուպլագմոլ հիվանդ կենդանին ալյուս դադարում է ուտելուց, տրխում է, ջերմում է, աղա փորքումություն է սկսվում, խոկ յերբեմն նաև՝ փորկատություն, մեղր բացկարմիր կամ մուգկարմիր գույն է ստանում է փրփրում է: Սաստիկ հիվանդանալու դեպքում մեղր դուրս չի գալիս, կենդանին ցամ է զլում, տնքում է, լարված քայլեր է անում, ախուհետե թուլանում, պատկում է, գլխին է վզին ժահրու ուտեցքներ են առաջանում, է կենդանին սատկում է: Տեղական անասուններն ալպպիսի վայրերում ալկելի ինչ են հիվանդանում, քան ուրիշ տեղից բերածները:

Այդ հիվանդությունից սատկած անասունների թիվը յերբեմն զգալի հավերի չէ հասնում: Հիվանդություններ տեսում է մեկ որից սկսած մինչև մեկ է կեսից յերկու շաբաթ է ալկելի:

Ինչ նախազգուշական միջոցներ պիտի ձեռք առնել: Պիրուպլագմոլ հիվանդանալու հնարավորությունը կանխելու համար անասունները, մանավանդ յեթև նրանք ուրիշ տեղից են բերված, չպետք է թփուտներում արածացնել, անասունների վրայից տիղերը պիտի հեռացնել, կամ նալթի ու քաջախի խտանուրդով (կես առ կես վերցրած) կամ ուղղակի աղաջրով չփել անասունի մամինը:

Զուգավորման հիվանդություն

Ձերի զուգավորման հիվանդությունը (զուգավորվելու անկարելիյան dourine) առաջ է գալիս հատուկ մանրէից: Անասունը սուրբարար վարակվում է զուգավորման գործողության ժամանակ՝ յորձնաթաղանթի միջոցով:

Բացի դրանից, անասունը կարող է վարակվել նաև մաշկի միջոցով, յեթև խայթող միջնանները կծեն նրան:

Զուգավորման հիվանդությունը 2 շրջան ունի.

1. Ակգրմակամ (նախնական) շրջան, յերբ սեռական գործարանների տեղական վարակիչ հիվանդություն է լինում:

2. Յերկարող շրջան, յերբ որդանիդի բնդհանուր ինֆեկցիան (վարակումն) է լինում, վորի ժամանակ մաշկը հիվանդանում է, ջղային արտահայտություններ են լինում, է անասունը նիհարում է:

1. Զուգավորման հիվանդության առաջին շրջանը հովտակների նկատմամբ արտահայտվում է նրանով, վոր թլիտը, սեռական անդամը է ամորձիներն ուտում են է նրանցից ժահր է հոսում, սեռական անդամի արտաքին մակերեսի վրա հանգույցներ է խոցեր են յերևում, միղատար խողովակի յորձնաթաղանթը կարմրում է, ուտում է յորձյուն է հոսում, միղելու ժամանակ սեռական ցանկություն է առաջանում:

Զամբիկների նկատմամբ զուգավորման հիվանդությունն սկսվում է նրանով, վոր ամոթաշրթերը ուտում են, է ուտեցքից ժահր է հոսում, ծննդաբերական անցքի յորձնաթաղանթը կարմրում է ուտում է, վերջին հանգույցների վրա բշտիկներ է խոցեր են դուրս գալիս, վորոնցից յորձնային թարախ է հոսում, զամբիկը զժվար է միղում է ամպիսի վարք է ունենում, վոր կարծես թե զուգավորվելու ցանկություն ունի: Յերբեմն փորի առորին մասը է կուրծը նույնպես ուտում են:

2. Զուգավորման Հիվանդության յերկրորդ շրջանն սկսվում է բազմաձև, յեղիճի տեսք ունեցող եկղանտենայով, փափուկ խուլերի ձևով՝ մեծությունը պղնձյա 3 կոպ. դրամի մեծությունից մինչև ձևաքի ափքը և ողակակերպ բծերի տեսքով, վորոնք ութի կամ կիսաշրջանի ձև ունեն։ Հիվանդության սիրած տեղերն են՝ դավակը (պոչի հիմքը) կրծքի կողպատերը, վիզը, փորի ստորին մասը և կրծի ստորին մարթը։

Զուգավորման Հիվանդությունը ընդհանուր առմամբ տևում է մի քանի ամիս և նույնիսկ տարի։ Այդ ժամանակ Հիվանդությունը հաճախ նորոգվում է։ Անասունների մահացության զեպքերը կազմում են 50-80 տոկոս։ Անասունների մեծ մասն առողջանում է Հիվանդության սկզբում։

Ընդարմացում

Ընդարմացումը վերջոտ ինֆեկցիոն Հիվանդություն է, վոր առաջանում է հատուկ մանրէից։ Ընդարմացում Հիվանդության մանրեններն ապրում են ամեն տեղ, այսինքն՝ ձիու քթի մեջ, խոշոր յեղջուրավոր անասունների արտաթորությունների մեջ, գոմերի հատակին և դաշտի ու այգու այն հողերում, վորոնք պարարտացված են ձիու աղբով։

Ընդարմացում Հիվանդության վարակումը սովորաբար ստաջ է գալիս այն ժամանակ, յերբ բացիլիներ պարունակող հողն ընկնում է մարմնի վրա յեղած վերքի մեջ, կամ յերբ ընդարմացում Հիվանդության մանրենները պարունակող հողով թաթախված մեխը խրվում, մտնում է սմբակի մոային մասի մեջ և այն։ Ընդարմացումով ձին ամենից ավելի Հիվանդանում է այն ժամանակ, յերբ սմբակը մնասվում է (որինակ՝ պսակի պայտահարության, մեխահասի և այլնի ժամանակ)։ Այդ Հիվանդությունն ավելի քիչ պատահում է ամորձատուսից և սրկումներ կատարելուց։

Ընդարմացումն արտահայտվում է կմախքի ստորոջ մկանային կազմի սարսուռներով, վորոնք մեծ մասամբ սկսվում են գլխից, իսկ յերբմն՝ նաև մարմնի հետևի մասից. ընդարմացումն իր այս ձևով յերբմն դարդանում է շատ արագ, յերբմն ել՝ դանդաղ։ Առանձին զեպքերում հետևյալ նշաններն են յերևում.—ծամելու մկանը ջգաձգվելու հետևանքով առաջ և գալիս այսպես կոչված՝ արկղմ (բերանի փակում), վորի հետևանքով անասունը դժվարանում է կեր ընդունել, ծամել. այնուհետև նկատվում է նաև, վոր լորձյուն է հոսում։ Այս դրությանը միանում են նաև ականջի մկանների (ականջներն անշարժ են դառնում), աչքի ուղիղ մկանների (թարթաթաղանթն ընկնում է), քթի մկանների (քթածակերը լայնանում են) և կուլ տալու (կլլալը դժվարանում է) մկանների սարսուռները։ Պարանոցի, մեջքի, գոտկատեղի և դավակի մկանները տախտակի պես պնդանում են և լարված դրության մեջ են ընկնում։ Վերջավորությունների մկանների սարսուռի հետևանքով վրաններն այլևս կորցնում են իրենց շարժունությունը, և այսպիսով անասունը զրկվում է շարժվելու կարողությունից։

Սկզբում գլխահպությունը տեղն է լինում, ախորժակը՝ լավ, մարմնի տաքությունը և յերակի դարկերը՝ նորմալ։ Հետո յե միայն, վոր դարկերը հաճախակի յեն դառնում և տաքությունն էլ բարձրանում է (հենց սատկելուց անմիջապես առաջ, մինչև 42-43 աստիճան)։

2իբրի կորուսան ընդարմացումից հասնում է 50-80 տոկոսի։ Այստեղից պարզ է, վոր ընդարմացում Հիվանդությունը մի կատարյալ չարիք է անա-

ստանձնելի համար: Հիվանդության ընթացքն արտահայտվում է յերևել ձևով-
շափաղանց սուր, ավելի պակաս սուր և քրոնիկ:

1. Չափազանց ասիւր ընթացքը շատ բուռն է, և անասունը սովորաբար
1-2 օրում սատկում է:

2. Սուր ընթացքն ավելի հաճախ և պատահում է դրանից անասունը սո-
վորաբար մի շաբաթվա մեջ սատկում է:

3. Քրոնիկ ընթացքը 4-6 շաբաթ է տևում, և անասունները մեծ մասամբ
առողջանում են, բայց հաճախ մինչև լիովին առողջանալն ամիսներ են ան-
ցնում: Փորձերը ցույց են տվել, վոր յնթե հիվանդության առաջին 15 օրում
անասունները չեն սատկում, ապա նրանից հետո արդեն մեծ մասամբ ա-
ռողջանում են:

XIV ԳՆՈՒՆ

ՇԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱՆԻԵԼԸ

Լավ կերն ու խնամքը ազատում են ճիվանդանալուց

Անհամեմատ ավելի լավ է հիվանդությունները կանխել (հիվանդություն-
ների առաջն առնել), քան հիվանդ անասունը բժշկել: Այդ պատճառով, ան-
հրաժեշտ է մի քանի կանոններ լավ հիշել և ղեկավարվել նրանցով:

Ամենից առաջ չպետք է ժողանալ, վոր լավ կերը և լավ մաքրելը, ուսե-
րին համապատասխան աշխատանքի լծելը և հողատար խնամքը ամենալավ
միջոցներն են, վորոնցով կարելի յե ձին փրկել բոլոր տեսակի ցավերով հի-
վանդանալուց:

Յեթն դուղացին ուշադրությամբ հետևի պայտելուն, լծասարքին և ձիու
մաքրության, ապա հաստատ կարելի յե ասել, վոր պայտահարությունից,
մեխահատից, խոնավախտից, ջարդվածքներից ու ծեծվածքներից, սմբակի
փտումից և սմբակի ճաքճումից ձին անպայման աղատ կմնա:

Յեթն դուղացին ձին կանոնավոր բանեցնի և շեղապտույտներում արագ
թափով ու միանգամից չըջի և կամ արագ վաղքի ժամանակ միանգամից
չկանգնեցնի, ապա ձին աղատ կլինի այն մի շաբթ պատճառներից, վորոնցից
առաջ և դալիս կաղությունը:

Յեթն դուղացին կերակրի կանոնավոր, մի կերից հանկարծ մյուսին
չանցնի և յեթն կերը տա ընտրությամբ, լավը և վոչ թե հենց այնպես, ինչ
եւ պատահի, ապա ձին աղատ կլինի աղիքների խիթից, վորից ամեն տարի
սատկում են ձիերի 20 տոկոսը:

Այստեղից յերևում է, վոր յեթն ձին հիվանդանում է վերելում թված
ցավերով, ապա հանցավորն ինքն ձիատերն է:

Վարակիչ հիվանդություններ կանխելը

Այլ և դրությունը յերբ ձին հիվանդանում է վարակիչ հիվանդությունով
այտառը արդեն մարդուն միշտ եւ հանցավոր չի կարելի համարել: Բայց վա-
րակիչ հիվանդությունները կանխելու համար եւ վորոչ բան կարելի յե կատա-
րել և այդ պետք է անել: Ամենից առաջ՝ ձին պետք է ջրել առանձին դուլե-
րով և վոչ նրանով, վորով իջկանառներում (քարվանսարաններում) որական
հարյուրավոր ձիեր են ջրում: Պետք է խուսափել իջկաններում կանգ առնե-
լուց, վորովհետեւ այդ իջկանները սովորաբար վարակիչ հիվանդությունների

բներ են հանդիսանում: Իսկ յեթե իջեանից խուսափելը պայմաններ ընթացման հնարավոր չեն, այն դեպքում ավելի լավ է ձին դուրսը-ծածկի տակ կապել, քան ընդհանուր անտուտ պահել:

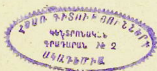
Այն դեպքերում, յերբ հայտնի չեն դառնում, վոր դուռը այս կամ այն ձին հիվանդացել է վարակիչ ցավով, ապա ամեն կերպ պետք է պարզել, թե վորտեղ է արածել նա և ամբողջ ամառը ձին արտա չտանել, այնտեղ, իսկ անաջին շրջանում՝ ավելի լավ է բակից դուրս չբերել: Գործով քաղաք դնալու դեպքում ձին հստակ պիտի կապել ուրիշ ձիերից:

1635 10. 11.
Հ. Կ. Կ. Կ.
2 9. 22. 03. 29.
... 2. 1.

Յ Ա Ն Կ

	Էջ
ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍԺ	3
I. ԳԼՈՒԽ.—Ինչպիսի ձի յի պետք է գյուղական տնտեսությանը	5
II. » Զիւրի առավելություններն ու բերությունները	7
III. » Զին զննելն ու փորձելը զնկուր ժամանակ	23
IV. » Զիւր կերակրելը	25
V. » Ինչո՞ւ պետք է թխարել ձիուն	28
VI. » Զիւր խնամքն աշխատանքի ժամանակ և աշխատանքից հետո	29
VII. » Սմբակների խնամքը և ձին պաշտելը	31
VIII. » Լծասարքի խնամքը և լծելը	35
IX. » Նանքած (հախ) զամբիկի խնամքը և նրան աշխատեցնելը	37
X. » Ծնելու ժամանակ ձիուն ոգնելը	39
XI. » Մարուկի (բուռակի) խնամքը և նրա դաստիարակությունը	44
XII. » Զիւր հանախակի պատահող հիվանդությունները և նրանց պատճառները	48
XIII. » Զիւր վարակիչ հիվանդությունները	53
XIV. » Հիվանդություններ կանխելը	59

34. Խնկն-Ազգեր. — Դյուզլատնտես-ամսանախարարներ և իր ազգա-գրայցը	26
35. Ս. Շիրմուհի. — Տասը պատգամ ամսանախարարին (բ. տպագրություն)	26
36. Մ. ԽԱՆԱԶԱՆՅԱՆ. — Մեղվաբանության գործնական ձևերի (նպատ.)	30
37. ԱՐԱՄԱՅԱՆ ՅԵՐԳԵՅԱՆ. — Մեր գյուղատնտեսության հերթական խնդիրները (նպատված).	40
38. Ա. ԱՅԱՆԱՅԱՆ. — Դաշաճ, քե՛ր արոր (նպատված).	10
39. Վ. ԲՈՅՈՒՅԱՆ. — Եղծն ազատի կովն է (նպատված).	24
40. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻԱՅԱՆ. — Դամաղը	20
41. Ի. ԿՈՒՆՆԵՅՈՒՆ. — Լեռնից և գյուղացիությանը	30
42. Ա. ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ. — Ամսադը պետք է հաշվով կտրել	5
43. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻԱՅԱՆ. — Ինչպես պատվաստել պտղատու ծառերը	10
44. Ա. ԲԱՅՈՒՆՅ. — Խոտորչուրի կոմունան	30
45. Հ. ԱՋԱՏՅԱՆ. — Եռաաղաշտից շեպի սոցիալիզմ՝ կոապերացիայի յլալով	1 ա. 50
46. Վ. ՄԻՍԵՂՆՈՎ. — Տավարի վարանիչ հիվանդություններ	5
47. Մ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ. — Վիկ (նպատված).	25
48. Պ. ԲԱՆԱԹԱՐՅԱՆ. — Դամաղը	5
49. ՆՈՅՆՄԱՐԵՐԻ ՃԱՆԱԳԱՐՆԻՆ (ժող.) (նպատված).	25
50. ՊՐՈՇ. ԱՎ. ԲԱՆԱԹԱՐ. — Կաքնատու կովի ընտրությունը և մա- խրի ազնվացումը	24
51. ՀՐԱՀԱՆԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍ. ԿՈՈՊ ԸՆԿԵՐՈՒԹ. ՏՈՄԱՐԱԳՐԵԼՈՒ ԿԱՐ- ԳԻ ՄԱՍԻՆ (Հավ. Երևույ. Կյանք)	
52. ՀՄԵՀ ՀՈՂՈԳՏԱՊՐԵՐՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ՀՂՂԱՇԵՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆ- ՆՈՒՐ ՀԻՄՈՒՆԻՏԵՐԸ	20
53. Հ. ՓԻՐՈՒՄՅԱՆ. — Հազարկամատի 1927-28 թ. գործանքությունը	
54. Ա. ԱՐԱՆԱՅԱՆ. — Դեպի բերքի բարձրացում	
55. Վ. Պ. ԴՈՒՆԻՆ. — Ձիերի արհեստական բեղմնավորումը	25
56. Ա. ՎԵՐՄԻՇԵԱՆ. — Պտղատու աղիքն ու մրա խմամբ	45
57. Ա. ՄԱՐԴԱՐՅԱՆ. — Կաշվաբարձություն	50
58. Ա. Ա. ՅԵՎ Ա. Թ. — Բանջարաբուծություն	20
59. Ա. ՅԵՐԳԵՅԱՆ. — ԱՍՖԵՀ ամսամագանությունը և գյուղատնտես- ինգուստրացումը	25
60. ՀԱՄԿԿ(Բ)ԿԿ ՎՈՐՈՇՈՒՄԸ ԲԱՄԱԿԱՊՐԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ	
61. Ա. ԱՐԱՆԱՅԱՆ. — Բերքի և կովի կտրվածքում տանը	
62. ԽՈՐՏՆՏԵՍ. ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՍՖԵՀ-ում	
63. Տ. ԱՍԱՆՅԱՆ. — Մեղվապահի ուղեցույցը	30
64. ԿԱՆՈՒՄԿԱՆ. ՄԵՐԵՆԱՏՐԱԿՈՐԱԿԱՆ ԿԱՅԱՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻ- ՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ	
65. ՀՍԵՀ ԱՆՏԱՌՇԵԱՆ. ՀԱՄԱՀԱՅԱՏԱՆՅԱՆ Տ-Ի ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ԲԱ- ՆԱՅԵՎԵՐԸ (Հավել. Երևույ. Կյանք-Գ).	
66. Կ. ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ. — Դարմանքան ցորենի մշակությունը	3
67. ԳՐ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. — Դարաղը	3
68. Տ. ԲԱՆԱԹԱՐ. — Եղջուրավոր ամսանների ժամատարը	3
69. Ս. ԴՈՒՆԻՆՅԱՆ. — Առաջին ոգնությունը ամսաններին և բաշտաններին	3
70. Հ. ՓԻՐՈՒՄՅԱՆ. — Խոտորչուր և մրանց մշակությունը յղաբանները (բ. տպագրություն)	5
71. Կ. Մ. ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ. — Ինչպես վաճառեցնել մորիկը	5

72. Ե. ԵՎԿԵՍԱՆ.—Ցանձաշարաւորութիւնը և նրա նշանակութիւնը . . .	3
73. Ն. ՏՐՈՑԻՑԿԻ.—Մշակութային կարելիութիւնը և նրանց խնամքը . . .	4
74. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏ.—ԱՐՏԱԳՐԱՎԱՆ և ՈՐՀՐԴԱՎՈՑ. ԳԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒ- ԹՅՈՒՆԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍ. ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ . . .	
75. Ս. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ.—Ինչու մեր կարեւոր առարկանքն է քիչ արդիւնատու . . .	4
76. Ե. ԵՎԿԵՍԱՆ.—Արմի գումարն ու նրա նշանակութիւնը . . .	3
77. Դ. ԳՐԻԳՐԵԱՆ.—Հովերի ընտրութիւնը, խնամքն ու կերակրելը . . .	3
78. Հ. ՓԻՐՈՒՄՅԱՆ.—Շարժանքի քաղաք . . .	4
79. Գ. ԲԱԼԱՅԱՆ.—Մշակութային և պայտար նրանց դեր . . .	4
80. Վ. ԳԱՐԻԲԱՆ.—Բարձրակի ցանքը և նրա խնամքը . . .	3
81. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ.—Գուրա՞ն, քե՞տար . . .	4
82. ԳՐ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ.—Ինչպիսի մշակելի հողը բարձրակի կամար . . .	4
83. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ.—Խաղողի վազի նիվանդութիւններն ու վնաս- ւածութիւնը . . .	4
84. Վ. ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ.—Դեպի գյուղատնտեսական գարնամուային կամ- պանիան . . .	7
85. Թ. ՏՈՇԵԱՆ.—Ինչպիսի մշակելի նազը, վար շատ բերք տա . . .	3
86. ԳՐ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ.—Շարժացան մեքենաներն ու նրանց նշանակութիւնը . . .	4
87. ԳՐ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ.—Կատարութիւն . . .	10
88. Ա. Ա. ՈՐԼՈՎ.—Գյուղացիական ձիւն խնամք . . .	5
89. ՄԵՔԵՆԱ-ՁԻԱ-ՏԵԶԱ ԿԱՌՆԱՆՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐԳՈՒՄԸ . . .	
90. ՀՐԱՆՆԵՐ ԲԱՐՁՐ ԿԱՌՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԵՆԴՐԱՆՆԵՐԻ ՏՈՄԱՐԱԳՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ . . .	
91. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ.—Ինչպիսի մշակելի խաղողի այգին (ը. տպագր.) . . .	40
92. ՅԱ. Գ. ԴՈՒՐԴՈՎԻՆ.—Ինչ պետք է իմանալ ձիւն մաքիմ . . .	75
ՏՈՄԱՐԱԳՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ . . .	

Դիմելի Յերեան, Հոգեւորականաւոր հրատարակչութեան,
«Հայգրքի» կենտրոնական և գալստային գրախա-
նութեան:

72. Ե. ԵՎԼԳՅԱՆ.—Ժամհաշարաբնությունը և նրա նշանակությունը . . .	3
73. Ն. ՏՐՈՑԻՑԿԻ.—Մարքագետիմների բարելավումը և նրանց խնամքը . . .	4
74. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏ.—ԱՐՏԱԳՐԱՎԱՆ և ՈՐՀՐԴԱԿՑ. ԳԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒ- ԹՅՈՒՆԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍ. ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ . . .	4
75. Ս. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ.—Ինչու մեր կարեւոր առկարը բնականաբան է . . .	4
76. Ե. ԵՎԼԳՅԱՆ.—Արքայի գտնում ու նրա նշանակությունը . . .	3
77. Դ. ԳՐԻԳՐՅԱՆ.—Հավերի ընտրությունը, խնամքն ու կերակրելը . . .	3
78. Հ. ՓԻՐՈՒՄՅԱՆ.—Շաբաթների քույրեր . . .	4
79. Գ. ԲԱԼԼԻՔԱՐՅԱՆ.—Մշակույթները և պայքար նրանց դեմ . . .	4
80. Վ. ՂԱՐԻՐՅԱՆ.—Բամբակի ցանքը և նրա խնամքը . . .	3
81. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ.—Գուրա՞ն, քե՞տարը . . .	4
82. ԳՐ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ.—Ինչպես մշակել հողը բամբակի համար . . .	4
83. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ.—Խաղողի վազի՝ նիվանդություններն ու վնաս- առուները . . .	4
84. Վ. ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ.—Դեպի գյուղատնտեսական գարնամուսնային կամ- պանիան . . .	7
85. Թ. ՏՈՇՅԱՆ.—Ինչպես մշակել նազը, վար շատ բերք տա . . .	3
86. ԳՐ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ.—Շաբաթացան մեխեններն ու նրանց նշանակությունը . . .	4
87. ԳՐ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ.—Կատաղություն . . .	10
88. Ա. Ա. ՈՐԼՈՎ.—Դյուղացիական ձիու խնամքը . . .	5
89. ՄԵՔԵՆԱ-ՁԻԱ-ՏԵԶԱ ԿԱՂՆՆԱՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐԳՈՒՄԸ . . .	4
90. ՀՐԱՆՆԻԿ ԲԱՐՁՐ ԿԱՔՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԵՆԴՐԱՆԵՐԻ ՏՈՄԱՐԱԳՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ . . .	4
91. ԻՍ. ՏԵՐ-ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ.—Ինչպես մշակել խաղողի այգին (ը. տպագր.) . . .	40
92. ՅԱ. Գ. ԴՈՒՐՐՈՎՈՆ.—Ինչ պետք է իմանալ ձիու մասին . . .	75
ՏՈՄԱՐԱԳՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ . . .	

Դիմել Յերեւան, Հոգեօրհանձնատնի հրատարակչության,
«Հայգրքի» կենտրոնական և գավառային գրախա-
նութաներին: